

**ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ ПРИ МЗС УКРАЇНИ  
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ**

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця  
на правах рукопису

**ВАЛЮШКО Іванна Олександрівна**

УДК 327.88:[004.7.056.5+07]((470+571):477)(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ  
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-  
УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ**

Спеціальність: 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

Галузь знань: 29 – міжнародні відносини.

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_ І.О. Валюшко

Науковий керівник: **Дудко Ірина Дмитрівна**, доктор політичних наук, професор

Київ – 2018

## АНОТАЦІЯ

*Валюшко І.О.* Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» (29 – Міжнародні відносини). – Дипломатична академія України при МЗС України, Київ; Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2018.

У дисертаційній роботі здійснено аналіз інформаційної безпеки України у контексті російської агресії. Сучасний стан міжнародних відносин та внутрішньо- і зовнішньополітичні процеси в Україні, зокрема, відображають той факт, що інформаційна безпека є фактором ефективного функціонування держав, і якщо звернутися до прикладу України, то і їх територіальної цілісності. Нині ряд держав розробляють і вже успішно реалізують існуючі напрацювання так званої інформаційної зброї. Яскравим прикладом є спеціальні інформаційні операції Росії по відношенню до України. Зазначаючи перманентних продуманих інформаційних атак з боку Москви, Україна втратила частину своєї території і стала жертвою військової агресії Росії та полігоном для випробування її інформаційної зброї.

Дана дисертація є однією з перших у вітчизняній та зарубіжній літературі спробою системного дослідження інформаційної безпеки України в контексті російсько-українського конфлікту; вивчення політичних та організаційних вимірів стану інформаційної безпеки українського суспільства напередодні та в умовах російсько-українського конфлікту; аналізу практико-політичної діяльності щодо захисту інформаційної безпеки України в контексті конфлікту. Зокрема, в роботі розв'язано такі завдання, що містять наукову новизну: проаналізовано трансформаційні процеси у сфері інформаційної безпеки України; висвітлено роль дипломатії у вимірі інформаційної безпеки; охарактеризовано діяльність українських ЗМІ як інструментів інформаційної безпеки та визначено їх основні

внутрішні і зовнішні завдання; з'ясовані місце і роль освіти, недержавних та релігійних організацій у забезпеченні інформаційної безпеки в умовах конфлікту.

У дисертації розкрито роль і значення інформаційної безпеки, проаналізовано витoki сучасної воєнно-політичної ситуації в Україні та зазначено, що інформаційний фактор зіграв визначну роль у російсько-українському конфлікті.

У першому розділі *«Стан наукових досліджень інформаційної безпеки як чинника сучасної системи міжнародних відносин»* досліджено жерельно-документальну базу та історіографію теми дослідження, проаналізовано сутність інформаційної безпеки. В дослідженні проблематики інформаційної безпеки, враховуючи міждисциплінарність такого явища, виділяється доробок вітчизняних та зарубіжних вчених. Водночас з'ясовано, що до 2014 року в українському науковому середовищі увага до питань інформаційної безпеки була незначною. Вже після початку гібридної війни Росії проти України питання інформаційної безпеки актуалізувалося і з'явилися нові наукові розробки. У даному розділі розкрито зміст понять «інформація», «інформаційна безпека», їх еволюцію та значення у сучасних міжнародних процесах, а також вказується, що інформаційна безпека є важливою складовою національної безпеки.

У другому розділі *«Політико-інституційні виміри інформаційної безпеки України в умовах російсько-українського конфлікту»* здійснено аналіз питань, які мають визначальне значення для розуміння мети та методів російської інформаційної війни в Україні, а також законодавство й державні інститути України у протистоянні російським інформаційним впливам.

У дисертації проведено аналіз факторів та передумов інформаційно-військової агресії Росії проти України. Досліджено та визначено основні методи інформаційної війни Кремля. Серед них: маніпуляції в інформаційному просторі України, особливо у східних областях з метою трансформації мислення, ідеології, переконань, поглядів, сприйняття, культурної самобутності, національної ідентичності, історичної пам'яті; пропаганда та дезінформація; поширення за кордоном викривленої інформації та відвертої брехні про Україну з метою

створення негативного іміджу України. Цілком справедливо, що російсько-українську війну вважають гібридною, адже вона є асиметричним конфліктом та поєднує разом з військовими діями і не військові. Інформаційний компонент є визначальним у таких війнах.

Вказано, що за роки незалежності Україні вдалося напрацювати певну законодавчу базу у сфері національної інформаційної безпеки, яка і діяла до початку збройного вторгнення Росії в Україну, однак, як виявилось вона була не досконалою і відставала від сучасних реалій. З'ясовано, що з початком російської військової агресії проти України розпочалася трансформація національного інформаційного законодавства. Так, питання інформаційної безпеки стало відображатися на законодавчому рівні Доктрини та Стратегій, та і на рівні нових законів. Таким чином, законодавство у сфері інформаційної безпеки України відзначається високою динамікою в останні кілька років. Проведене дослідження дає підстави вважати, що законодавча база у поєднанні із реструктуризацією системи національної безпеки, дозволять створити дієвий механізм стримування зовнішньої інформаційної агресії.

У даному розділі також висвітлено функції та завдання основних державних інституцій України, які покликані формувати та забезпечувати реалізацію державної політики інформаційної безпеки. Виявлено, що у сучасних умовах інформаційної війни Росії, поряд з існуючими інститутами інформаційної безпеки в Україні з'явилося ряд нових, покликаних забезпечувати впровадження інформаційної політики держави. Також розкрито роль інституту освіти, який є важливим фактором інформаційної безпеки та має величезний потенціал у превентивних заходах в контексті інформаційної безпеки.

*Практико-політична діяльність щодо захисту інформаційної безпеки України в контексті російсько-українського конфлікту* висвітлена у третьому розділі дисертації. У даному розділі розкривається значення дипломатії України в контексті інформаційної безпеки в умовах конфлікту. Відзначено, що з початком російського військового втручання в Україну розпочалися системні зрушення у самому Міністерстві закордонних справ. Тотальна інформаційна війна Кремля

привернула увагу МЗС до таких інструментів у зовнішній політиці як «м'яка сила» та публічна дипломатія як її компонент. Адже у сучасних умовах завданнями дипломатії є не тільки пошук шляхів до вирішення конфлікту, а й поширення правдивої інформації про російську збройну агресію та окупацію, інформування світової спільноти про реальні кроки України на шляху реформ та інтеграції в євроатлантичну спільноту. Саме ці прагнення України Кремль намагається скомпрометувати і докладає до цього всіх зусиль. У таких умовах публічна дипломатія набуває великого значення для України. Разом з успіхами у розділі висвітлено й основні прорахунки України на дипломатичному фронті. У першу чергу це пояснюється тим, що зовнішня політика України реалізовується з позиції миру, а не з позиції реальної війни.

У даному розділі дисертації також досліджено роль засобів масової інформації як інструменту інформаційної безпеки держави. Доведено, що ЗМІ стали інструментом забезпечення інформаційної безпеки, адже саме ЗМІ сприяють формуванню і зміцненню національної свідомості суспільства, приналежності до нації. З'ясовано, що медіа по своїй суті є дуальні. Їх дуалізм полягає у тому, що вони можуть бути як складовою інформаційної безпеки так і інструментом ведення інформаційної війни.

Окрім того, висвітлено важливу роль громадських організацій, здійснено аналіз діяльності релігійних громад в аспекті інформаційної безпеки України. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що громадські об'єднання можуть стати одним із ключових елементів недержавної системи забезпечення інформаційної безпеки України, адже їм вдається здійснювати оборонні і наступальні операції в інформаційному просторі. Чутливим але досить важливим питанням у забезпеченні інформаційної безпеки України в контексті російсько-українського конфлікту залишається діяльність релігійних громад. У ході дослідження, поширене твердження, що церква відділена політики, не виправдовується. Більше того, аналіз діяльності УПЦ МП показує, що деякі вищі церковні чини діють всупереч національних інтересів, підриваючи цілісність держави.

У дисертації розроблено практичні рекомендації у сфері захисту суспільства від інформаційної агресії Росії. Сформульовані автором наукові положення та рекомендації можуть бути використані як теоретична основа для подальших наукових розробок, пов'язаних із проблематикою забезпечення інформаційної безпеки. Результати дослідження можуть бути рекомендовані для використання в роботі державним органам, установам, що працюють у сфері інформаційної безпеки та можуть стати корисними при розробці стратегічних напрямків політики інформаційної безпеки України.

Окрім того, наукові напрацювання дисертації можуть бути використані при формуванні навчальних курсів з дисциплін «Національна безпека», «Інформаційна безпека», «Міжнародні інформаційні відносини», а також при висвітленні окремих тем у рамках курсів політології, теорії інформаційного суспільства та інших дисциплін соціального та гуманітарного спрямування.

**Ключові слова:** інформація, інформаційна безпека, інформаційна війна, інформаційно-психологічний вплив, російсько-український конфлікт.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

### **Статті у наукових фахових виданнях:**

1. Валюшко І.О. Дипломатія України у вимірі інформаційної безпеки країни / І.О. Валюшко // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії – 2017. Випуск № 13. – С. 137-142.
2. Валюшко І. О. Інформаційна безпека України: трансформація законодавства після російського вторгнення / І. О. Валюшко // Історико-політичні студії. Збірник наукових праць. – 2017. – № 2 (8). – С. 30 – 43.
3. Валюшко І. О. Кібербезпека України: наукові та практичні виміри сучасності / І. О. Валюшко // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. – 2016 – № 3/4 (31-32). – С. 117–124.
4. Валюшко І. О. Витоки інформаційної агресії Росії в Українському інформаційному просторі / І. О. Валюшко // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2016. – Випуск 1-2 (29-30). – С. 95 – 98.

5. Валюшко І. О. Основні виклики і загрози в епоху інформаційних війн. / І. О. Валюшко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Політичні науки» / За заг. ред. В.Г. Ціватого, Н.О. Татаренко. – 2016. – Випуск 23. Частина II. – С. 142–147.
6. Валюшко І. О. Еволюція інформаційних війн: минуле і сучасність / І. О. Валюшко // Історико-політичні студії. Збірник наукових праць. – 2015. – №2 (4). – С. 127–134.
7. Валюшко І. О. Алармістські аспекти теорій інформаційного суспільства / І. О. Валюшко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2015. – №98. – С. 349–352.

**Публікація в іноземному виданні, яке включено до міжнародних наукометричних баз:**

8. Valiushko I. The role of media in conflicts of information era / I. Valiushko. // European Political and Law Discourse. – 2017. – V. 4, № 1. – Czech Republic.: «BEROSTAV DRUZSTVO». – P. 135-140.

**Матеріали у збірниках науково-практичних конференцій:**

9. Валюшко І.О. Феномен інформаційного тероризму та його вплив у сучасному світі. / І. О. Валюшко // Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, Україна, 19-20 серпня 2016 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2016. – С. 66-68.
10. Валюшко І.О. Інформаційна безпека та її роль у духовності суспільства / І.О. Валюшко // Україна у світі, світ про Україну: збірник тез доповідей (25 березня 2016 року), м. Київ / за заг. ред. В.Г. Ціватого, Н.О. Татаренко. – К.: ДАУ при МЗС України, 2016. – С. 53-54.
11. Валюшко І.О. Основні напрацювання ООН у системі міжнародної інформаційної безпеки / І.О. Валюшко // Сильна ООН – кращий світ:

- збірник тез доповідей (22 жовтня 2015 року), м. Київ / за заг. ред. В.Г. Ціватого, Н.О. Татаренко. – К.: ДАУ при МЗС України, 2015. – С. 16-18.
12. Валюшко І.О. Інформаційні загрози національній безпеці України в контексті російсько-українського конфлікту / І.О. Валюшко // Глобалізаційні виклики і багатостороння дипломатія : збірник тез доповідей (18 березня 2015 року), м. Київ / за заг. ред. М.А. Кулініча, Н.О. Татаренко, В.Г. Ціватого. – К.: ДАУ при МЗС України, 2015. – С. 106-107.
13. Валюшко І.О. Інформаційний чинник у міжнародних відносинах / І.О. Валюшко // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13-14 лютого 2015 року) / за заг. ред. д. політ. н., професора Д.В. Яковлева. – м. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 82-83.

## SUMMARY

*Ivanna Valiushko*. Information security of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian conflict. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of political sciences (doctor of philosophy) in specialty 23.00.04 ‘Political problems of international systems and global development’ (29 – International relations). – Diplomatic Academy of Ukraine at the Ministry for Foreign Affairs of Ukraine, Kyiv; Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2018.

The thesis analyzes the information security of Ukraine in the context of Russian aggression. The current state of international relations as well as internal and foreign policy processes in Ukraine reflect the fact that information security is a necessity for effective functioning of the state, and, in the example of Ukraine, its territorial integrity. Nowadays, a number of states are developing and already successfully deploying the so-called information weapons. A striking example is the Russian special information operations in relation to Ukraine. Experiencing the permanent, deliberate information attacks from the Moscow, Ukraine lost a part of its territory and became a victim of Russia's military aggression as well as a testing ground for its information weapons.

This dissertation is one of the first attempts in the domestic and foreign literature to systematically study Ukraine's information security in the context of the Russian-Ukrainian conflict; political and organizational dimensions of the Ukrainian society's information security on the eve of and in the conditions of the Russian-Ukrainian conflict; analyze practical and political activity regarding the protection of Ukraine's information security in the context of the conflict. In particular, the following issues, which contain scientific novelty, were covered: the transformational processes in the field of information security of Ukraine are analyzed; the role of diplomacy in measuring information security is highlighted; the main activity of Ukrainian mass media as information security tools are described as well as their internal and external tasks; the place and role of education, non-governmental and religious organizations in providing information security in the conditions of conflict have been clarified.

The dissertation reveals the role and importance of information security, analyzes the origins of the current military-political situation in Ukraine and presents a view that the information factor played a prominent role in the conflict in Eastern Ukraine.

The first section *'The state of scientific research of information security as a factor of the modern system of international relations'* presents the sources, documentary base and historiography of the dissertation as well as the essence of information security. In the study of information security issues, taking into account the interdisciplinarity of such a phenomenon, the contributions of domestic and foreign scholars are overviewed. At the same time, it was noted that until 2014 the Ukrainian scientific environment was not given due attention to the issue of information security. However, after the start of the Russian hybrid war against Ukraine, the issue of information security was revived. In this section, the definitions of 'information' and 'information security' are provided and their evolution and significance in modern international processes discussed. It is also observed that information security is an important component of national security.

The second section, *'Political-institutional dimensions of Ukraine's information security in the conditions of the Russian-Ukrainian conflict'* analyzes the issues that are crucial for understanding the purpose and methods of the Russian information war in Ukraine. The role of the Ukrainian legislation and state institutions confronting the Russian information influence are highlighted.

In this thesis, the analysis of the factors and preconditions of the Russian information-military aggression against Ukraine was conducted. The main methods of the Kremlin information warfare have been explored and identified. Among them are manipulations in the information space of Ukraine, especially in the eastern regions, with the goal of transforming thinking, ideology, beliefs, views, cultural and national identity, historical memory; propaganda and disinformation; spreading distorted information and false information about Ukraine in order to create a negative image of the country. It is alleged that Russia's information war against Ukraine began long before the military intervention. It is accurate that the Russian-Ukrainian war is

considered hybrid war, because it is an asymmetric conflict and combines military operations with non-military. The information component is instrumental in such wars.

It is noted that over the years of independence Ukraine has succeeded to develop a certain legislative base in the field of national information security which acted before the Russian military intervention in Ukraine. However, as it turned out, it was not sufficient and lagged behind the current realities. It was noted that the Russian military aggression against Ukraine marked the beginning of the transformation of the national legislation regarding information security. The issue of information security has become visible at the legislative level of Doctrines and Strategies as well as other new laws. Thus, the legislation in the field of information security of Ukraine is marked by high dynamics over the last several years. The study leads to conclusion that the legislative basis, combined with the restructuring of the national security system, will create an effective mechanism for the containment of external aggression in information space.

This section covers also the functions and tasks of the main state institutions of Ukraine, which are responsible for forming and ensuring the implementation of the state policy of information security. It was revealed that in today's conditions of the Russia's information war, along with existing institutes of information security in Ukraine, a number of new institutions have been created to ensure the implementation of the information security policy of the state. The study found that the institute of education is an important factor in information security and it has a huge potential in preventive measures in the context of information security.

*Practical and political activity regarding the protection of Ukraine's information space in the context of the Russian-Ukrainian conflict* is covered in the third section of the dissertation. This section reveals the importance of Ukraine's diplomacy in the context of information security in a conflict conditions. It is noted that with the beginning of Russian military intervention in Ukraine, the systemic changes have begun in the Ministry of Foreign Affairs. The Kremlin's total information war has attracted the Foreign Ministry's attention to such instruments in foreign policy as 'soft power' and public diplomacy as its component. Under the present conditions the important diplomatic tasks are not only to find the ways to resolve the conflict, but also to

disseminate truthful information about Russian military aggression and occupation, as well as to inform the world community about Ukraine's real steps towards reform and integration into the Euro-Atlantic community. The Kremlin is trying to discredit these aspirations of Ukraine and it uses all its power in information space to do that. In such circumstances, public diplomacy is gaining a significant meaning for Ukraine. Along with the successes, this section also highlights the main miscalculations by Ukraine in the diplomatic front. First of all, this is due to the fact that Ukraine's foreign policy is being implemented from the standpoint of peace and not from the standpoint of a present war.

The role of mass media as an instrument of information security of the state is investigated. It has been demonstrated that media has become an instrument of providing information security, since the mass media promote the formation and strengthening of national consciousness of society, belonging to a nation. The media essentially are dual. Their dualism is that they can be both a component of information security and an information warfare tool.

The important role of NGOs is highlighted. The analysis makes it possible to conclude that NGOs become one of the key elements of the non-state system of ensuring information security of Ukraine, since they manage to carry out defensive and offensive operations in the information space.

An analysis of the activity of religious communities in the aspect of information security of Ukraine is carried out. The activity of religious communities remains a sensitive but rather important issue in ensuring the information security of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian conflict. The activity of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate is the biggest issue. In the course of the study, the widespread assertion that the church is separated from politics is shown to be false. Moreover, the analysis of the activities of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate shows that some of the high ranking church officials act against the national interests, undermining the integrity of the state.

The dissertation provides practical recommendations in the field of protection of society and state from the information aggression of Russia. The author's scientific

statements and recommendations can be used as a theoretical basis for further scientific developments related to the problem of information security. The results of the study can be recommended for use by public authorities, institutions working in the field of information security and can also be useful in developing strategic directions of Ukraine's information security policy.

Additionally, the scientific materials of the dissertation can be used to prepare training courses on 'National Security', 'Information Security', 'International Information Relations', as well as other courses in the field of political science, information society theory and other social and humanitarian disciplines.

**Keywords:** information, information security, information warfare, information and psychological influence, Russian-Ukrainian conflict.

## **LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE DISSERTATION TOPIC**

### **Articles in scientific journals**

1. I. Valishko, Diplomacy of Ukraine in terms of information security. «Visnyk of the Lviv University». Scientific journal. # 13, 2017. – P. 137-142.
2. I. Valiushko, Information security of Ukraine: the transformation of legislation after the Russian invasion. «Historical and political studies»: Collection of scientific papers. # 2 (8), 2017. – P. 30-34.
3. I. Valiushko, Cyber security of Ukraine: scientific and practical dimensions of the modernity. «Visnyk of the National Technical University of Ukraine «Politology. Sociology. Law.» # 3/4 (31-32), 2016. – P. 117–124.
4. I. Valiushko, Origins of Russian information aggression in the Ukrainian information space. «Visnyk of the National Technical University of Ukraine «Politology. Sociology. Law.» # 1/2 (29-30), 2016. – P. 95-98.
5. I. Valiushko, Modern challenges and threats of the information wars era. «Research Journal of Diplomatic Academy of Ukraine»: Collection of scientific papers. # 23, 2016. – P. 142-147.

6. I. Valiushko, Evolution of the information warfare: past and present. «Historical and political studies»: Collection of scientific papers. # 2 (4), 2015. – P. 127–134.

7. I. Valiushko, Alarmist aspects of information society theories. «Gilea: Research Journal»: Collection of scientific papers. # 7, 2015. – P. 349–352.

**Publication in a foreign edition which is included in the international scientific databases**

8. I. Valiushko, The role of media in conflicts of information era / I. Valiushko. // European Political and Law Discourse. – 2017. – V. 4, № 1. – Czech Republic.: «BEROSTAV DRUZSTVO». – P. 135-140.

**Materials in collections of scientific and practical conferences:**

9. I. Valiushko, The phenomenon of information terrorism and its influence in the modern world. Actual issues of social sciences: scientific discussions: Materials of the International Scientific Conference, Kyiv, August 2016. – P. 66-68.

10. I. Valiushko, Information security and its role in society spirituality. Ukraine in the world, the World about Ukraine: a collection of abstracts, Kyiv, March 2016. – P. 53-54.

11. I. Valiushko, The main achievements of the UN in international information security. Materials of the International Scientific Conference «Strong UNO - better world»: a collection of abstracts, Kyiv, October 2015. – P. 16-18.

12. I. Valiushko, Information threats to the national security of Ukraine in the context of Russian-Ukrainian conflict. Global Challenges and multilateral diplomacy: a collection of abstracts, Kyiv, March 2015. – P. 106-107.

13. I. Valiushko, Information factor in the International Relations. Materials of the International Scientific Conference, Odessa, February 2015. – P. 82-83.

## ЗМІСТ

|   |            |
|---|------------|
| <b>СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....</b>  | <b>17</b>  |
| <b>ВСТУП.....</b>   | <b>18</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЧИННИКА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....</b>                       | <b>24</b>  |
| 1.1. Джерельно-документальна база та історіографія теми дослідження.....  | 24         |
| 1.2. Концептуалізація інформаційної безпеки суспільства і держави в сучасній системі міжнародних відносин.....                              | 37         |
| Висновки до першого розділу.....  | 55         |
| <b>РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ВИМІРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ.....</b>                  | <b>57</b>  |
| 2.1. Інформаційна війна Російської Федерації проти України: мета, інструменти, методи.....  | 57         |
| 2.2. Законодавча база України щодо інформаційної безпеки держави.....   | 80         |
| 2.3. Державне інституційне забезпечення інформаційної політики України.....   | 98         |
| Висновки до другого розділу.....  | 115        |
| <b>РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЩОДО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ.....</b> | <b>118</b> |
| 3.1. Дипломатія України у вимірі інформаційної безпеки.....   | 118        |
| 3.2. Осмислення ЗМІ як інструменту інформаційної безпеки в контексті російсько-українського конфлікту України.....                          | 135        |
| 3.3. Громадські організації, релігійні громади в аспекті інформаційної безпеки України.....   | 158        |
| Висновки до третього розділу.....   | 177        |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>  | <b>180</b> |

|   |            |
|---|------------|
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....</b> | <b>187</b> |
| <b>ДОДАТКИ.....</b>                                 | <b>209</b> |

## Список умовних скорочень

АТО – антитерористична операція

ВРУ – Верховна Рада України

ГО – громадські організації

«ДНР» – «Донецька народна республіка»

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗМК – засоби масової комунікації

ЗСУ – Збройні Сили України

ІКТ – інформаційно-телекомунікаційні технології

КМУ – Кабінет Міністрів України

«ЛНР» – «Луганська народна республіка»

МІП – Міністерство інформаційної політики

НМПУ – Незалежна медіа-профспілка України

РНБО – Рада національної безпеки та оборони

РФ – Російська Федерація

УПЦ КП – Українська православна церква Київського патріархату

УПЦ МП – Українська православна церква Московського патріархату

ЦВПД – Центр військово-політичних досліджень

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження** обумовлена тим, що нині наша держава з огляду на ряд причин опинилася в епіцентрі інформаційно-військової агресії Росії. З початком російсько-українського конфлікту, який має соціально-політичне підґрунтя, перед Україною постали гострі інформаційні виклики, які привертають до себе увагу і потребують наукового дослідження. На тлі розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних та глобалізаційних процесів інформаційні протистояння передують відкритим збройним вторгненням, як відбулося і в Україні. Окрім того, Кремль використовує спеціальні сили і засоби інформаційно-психологічного впливу, кібервійська, так звану організаційну зброю, тощо. Відтак роль інформаційної безпеки для держави неможливо переоцінити.

Ще від початку незалежності України, цілеспрямований російський інформаційний вплив точково розхитував українське суспільство. Відзначимо, в Україні до початку російської агресії не було ефективного опору такому інформаційному засиллю, ігнорувалися й проблеми захисту свідомості українців від інформаційних деструкцій. Окрім того, за роки незалежності так і не сформувалися та не були задіяні превентивні заходи для забезпечення інформаційного простору України від негативних російських впливів, особливо у таких вразливих регіонах як Крим, Луганськ, Донецьк. Росія прагне нав'язати та поширити свої ідеї, ідеологію та менталітет на територію нашої держави і тим самим залучити частину населення України до ідей так званого «Русского мира». Нині йде війна за суспільну свідомість українців, яка живиться конфліктом ідентичностей української та російської націй.

З огляду на це, особливої актуальності для нашої держави набули проблеми теоретичного осмислення інформаційної безпеки, аналізу та оцінки основних інформаційних загроз в контексті російсько-українського конфлікту та практичного впровадження інформаційного опору для захисту національного суверенітету та територіальної цілісності України, а також захисту населення від психологічних впливів та маніпуляцій.

**Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження здійснене в рамках комплексної теми науково-дослідницьких робіт Дипломатичної академії України при МЗС України «Трансформація міжнародних відносин нового і новітнього часу та Україна: політичні, дипломатичні та економічні фактори в глобальному та регіональному вимірах» (державний реєстраційний номер 0110U005981), а також проблематики науково-дослідної роботи Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України.

**Мета і завдання дослідження.** Мета дослідження полягає у проведенні комплексного політологічного аналізу інформаційної безпеки України у контексті російсько-українського конфлікту та напрацювання шляхів подолання її основних загроз.

Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких основних дослідницьких завдань:

- висвітлити концептуальні дослідження інформаційної безпеки в сучасній політичній науці;
- виявити основні передумови інформаційно-військової агресії Російської Федерації проти України, визначити основні її методи, інструменти;
- охарактеризувати законодавчу базу забезпечення інформаційної безпеки України;
- з'ясувати роль державних інститутів у забезпеченні інформаційної безпеки України напередодні та в умовах російської агресії;
- розкрити роль та значення дипломатії України в контексті російсько-українського конфлікту;
- висвітлити діяльність ЗМІ як інструменту інформаційної безпеки України в контексті російсько-українського конфлікту;
- простежити роль громадських організацій, релігійних громад в аспекті інформаційної безпеки України;

- розробити практичні рекомендації щодо захисту України від інформаційної агресії Російської Федерації та її маніпулятивних впливів.

**Об’єктом дослідження** є інформаційна безпека України.

**Предметом дослідження** є інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту.

**Методи дослідження.** Складність і багатоаспектність проблем дисертаційної роботи зумовили авторські підходи до методології дослідження як комплексу пізнавальних принципів та дослідницьких методів, що реалізуються в межах визнаних в сучасній політичній науці синергетичного, праксеологічного та евристичного підходів до оцінки і аналізу безпекових, зокрема, інформаційно-безпекових проблем. Застосування синергетичного підходу уможливило синтез і, в свою чергу, аналіз різнополюсних за своїм характером напрямів державної політики і заходів громадянського суспільства щодо захисту інформаційної безпеки України. Практичне дослідження зумовило оптимізацію дослідження через аналіз практичної дії урядових кіл, тоді як евристичний підхід – розробку рекомендацій дієвої політики у сфері інформаційної безпеки України.

Науковість дослідження на засадах визначених підходів забезпечувалася в роботі й системою загальноновизнаних у сучасній політичній науці пізнавальних принципів, зокрема, принципом комплексності, об’єктивності, історизму.

Принцип комплексності дозволив реалізувати багатовимірний підхід до аналізу проблем інформаційної безпеки українського суспільства із поєднанням теоретичних уявлень щодо сучасних інформаційних війн з практичною реалізацією політики уряду України у зазначеному напрямі.

Принцип об’єктивності визначив неупереджений розгляд проблем інформаційної безпеки України в умовах російсько-українського конфлікту як сукупності різноманітних та часто суперечливих за своїм характером явищ внутрішньої і зовнішньої політики України.

Принцип історизму зумовив еволюційний погляд на розвиток інформаційного суспільства та інформаційних війн, а також сприйняття

історичних фактів, явищ і подій російської збройної агресії у взаємозв'язку з конкретними історичними і політичними обставинами їх виявлення.

Невід'ємну частину методології склали методи дослідження, серед яких на особливу увагу, відповідно до завдань дисертаційної роботи заслуговують діалектичний метод (при визначенні взаємовпливів між конфліктогенністю двосторонніх відносин Росії та України та інформаційною безпекою України), метод аналізу документів та статистики (для дослідження нормативно-правової бази інформаційної безпеки України та статистичних даних), структурно-функціональний метод (для аналізу інституційної бази у сфері інформаційної безпеки України). При класифікації та аналізу історіографічних джерел і літератури використовувались історичний, хронологічний, логічний та емпірико-аналітичний методи дослідження.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає у системному аналізі інструментальних, концептуальних основ та практичних аспектів інформаційної безпеки України в контексті російсько-українського конфлікту.

Наукові положення, які найбільш повною мірою розкривають новизну дослідження, полягають у наступному:

*вперше:*

- проаналізовано трансформаційні процеси у сфері інформаційної безпеки України в умовах російсько-українського конфлікту;
- висвітлено роль дипломатії у вимірі інформаційної безпеки;
- охарактеризовано діяльність українських ЗМІ як інструментів інформаційної безпеки та визначено їх основні внутрішні і зовнішні завдання;
- з'ясовані місце і роль освіти, недержавних та релігійних організацій у забезпеченні інформаційної безпеки в умовах конфлікту;

*удосконалено:*

- визначення особливостей впливу інформації на політичне та суспільне життя країни;

- систематизацію основних методів та інструментів російської інформаційної війни;

*дістало подальший розвиток:*

- наукове осмислення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України;
- окреслення еволюції інформаційних війн;
- визначення основних тенденцій та трендів російських маніпулятивних технологій по відношенню до України;
- наукові узагальнення щодо російського втручання у внутрішні справи України шляхом здійснення цілеспрямованого інформаційного впливу.

**Практичне значення одержаних результатів.** Практичне значення дисертації полягає у комплексному розкритті чинників та негативних впливів у сфері інформаційної безпеки України в контексті російсько-українського конфлікту, що дозволило обґрунтувати перспективні напрями забезпечення інформаційної безпеки урядовими колами нашої держави у сучасних реаліях фактичної війни.

Сформульовані автором наукові положення та рекомендації можуть бути використані як теоретична основа для подальших наукових розробок, пов'язаних із проблематикою забезпечення інформаційної безпеки. Результати дослідження можуть бути рекомендовані для використання в роботі державним органам, установам, що працюють у сфері інформаційної безпеки та можуть стати корисними при розробці стратегічних напрямків політики інформаційної безпеки України.

Окрім того, наукові напрацювання дисертації можуть бути використані при формуванні навчальних курсів з дисциплін «Національна безпека», «Інформаційна безпека», «Міжнародні інформаційні відносини», а також при висвітленні окремих тем у рамках курсів політології, теорії інформаційного суспільства та інших дисциплін соціального та гуманітарного спрямування.

**Хронологічні рамки дослідження.** Головна увага зосереджена на процесах інформаційної безпеки України з 2014 року, від початку агресії Росії проти України. Враховуючи необхідність аналізу витоків проблем, з якими урядові кола і громадянське суспільство України зіштовхнулися у сфері інформаційної безпеки, користуючись принципами історизму, розглянуто процеси у сфері інформаційної безпеки від проголошення незалежності України.

**Апробація отриманих результатів.** Апробація основних положень дисертаційної роботи та результатів досліджень здійснювалась на науково-практичних конференціях, форумах, у тому числі на науково-практичній конференції «Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії» (м. Київ, Україна, 19-20 серпня 2016 року); IV-му Міжнародному молодіжному науковому форумі «Україна у світі, світ про Україну»: (м. Київ, 25 березня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Сильна ООН – кращий світ» (м. Київ, 22 жовтня 2015 р.); III-му Міжнародному молодіжному форумі «Глобалізаційні виклики і багатостороння дипломатія» (18 березня 2015 р., м. Київ); II-й Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 13-14 лютого 2015 року).

**Публікації.** Найвагоміші результати дисертаційного дослідження представлено у 13 публікаціях, серед яких 8 статей та 5 тез доповідей для наукових та науково-практичних конференцій.

**Сруктура дисертаційної роботи.** Дисертаційна робота складається з анотації українською та англійською мовами, змісту, переліку умовних позначень, вступу, основної частини, висновків, списку використаних джерел та додатку. Обсяг дисертації – 210 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 169 сторінок. Список джерел та літератури має 295 найменувань.

# **РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЧИННИКА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

## **1.1. Історіографія та джерельна база дослідження**

Сучасний світ характеризується швидким розвитком інформаційних технологій, які тотально змінюють держави, суспільства, трансформують звичний уклад міжнародних відносин. Інформація стала двигуном усіх сфер сучасності. Проте технологічний прогрес інформаційно-комунікаційних технологій має досить суперечливий характер, оскільки, разом із багатьма позитивними зрушеннями, несе в собі безліч небезпек. Породженням інформаційного суспільства стали такі явища як інформаційний тероризм, кібервійни, гібридні війни війни тощо.

З огляду на ряд причин Україна опинилася в епіцентрі інформаційної агресії з боку Російської Федерації. Проаналізувавши витoki сучасної воєнно-політичної ситуації в Україні можна зробити висновок, що наша держава ще з початків своєї незалежності знаходилася під ідеологічним та інформаційно-психологічним впливом Росії.

У даному розділі проаналізуємо джерельну базу та стан розробленості питання інформаційної безпеки загалом, та як складову національної безпеки в контексті російсько-українського конфлікту, а також проведемо огляд основних ґрунтовних досліджень з цього приводу.

За авторською класифікацією, джерельну базу дослідження складають чотири групи документів та матеріалів:

1. Політико-правові документи у національному та міжнародному вимірі, а також документи Російської Федерації (РФ);
2. Веб-сайти урядових та неурядових організацій;
3. Матеріали засобів масової інформації (ЗМІ);
4. Колективні наукові розробки, індивідуальні монографії, енциклопедичні джерела, статті періодичних наукових часописів тощо.

Не заперечним лишається факт, що забезпечення інформаційної безпеки відбувається, зокрема, шляхом створення чіткого правового механізму. Так перша група джерельної бази у цьому контексті дисертаційного дослідження представлена законодавчими актами України. Особливе значення відводиться Конституції України. Основний Закон визначає права громадян в інформаційній сфері, гарантії їх дотримання, а також визначає основи повноважень і компетенції держави в галузі інформаційних відносин, обов'язки останньої щодо захисту інформаційної безпеки [1].

Відзначимо і нормативно-правові акти, які мають концептуальний характер, та які визначають інформаційну політику нашої держави. Серед них рішення Ради національної безпеки та оборони України (РНБО) «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України»; Концепція (основи державної політики) національної безпеки України (1997), Стратегія національної безпеки України (2007 та 2015), Воєнна Доктрина України (2015), Доктрина інформаційної безпеки України (2009 та 2017), Стратегія кібербезпеки України (2016) [2-9]. Положення цих документів визначають основні загрози, що стосуються інформаційної безпеки країни та спрямовані на здійснення правового, організаційного та інституціонального характеру для забезпечення безпеки.

Загальні принципи у сфері інформаційної безпеки конкретизуються в численних законах, підзаконних актах тощо. Серед тих, які мають велике значення у дослідженні виділимо законодавчі акти, що безпосередньо стосуються інформаційної діяльності, зокрема, закони: «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення», «Про кінематографію», «Про інформаційні агенства», «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [10-16] та багато інших [17-26]. Також у формуванні інформаційної політики держави мали місце Постанова Верховної Ради України (ВРУ) «Про

підсумки парламентських слухань «Інформаційна політика України: стан і перспективи», Постанова ВРУ «Про підсумки парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України», Постанова ВРУ «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» [27-29].

Питання захисту інформаційного простору та інформації розкривають зокрема, Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» та Концепція технічного захисту інформації в Україні [30-31]. Згаданим рішенням ввели санкції щодо 468 юридичних та 1228 фізичних осіб з російським капіталом, що мало опосередкований вплив і на удосконалення технічного захисту інформації.

Питання інформаційної безпеки держави має враховувати й глобалізаційні процеси, які власне і відбуваються завдяки інформації. Про глобальний характер проблем інформаційної безпеки свідчать резолюції ГА ООН A/RES/53/70 та A/RES/54/49 «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» [32-33]. У контексті дослідження були також розглянуті міжнародні угоди. Серед них угоди «Про співробітництво в галузі інформації», «Про обмін правовою інформацією», «Про міждержавний обмін економічною інформацією», «Про міждержавний обмін науково-технічною інформацією» [34-37].

Джерелами дисертаційного дослідження стали й законодавчі акти РФ якими були визначені основні напрями реалізації інформаційної політики Кремля. Зокрема це Конституція Російської Федерації, Указ Президента Російської Федерації від 05.12.2016 р. № 646 Про затвердження Доктрини інформаційної безпеки Російської Федерації, Указ Президента Російської Федерації від 31.12.2015 р. № 683 «Про Стратегію національної безпеки Російської Федерації»;

Указ Президента Російської Федерації від 09.05.2017 «Про Стратегію розвитку інформаційного суспільства Російської Федерації на 2017-2030 роки» [38-41].

Другу групу джерельної бази складають веб-сайти урядових та неурядових організацій серед яких офіційні сайти Президента, Кабінету Міністрів України (КМУ) , Верховної Ради України; Міністерств та відомств України, Ради Європи, Представництва ЄС в Україні, а також сайти неурядових організацій таких як «Інформнапалм», «Детектор медіа», «Інститум масової інформації» [42-54] та ін. Значне коло інформації та документів даної групи представлено виступами, заявами, промовами, офіційними публікаціями органів виконавчої влади, а також щорічними офіційними урядовими звітами тощо.

До третьої групи відносяться матеріали та публікації таких Інтернет-агентств як: «Радіо свобода», «Укрінформ», «Українська правда», «Європейська правда», «Громадське радіо», «Український тиждень», «Дзеркало тижня», «День», «Інтерфакс Україна», «Риа Новости», «Politico», «Deutsche Welle» [55-66] та ін. Вони дають змогу повніше враховувати еволюцію російсько-українського конфлікту, а також оцінити поточну зовнішньополітичну ситуацію в контексті конфлікту. Варто відзначити, що з огляду на динамічність теми дослідження, дана група джерел особливо важлива, адже дозволяє здійснити аналіз еволюції в інформаційній сфері.

Четверта група джерельної бази – це колективні наукові розробки, індивідуальні монографії, енциклопедичні джерела, статті періодичних наукових часописів, представлених, насамперед, оригінальними виданнями. Періодичні наукові часописи з проблематики зовнішньої політики і міжнародних відносин включають такі українські, російські видання як: «Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», «Зовнішні справи», «Право і безпека», «Форум права», «Віче», «Політичний менеджмент», «Інформація і право», «International Affairs», «Space Policy», «Международная жизнь», «Вестник Европы», «Военная мысль», «Вопросы философии», «Вестник Московского университета».

При написанні дисертації головним чином викорисовувалися праці вчених-політологів, контекстуально залучаючи також роботи правознавчого, країнознавчого характеру. Застосування емпірико-аналітичного, логічного, історичного, інституційно-порівняльного, хронологічного методів дослідження історіографічних джерел зумовило авторське рішення класифікувати історіографію за темою дослідження по двох основних напрямках. Перший з них застосовано при формуванні теоретичного підґрунтя дослідження, пов'язаного з осмисленням питання національної безпеки та інформаційної як її складової і переважно відноситься до періоду від початку отримання незалежності України до 2013-2014 років. Другий сприяв розумінню інформаційної безпеки України та її компонентів в контексті російської агресії. До цього напрямку відносяться й дослідження тих інструментів та методів, які використовує Росія з метою дестабілізації інформаційної сфери України і відноситься до періоду від 2014 року до цього часу.

Варто відзначити наявність багатьох монографічних досліджень вітчизняних вчених, що стосуються питань інформаційного суспільства, національної та глобальної інформаційної безпеки, інформаційних війн, міжнародних інформаційних відносин тощо. Проблема захисту від нових видів впливу, породжених інформатизацією, турбує багатьох вчених сучасного суспільства. Дослідженню проблем інформаційної безпеки присвячено велику кількість наукової літератури та робіт. Водночас аналіз наукової літератури показує, що методологічні аспекти дослідження безпеки розроблені недостатньо. До цього часу переважає вибірковий підхід до окремих аспектів цієї проблеми, переважно, – технічний та технологічний. Відсутність загальноприйнятих понять і категорій, як у науковій літературі так і в законодавстві, призводить до полісемії, що, своєю чергою, значно знижує ефективність наукових розробок в області безпеки та їх практичне значення.

Всебічне і ґрунтовне дослідження основних теоретико-концептуальних засад інформаційного суспільства чи суспільства знань зосереджено у монографії О. В. Картунова та О. О. Маруховського «Інформаційне суспільство: аналіз

політичних аспектів зарубіжних концепцій». Це перше видання у вітчизняній науці де здійснено політологічний, конструктивно-критичний аналіз найбільш впливових концепцій інформаційного суспільства відомих зарубіжних і вітчизняних вчених, таких як: В. Вернадський, Ф. Бекон, П. Дракер, М. Кастельс, Й. Масуда, Ф. Махлуп, Е. Тофлер та ін. У згаданій роботі досліджено основні підходи до аналізу політичних аспектів зарубіжних концепцій інформаційного суспільства: скептичний, критичний, нігілістичний, деміфологізуючий, алармістський та конструктивний. Здійснено порівняльний аналіз, з одного боку, переваг і перспектив розвитку, а, з іншого, вразливих місць, вад, потенційних небезпек інформаційного суспільства; виявлено нові тенденції, проблеми та перешкоди на шляху їх формування, що дає можливість усвідомити сутність нових викликів і загроз інформаційної доби [67]. Разом з тим, монографія розкриває філософський вимір понять інформації та інформаційного суспільства.

Проблема інформаційної безпеки ґрунтовно розкрита у працях вітчизняного науковця В. Ліпкана [68-71]. Основна увага у його працях зосереджена на термінологічній базі, співвідношенні понять національної та інформаційної безпеки, державній політиці в інформаційній сфері та основним загрозам у цій сфері, системі забезпечення інформаційної безпеки, змісті інформаційних операцій проти України та ін. Напрацювання автора стали важливим внеском у вітчизняну науку у сфері безпеки.

Глобальні тенденції міжнародних інформаційних відносин знайшли відображення у працях українських вчених Є. Макаренко, Н. Ржевської. Зокрема, у своїй монографії «Міжнародні інформаційні відносини», Є. Макаренко розкриває питання інформаційної парадигми глобальної цивілізації, еволюції міжнародної інформаційної політики. Детально описується інформаційний вимір європейської інтеграції, зокрема, концепції інформаційної політики Ради Європи, Європейського Союзу та міжнародних неурядових інституцій. Варто відзначити, що у роботі також розкриваються інформаційні чинники міжнародної політики безпеки та парадигми міжнародних інформаційних відносин. Інформаційна домінанта, як зазначає авторка, посилює ефект глобальної політики, визначає

значущість країн у світовій ієрархії, виступає чинником міжнародних впливів, інструментом дипломатії та глобальної стратегії світового порядку [72]. Н. Ржевська зосереджує увагу на питаннях інформаційної безпеки, інформаційної нерівності в умовах глобалізованого світу, аналізує її причини та робить прогнози у подоланні цього явища [73-74].

Вартою уваги в концепті дисертації є монографія О. Литвиненка, присвячена розробці теоретико-методологічних засад здійснення інформаційних операцій та впливів у сучасному світі. Автор аналізує феномен інформаційних операцій з позиції функціонування ідейно-політичної гегемонії та окреслює перспективні напрямки культурологічного аналізу. Аналізуються й технології здійснення інформаційних операцій; досліджуються пострадянські країни як об'єкт здійснення інформаційних операцій. Зокрема, важлива увага приділяється спеціальним інформаційним операціям у новітній історії Росії [75].

Важливою роботою у сфері інформаційної безпеки в теоретичному відношенні стала монографія В. Горбуліна, О. Додонова, Д. Ланде «Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання». Дослідження присвячено питанням моделювання та аналізу інформаційних операцій як складової інформаційних протистоянь. Ґрунтовно розкривається поняття «інформаційні операції», «інформаційний вплив». Наведено приклади розвитку окремих інформаційних операцій. Розглянуті засоби математичного моделювання та аналізу соціальних процедур. Значна увага в монографії приділяється динамічним і багатоагентним моделям, що набули нині великого поширення у зв'язку з розвитком засобів комп'ютерної техніки, можливостями розподілених обчислень [76].

Відомий український вчений Г. Почепцов у своїй книзі «Сучасні інформаційні війни» системно викладає історію виникнення і розвитку методології інформаційних воєн. Автор проводить порівняльний аналіз між американською, британською та російською моделями інформаційних воєн. У згаданій роботі зазначається, що інформаційні війни – це квазіагресивний інструментарій мирного життя, а не лише збройного конфлікту між державами.

Окремої уваги заслуговує розділ, присвячений смисловим війнам, де вказано, що раніше в основі інформаційної війни стояло повідомлення, але сьогодні базою стає інтерпретація. Також, автор проводить аналіз конфліктної ситуації в Україні та розглядає її причини, співставляє російські та українські комунікативно-пропагандистські можливості [77].

Цікавою роботою з точки зору питань інформаційної безпеки є монографія «Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій». Автори О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик, Ю.Половинчак, Л. Чуприна, О. Ворошилов, Т. Керекеза розкривають поняття національного інформаційного суверенітету, механізми його забезпечення, проблему інтеграції України до світового інформаційного простору. Суверенні інформаційні ресурси, відзначають автори, є надбанням нинішнього і всіх попередніх поколінь українського народу, основою його існування й розвитку, забезпечення національно-культурної самобутності в глобалізованому світі, орієнтиром розвитку сучасного національного інформотворення [78].

Особливої уваги заслуговує ряд монографічних досліджень колективу авторів серед яких Л. Костенко, А. Матвійчук, С. Горов, С. Полтавець, Л. Галан, Л. Дубровін, Г. Індиченко, З. Пономаренко, О. Воскобойніков-Гузев. Монографії «Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору», «Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України», «Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж» [79-81] були опубліковані в 2015 році та містять аналіз сучасного інформаційного простору України, основні виклики безпеці України в контексті російсько-українського протистояння. Дослідження торкаються питань ментального імунітету як основи національної стійкості в умовах нових викликів інформаційного суспільства, російського інформаційного маніпулювання та проблем його нейтралізації, тощо. Також актуалізується питання соціальних мереж у суспільному розвитку, напрацювання механізмів у суспільстві та державі для нейтралізації негативних інформаційних впливів, що

здійснюються через соціальні мережі. Згадані роботи мають велике значення для побудови ефективного інформаційного суспільства в Україні.

Важливим науковим доробком стала монографія українського науковця Г. Перепелиці «Україна – Росія: війна в умовах співіснування». Автор представив комплексний аналіз російсько-українських відносин та ключових тенденцій їх розвитку з погляду конфліктологічної парадигми. Тут розкриваються корені конфліктогенності, які великою мірою дають можливість осмислити ті об'єктивні причини та суб'єктивні умови, які спонукали Росію розв'язати воєнну агресію проти України. Дослідження еволюції цих відносин указує на перманентний характер їх конфліктного стану, а також розкриває подальші перспективи такого процесу. Відзначимо також, що у цій ґрунтовній праці зосереджується увага і на аспекті гібридності російсько-української війни як основної форми конфлікту та його оцінці, прогнозам та міжнародним наслідкам. Також звертається увага на інформаційно-пропагандистську діяльність Росії по відношенню до України [82].

Проблему гібридної російської війни присвячені роботи українського політолога Є. Магди. У своїй книзі «Гібридна війна: вижити і перемогти» він розглядає історичний, енергетичний, інформаційно-психологічний аспекти такої війни, називає причини, через які Україна стала жертвою агресії з боку Росії. Автор зосереджує увагу на тому, що гібридна війна – явище нове для міжнародних відносин і Кремль використав цей механізм для підпорядкування України своїм інтересам [83].

Окремо виділимо авторів, які займалися проблематикою регіональних особливостей східного регіону України в контексті інформаційної безпеки. Серед них Т. Бевз, М. Карамзіна, Н. Ротар, О. Зорич, В. Яремчук, Л. Кочубей. Зокрема зазначені автори виконали науково-дослідну роботу «Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою», в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України у 2015 році. За результатами цієї роботи було підготовлено аналітичну доповідь де серед інших питань проаналізовано такі питання як: Донбас через призму державної

політики інформаційної безпеки: недоліки законодавчо-правової бази; Інформаційний простір Донеччини: регіональні особливості; Донбас у зоні інформаційного впливу Російської Федерації; РПЦ на Донбасі як інструмент інформаційно-пропагандистської політики Російської Федерації. Способи і форми протидії держави і суспільства церковно-релігійній деструкції та ін. [84].

Росія веде інформаційну війну не тільки проти України а й проти країн Заходу. Своєю дезінформаційною та пропагандистською політикою вона компрометує ЄС та НАТО їх цінності і загалом ці союзи як такі, продовжуючи доводити власному населенню, що Україна обрала «неправильний» шлях. Таким чином гібридна війна Росії стає серйозним викликом та загрозою і для Європи. З цього питання проводиться багато конференцій, круглих столів. У цьому контексті дослідження варто відмітити роботу Цетра Разумкова. У збірнику матеріалів круглого столу «Гібридна війна Росії – виклик і загроза для Європи» аналізується Європейський напрям російської агресії та висвітлено думки таких експертів та політологів як Д. Золотухін, В. Фесенко, П. Баєв, В. Трюхан, М. Гончар та ін. [85].

У цьому розрізі доцільно згадати ще одну працю Є. Магди «Гібридна агресія Росії: уроки для Європи», де автор визначає причини гібридної агресії Росії проти Європи, роблячи акцент на конфлікті в Україні. Він проводить історичні аналогії та інформує жителів Європи про небезпеку, яку несуть дії Кремля та пропонує варіанти протидії [86].

Варто виокремити науковий доробок української вченої Л. Чекаленко, яка ґрунтовно розкриває проблематику двосторонніх відносин України і Росії як в історичній, так і в безпековій ретроспективі. Окрім того авторка акцентує увагу на договірно-правовій базі між країнами, економічному та гуманітарному співробітництві [87-91].

Проблема інституційного забезпечення політики інформаційної безпеки у вітчизняній науці розкрита недостатньо. Варто відзначити монографію українського науковця Б. Кормича «Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України» [92]. Дослідженням даного питання займаються

такі автори як В. Ліпкан, Г. Ситник, О. Бортнікова, В. Антонюк, В. Абакумов, О. Солодка [70; 93-97] та ін.

Важливою проблемою дослідження є діяльність засобів масової комунікації (ЗМК) та засобів масової інформації (ЗМІ). У цьому контексті відзначимо напрацювання української вченої О. Зернецької. Зокрема, у своїй монографії «Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні взаємовідносини» вона комплексно досліджує глобальні трансформації систем масової комунікації кінця ХХ ст. як нового фактора міжнародних відносин. В контексті революційних змін у галузі новітніх технологій, кабельного й супутникового ТВ та розвитку диджиталізації розглядаються системи мас-медіа на державному, регіональному і глобальному рівнях [98]. У контексті дослідження варта уваги ще одна монографія дослідниці під назвою «Глобальна комунікація». У монографії вперше у вітчизняній історичній літературі та політичних науках комплексно досліджується феномен глобальної комунікації початку ХХІ ст. як визначальний фактор сучасного світового розвитку. Висвітлюється роль глобальної комунікації у таких сферах життєдіяльності людства як культура, політика, економіка та кібербезпека. Аналізуються стан і тенденції розвитку медіа та інформаційно-комунікаційних технологій в Україні та надаються пропозиції щодо їх удосконалення [99].

Окремо виділимо монографію «Забезпечення безпекових імперативів у медіапросторі України (контентний вимір)» вітчизняного науковця В. Конах. У ній досліджено питання забезпечення безпекових імперативів у медіапросторі України в змістовному вимірі. Розглянуто досвід і механізми забезпечення безпекових імперативів у змістовному вимірі в медіапросторах демократичних країн. Визначено системні проблеми розвитку та головні загрози в змістовному вимірі медіапростору України та запропоновано основні засоби та механізми для їх подолання [100].

Ще однією проблемою, яка постає у контексті дисертаційного дослідження є роль громадських організацій (ГО) у забезпеченні інформаційної безпеки. Як відомо з початком російсько-українського суспільства громадянське суспільство

відіграло визначну роль у протистоянні інформаційних атак з боку Росії. Однак згадана проблема є недостатньо досліджена вітчизняною наукою. Здебільшого роль ГО розглядається у суспільно-політичному житті країни. Що стосується безпосередньо питання ролі громадських організацій у забезпеченні безпеки то тут слід відмітити напрацювання К. Павлюк «Діяльність неурядових громадських організацій у контексті забезпечення національної безпеки України», А. Головка «Діяльність громадських об'єднань в контексті інформаційної безпеки України», К. Захаренка «Ефективність використання потенціалу недержавних суб'єктів інформаційної безпеки» [101-103].

Специфіку російської інформаційної агресії в Україні та її по відношенню до інших країн розглядало ряд зарубіжних науковців, дослідників, політологів та аналітиків. До прикладу, ця проблематика висвітлюється у працях Йоланти Драчевської (Jolanta Darczewska), «Інформаційна війна між Росією та Заходом. Новий виклик?», Марії Снегової (Maria Snegovaya) «Путінська інформаційна війна в Україні. Радянське походження гібридної війни», Кеіра Гілеса (Keir Giles) «Посібник російської інформаційної війни», Брюса Макклінтока (Bruce H. McClintock) «Російська інформаційна війна: Реальність, що потребує відповіді», Кеннета Гірса (Kenneth Geers) «Перспективи кібервійни: російська агресія проти України» [104-108] та ін.

Серед зарубіжних дослідників ролі засобів масової інформації у сучасних політичних процесах виділимо Ендрю Пуддефатта (Andrew Puddephatt). Він є експертним консультантом ЮНЕСКО, де розробив методологію оцінки впливу ЗМІ на демократію, а також показники для вимірювання безпеки журналістів та розвитку Інтернету. У своєму дослідженні «Голос війни: конфлікт та роль медіа», він зосереджує увагу на ЗМІ, які часто відіграють ключову роль у сьогоденному конфлікті, аналізує роль медіа у внутрішніх та зовнішніх конфліктах. Зокрема він констатує, що їх роль в основному може приймати дві різні і протилежні форми. Або засоби масової інформації беруть активну участь у конфлікті і несуть відповідальність за посилення насильства або вони

залишаються незалежними і поза конфліктом, тим самим сприяючи вирішенню конфлікту і недопущенню насильства [109].

Тут також варто згадати монографію американського дослідника Едварда Роу (Edward V. Rowe) «Вплив технології на операційний рівень війни», де порушується питання впливу інформаційних технологій у веденні сучасних війн [110]. Питання інформаційного суспільства та роль інформації у ньому розкрита також у працях Аллістера С. Даффа (Alistair S. Duff) [111].

Окрім того, досліджуючи проблему інформаційних війн, інформаційної безпеки та інформаційно-психологічних операцій слід відзначити напрацювання російських науковців. Цікавою з точки зору інформаційної безпеки, але у той же час насторожуючою є монографія А. Манойло «Державна інформаційна політика в особливих умовах» [112]. У монографії представлена розроблена автором концепція інформаційного протиборства і державної інформаційної політики в умовах загрози використання іноземними державами арсеналу сил, засобів і методів інформаційно-психологічної війни в політичних цілях. У даній концепції інформаційно-психологічна війна розглядається як інструмент політичного впливу і засіб досягнення політичних цілей. Показаний новий підхід до визначення внутрішньої структури психологічних операцій як поєднання основних її елементів – дезінформування, лобіювання, маніпулювання, шантажу і управління кризами. Велика увага приділяється ролі ЗМІ в таємних операціях інформаційно-психологічної війни. А. Манойло, А. Петренко, Д. Фролов, аналізують історичні аспекти виникнення та розвитку інформаційного протиборства, визначають основні його поняття й дефініції, подають системне бачення сучасної термінологічної бази та деякі концептуальні положення та звертають увагу до питання інформаційної боротьби у воєнних конфліктах [113]. Ці та багато інших напрацювання свідчать про концептуальні напрацювання у сфері інформаційної політики Росії.

Таким чином проаналізувавши джерела та історіографію присвячені темі дисертаційного дослідження можна зробити висновок, що незважаючи на достатню кількість наукових праць щодо проблем інформаційної безпеки, слід

визнати недостатність наукових розвідок щодо методів та засобів протистояння російській інформаційній та військової агресії. Відсутні комплексні дослідження, щодо формування стратегії українських урядових кіл і громадянського суспільства в аспекті інформаційної безпеки України в умовах агресії Росії та протидії Кремлівській пропаганді та інформаційній війні.

## **1.2. Концептуалізація інформаційної безпеки суспільства і держави у сучасній системі міжнародних відносин**

Інформація завжди відігравала ключову роль у житті суспільства і держави. Ще з давніх-давен наділені владою державні мужі розуміли, що володіння інформацією дає перевагу над іншими, дозволяє перемагати, тримати у покорі та ефективно контролювати. На сьогоднішній день реальною владою володіє той, хто формує інформаційні потоки та керує ними. В епоху ХХ ст. інформаційні війни виходять на перший план не лише у військовому але й у мирному житті і якщо, за визначенням Клаузевіца, війна є продовженням політики іншими засобами, то нині маємо політику, як продовження війни іншими засобами. Інформаційний простір став полем основних баталій країн, політичних груп, ТНК та ін. [114].

Поняття інформаційної безпеки неможливо у повній мірі усвідомити без характеристики терміну «інформація». У наш час інформація трансформувалась у формуючий фактор матеріального середовища нашого життя. Також вона є основним засобом міжособистісної взаємодії та взаємодії між державами, постійно виникаючи та змінюючись у процесі обміну. У філософії під поняттям інформації розуміють відображення реального світу. Термін «інформація» походить від латинського слова «informatio», що означає відомості, роз'яснення, виклад [115]. Із середини ХХ ст. інформація стала загальнонауковим поняттям, але досі в науковій сфері воно залишається вкрай дискусійним. Загальноприйнятого визначення інформації досі не існує. Видатний британський мислитель, політик Ф. Бекон один із перших визнавав значний вплив інформації і

комунікації на політичне і суспільне життя кінця XVI – початку XVII століття та передбачив посилення цієї тенденції у майбутньому.

Варто відзначити роль видатного українського вченого В. І. Вернадського, який у 20-х роках XX ст. розпочав всебічний та ґрунтовний аналіз місця і ролі інформації та інформаційних технологій у розвитку суспільства. Підсумовуючи результати цього аналізу він зазначав: «Події, які відбуваються в глухому куточку будь-якого континенту чи океану відбиваються і мають наслідки – великі і малі – в ряді інших місць, всюди на поверхні землі. Телеграф, телефон, радіо, аероплани, аеростати охопили всю земну кулю. Відносини стають все більш простими і швидкими. Подія, що відбувається в глибині Індії чи Австралії, може по-різному і глибоко відбитися в Європі чи Америці й призвести там до наслідків, важливих для людської історії. Спілкування стає ще більш інтенсивним, різноманітним і постійним» [67, с. 27-28]. Відтак можна вважати, що основні прогнози та висновки В. І. Вернадського заклали фундамент концепції інформаційного суспільства.

Велике теоретичне та практичне значення у сфері інформаційної безпеки мають застереження Вернадського про те, що могутня сила інформації та наукових знань може бути використана не лише для добра, а й для зла, зокрема, для ведення війн. Він часто засуджував Першу світову війну, вважаючи її «одним з величезних проявів варварства людства», «світовою бійнею», яка призвела «безглуздої загибелі більше десяти мільйонів людей». Вернадський висловлював занепокоєння посиленням у 20-30-х роках фашизму та мілітаризму в Італії, Німеччині, Японії, попереджав про небезпеку розв'язання Другої світової війни. «Ми, застерігав він, – стоїмо перед готовими до взаємного знищення численними державними організаціями – напередодні нової різанини» [67, с.246].

Напрацювання Іммануїла Канта та Томаса Гоббса теж містять науково-філософське розкриття проблеми безпеки, зокрема, її інформаційних аспектів. Розуміючи під природним станом стан беззаконня й наявності у кожного права на все, Іммануїл Кант та Томас Гоббс приходять до необхідності встановлення громадянського устрою, у якому забезпечувалася б безпека індивіда. Незважаючи

на принципові розбіжності у поглядах обох філософів на процесуальні аспекти досягнення безпечного стану, дані теорії збігаються у тому, що споконвічно притаманна індивідам повна свобода над ними (теоріями) обмежується заради безпеки в усіх аспектах її розуміння, але безпека дає можливість цю волю здійснити [116, с.17-18]

Німецький соціальний філософ і психолог Еріх Фромм (1900-1980) в своїй фундаментальній праці «Анатомія людської деструктивності» (1973), найглибше підійшов до аналізу викликів інформаційної революції. Він звернув увагу на те, що людині, як істоті, важливо опертися на певну систему моральних координат – розділити добро і зло, щоб протистояти зовнішнім обставинам. Коли людина чітко ідентифікує себе з певним суспільством, бачить себе частиною якоїсь групи або колективу, вона «обростає моральним корінням», оскільки суспільство пропонує їй певну систему координат, яка допомагає всім колективно вижити в найскладніших ситуаціях. Адже не дарма найменше піддаються маніпулюванню люди з чітко вираженою соціальною і політичною позицією, оскільки маніпулятивні дії обернено пропорційні соціокультурній ідентичності, освіченості, груповій солідарності, партійній приналежності [117].

Такі філософи як Жан Бодрійяр, Жан-Франсуа Ліотар, Марк Постер і Ролан Барт, аналізують поняття інформації в як систему знаків і символів. В контексті теми дисертаційного дослідження, доречно було б розглянути теорію постмодерністської концепції інформації американського дослідника Марка Постера. Йому належить ідея про те, що межа між постсучасним і попереднім станом суспільства визначається тим, що Постер називає «Модус інформації». Ф.Уебстер звертається до його теорії в своїй книзі «Теорії інформаційного суспільства», де відзначає, що відповідно до теорії Постера саме розвиток інформації призвів до фундаментальних змін. Постер стверджує, що поширення інформаційних технологій (а отже, і електронного способу обміну інформацією) справило глибокий вплив на наш спосіб життя, на те, що ми думаємо про самих себе, на нашу «мережу соціальних зв'язків». Розвиваючи свою думку, він

запропонував свою модель змін в суспільстві, засновану на різних типах (модусах) «обміну символами». Постер виділяє три етапи:

- коли спілкування здійснювалося усно;
- етап письмового спілкування, коли індивід поведився в такому суспільстві раціонально і відповідально;
- етап електронного обміну повідомленнями. Особистість в такому суспільстві «децентралізована, диспергована, розмножена і безперервно змінюється», вона залучена в «безперервний процес одночасного становлення багатьох ідентичностей» [118, с. 343]. Ця точка зору особливо цікава, тому що це була спроба зрозуміти роль тих технічних інновацій, які принесла з собою постсучасність.

Цікавою є думка Ліотара, котрий вважає, що знання та інформація зазнали глибоких взаємопов'язаних змін в двох напрямках. По-перше, їх виробництво все частіше обмежується ситуаціями, коли заздалегідь відомо, що вони затребувані і ефективні, або, використовуючи термінологію самого Ліотара, перформативні. Він має на увазі, що інформацію збирають, аналізують і створюють знову лише тоді, коли це корисно. Відповідно до вчення Ліотара, прагнення до перформативності викликає зниження рівня, а то і відмирання всіх видів знань, які виявляються незатребуваними і неефективними. «Видобуток нового знання», який традиційно був зосереджений в університетах, де дослідники були зайняті пошуком «істини», зміщується і переходить до дослідницьких центрів, що належать приватним корпораціям, а також лобі, які створюють і використовують інформацію для досягнення практичних цілей. [119, с.75] Це також являється загрозою у сфері інформаційної безпеки. Разом з тим виникає проблема цифрової нерівності та інформаційної, як її похідної. Це явище проявляється у нерівності в доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей, що поглиблюються внаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій [73].

У відкритому глобальному світі ХХ-ХХІ століття нові закономірності перебігу цивілізаційних процесів, вплив інформаційної революції та інших

високих технологій на прискорену інтеграцію міжнародного співтовариства обумовлюють появу і необхідність вирішення нових проблем життєдіяльності людства, узгодження нових міжнародних принципів взаємодії та правил поведінки акторів міжнародних відносин [120]. В процесі наукової дискусії в контексті цих питань міжнародні інформаційні відносини стали спеціалізованою сферою досліджень.

Світ вступив у нову парадигму міжнародних відносин – інформаційну, і ця парадигма спонукає до всепроникаючої глобалізації, пошуку нових концепцій внутрішньої та зовнішньої політики та політики безпеки. У цьому контексті варто згадати тезу науковця С. Капіци, який не безпідставно вважав, що двигуном цивілізаційного розвитку є зв'язки, які об'єднують усе людство у єдине ефективне інформаційне поле [121].

Як відомо, одним із універсальних чинників міжнародних відносин є глобальна безпека, яка також включає в себе безпеку інформаційну. У діяльності міжнародного співтовариства, а також при формуванні національних зовнішніх векторів країн цей чинник призводить до радикальних змін поведінки акторів міжнародних відносин та трансформації сутності безпеки. Варто згадати ті зміни у контексті безпеки, що відбувалися після закінчення «холодної війни» та краху біполярної системи. Виникла необхідність нових принципів роботи інституцій у сфері безпеки як на національному, так і на міжнародному рівні з урахуванням інформаційної складової.

Першим міжнародним документом, який має окрему главу про співробітництво в галузі інформації став Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі, підписаний 35 державами 1 серпня 1975 року. Згаданий документ став основою подальших угод щодо таких складних ідеологічних питань, як поширення іноземної преси, зв'язку між інформаційними агентствами, поширення кіно -, радіо -, телевізійної інформації; визначав умови праці для іноземних журналістів тощо. У Заключному акті було зазначено, що культурні обміни повинні сприяти «зміцненню миру і взаєморозуміння між народами і

духовному збагаченню людської особистості». Також цим документом передбачено, що співпраця має передбачати дотримання основоположних принципів міждержавних відносин, в тому числі суверенітету, рівності, невтручання у внутрішні справи інших країн, чесне виконання зобов'язань перед міжнародним правом та ін. [122].

Радянський вчений Ю. Кашлев у журналі *International Affairs*, який вийшов ще у 1979 році, відзначив, що будь-яка держава має право пропагувати свої ідеали і цілі зовнішньої політики. Проте засновувати свою політику на втручання у внутрішні справи суверенних держав, порушувати загальноприйняті принципи міжнародного права знаменує собою повернення до практики холодної війни [123, с. 86]. Втім на сьогоднішній день ми бачимо яскравий приклад саме такої політики Російської Федерації по відношенню до України, де нехтуються норми міжнародного права та й загалом глобального міжнародного порядку. Проблемою є те, що свобода інформації не може розглядатися окремо від відповідальності за неї, і не може бути відділена від поваги національного суверенітету держав.

З появою нових викликів і загроз в інформаційній сфері ускладнюється сама структура міжнародних відносин. Певна суперечність у світових інтеграційних процесах, міграційна криза, етнічна та соціальна конфліктність створюють проблеми у визначенні еволюції суті глобальної безпеки, потребують перегляду підходів до засобів підтримання міжнародного миру.

Всепроникаючі комунікації, уникнення гонки озброєнь із використанням високотехнологічних досягнень, недопущення нових конфліктів привертають увагу політичних лідерів, наукової спільноти, громадськості, а також міжнародних організацій.

Генеральна Асамблея ООН в ухваленій резолюції A/RES/53/70 «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» від 4 грудня 1998 року зазначала, що розвиток та впровадження інформаційних технологій призвели до появи нових та значної трансформації окремих давно відомих видів загроз національній і міжнародній безпеці [32].

Пізніше 1 грудня 1999 року була прийнята резолюція A/RES/54/49 «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки», де відзначається, що розповсюдження і використання інформаційних технологій та засобів зачіпає інтереси всієї міжнародної спільноти. Резолюція закликає держави-члени і надалі сприяти розгляду на багатосторонньому рівні існуючих і потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки [33]. Таким чином, світове співтовариство визнало проблеми міжнародної інформаційної безпеки в якості глобальної проблеми у постядерний період.

На сьогоднішній день у юридичній, політологічній літературі існує ряд визначень терміну «інформаційна безпека». Наявність такого різноманіття можна пояснити недостатнім вивченням цього поняття, а також особливостями підходів як окремих країн, так і авторів до питання інформаційної безпеки та її складових.

Розробка понятійного апарату має особливе значення ще й з тієї причини, що в даний час не вироблені універсальні дефініції у сфері проблем інформаційної безпеки: в науково-правових роботах деяка незрозумілість. Більш того, існує ціла низка термінів, визначення яких в різних джерелах набуває суперечливої інтерпретації, а у поняття, які схожі за значенням, часто вкладається різний зміст. В даному контексті доцільно визначити ті формулювання і категорії, які з наукової точки зору були б найбільш прийнятні для практичної діяльності. Серед численних прийнятих визначень терміна «інформаційна безпека» вважаємо за необхідне виділити лише ті з них, які наділені ключовим змістом і найбільш часто вживаються в науковій сфері.

У Вільній енциклопедії Вікіпедія міститься таке визначення: інформаційна безпека України – це стан її захищеності, при якому спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії, інформаційний тероризм, незаконне зняття інформації за допомогою спеціальних технічних засобів, комп'ютерні злочини та інший деструктивний інформаційний вплив не завдає суттєвої шкоди національним інтересам [124].

У Юридичній енциклопедії міститься наступне визначення інформаційної безпеки. Інформаційна безпека України – один із видів національної безпеки, важлива функція держави. Інформаційна безпека України означає: законодавче формування державної інформаційної політики; створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні; гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України; всебічний розвиток інформаційної структури; підтримка розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки та техніки й особливостей духовно-культурного життя народу України; створення і впровадження безпечних інформаційних технологій; захист права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України; охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом, що є об'єктом права власності або об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження державою; створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом; захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення за законодавством України інформаційної продукції; встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів на основі договорів з іноземними державами; законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [124, с. 714].

Незважаючи на актуальність інформаційного компоненту у сфері національної безпеки України, у законодавстві нашої держави відсутня дефініція інформаційної безпеки.

Українські науковці В. Ліпкан, О. Ліпкан, О. Яковенко, які досліджують питання інформаційної безпеки справедливо стверджують, що пізнання сутності інформаційної безпеки можливо лише на основі абстрактного мислення,

створення теорії досліджуваного предмета, уявлення внутрішнього змісту, виявлення характерних ознак. Сутність виражається і досягається в дефініції, що виражає родові поняття. Щодо інформаційної безпеки це є поняття національної безпеки, яке характеризує певний вид соціальної діяльності, основним змістом якої є створення сприятливих (не обхідних і достатніх) умов для розвитку та реалізації національних інтересів. Відповідно до видів поняття інформаційна безпека різновид соціальної діяльності, який полягає в створенні державними і недержавними інституціями сприятливих умов для розвитку і реалізації національних інтересів в інформаційній сфері [68, с. 146 - 147].

Той же науковець В. Ліпкан, а також Ю. Максименко, В. Желіховський вважають, що інформаційна безпека включає: забезпечення інформаційного суверенітету України; удосконалення державного управління інформаційною сферою, впровадження інноваційних технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору до стовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до боротьби з корупцією, організованою злочинністю, сепаратизмом, тероризмом та іншими формами екстремістської діяльності, зловживанням службовим становищем, іншими явищами, які створюють сприятливі умови або безпосередньо загрожують національній безпеці України; неухильне дотримання конституційного права громадян на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання системи органів державного управління їх по садових осіб у діяльність засобів масової інформації, дискримінації в інформаційній сфері та переслідування журналістів за політичні позиції; відповідальність ЗМІ за розповсюдження заздальгідь недостовірної інформації; інформаційне виховання громадян України; вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору, протидії монополізації інформаційної сфери України, встановлення контролю над нею з боку будь-яких недержавних чи транснаціональних корпорацій [69, с. 15-16].

Російський вчений В.Н. Лопатін, зокрема, під інформаційною безпекою розуміє стан захищеності національних інтересів країни (життєво важливих

інтересів особистості, суспільства і держави) на збалансованій основі в інформаційній сфері від зовнішніх і внутрішніх загроз [126, с.79].

Деякі вчені вважають, що стан інформаційної безпеки, особистості, суспільства і держави визначається головним чином двома факторами: інформаційно-психологічною задоволеністю потреб громадян і негативними інформаційно-психологічними та інформаційно-технічними впливами.

Існує також точка зору, що у найзагальнішому вигляді під інформаційною безпекою можна розуміти здатність суб'єкта безпеки зберігати свої системотворчі властивості, основні характеристики при дезорганізуючих, деструктивних, руйнуючих діях на кіберпростір, інформаційно-комунікаційні технології (далі ІКТ). Якщо йдеться про інформаційну безпеку держави, то за основу береться здатність держави протистояти негативним, руйнівним діям, спрямованим на утиск її національних інтересів. Вона реалізується в конкретній діяльності держави і її інститутів, що дозволило ввести в науковий обіг поняття «забезпечення інформаційної безпеки», яке характеризує функціонування соціальної системи, спрямованої на досягнення стабільності [127].

Як слушно зазначає В. Ліпкан, як інформаційні війна, так і інформаційне протиборство і інформаційна боротьба є проявами одного більш широкого поняття – загрози національним інтересам та національній безпеці в інформаційній сфері [71, с. 37].

Цікавими з точки зору тематики дисертаційної роботи є визначення інформаційної безпеки такими авторами як О. Данільян, О. Дзьобань, М. Панов, які у своєму навчальному посібнику «Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації», де інформаційна безпека визначається як безпека об'єкта від інформаційних загроз або негативних впливів, пов'язаних з інформацією та нерозголошення даних про той чи інший об'єкт, що є державною таємницею. Важливим є те, що автори акцентують увагу і на проблемі інформаційних війн, оскільки на сьогодні вона становить собою ефективний і цивілізований шлях колонізації однієї країни іншою та виділяють крім цього такі загрози інформаційній безпеці як розголошення інформації, яка становить

державну таємницю, вплив засобів масової інформації на свідомість людини та суспільства, забезпечення державних організацій повною, достовірною і своєчасною інформацією, що необхідна для прийняття рішень, неінтегрованість України до світового інформаційного поля, недостатня кваліфікованість та активність українських інформаційних служб, використання інформаційних технологій криміналітетом тощо [128].

І справді, учасні інформаційні технології створили умови для протистояння держав в принципово новому середовищі – інформаційному. Проте варто зазначити, що саме явище інформаційної війни не нове. Ще давні мислителі, філософи та військові розмірковували, як перемогти ворога з найменшими втратами за допомогою інформаційних впливів.

З розвитком глобалізаційних процесів і домінування інформаційної складової в структурі сучасної цивілізації істотно й невинно ускладнюється зміст і характер війн. Війни та протиборства продовжують еволюціонувати. Вони набули абсолютно нових напрямків і форм міждержавної боротьби, породжуючи нові концепції та підходи.

Починаючи приблизно від початку 1990-х років, питання інформаційної зброї та інформаційних воєн стали досить широко обговорюється спеціалістами; з'явилося багато публікацій, було проведено численні конференції, семінари, симпозіуми, що піднімали в тій чи іншій мірі питання інформаційної безпеки. Один з американських полковників порівняв входження інформаційного простору з повітряним. На повітряний простір звернули увагу тоді, коли з'явилась можливість його експлуатувати, а до цього ніхто і не зауважував [129].

З урахуванням масштабності, життєво важливого значення та вразливості виникнення глобальної інформаційної інфраструктури застосування інформаційної зброї у великомасштабних війнах може спричинити наслідки, які цілком можна порівняти із впливом на критично важливі структури «традиційної» зброї масового знищення. Тож не дивно, що асигнування на інформаційну безпеку і захист від зброї масового ураження в бюджетах деяких країн досягають найвищого рівня. Але війна із застосуванням інформаційної зброї

на відміну від воєн із використанням «класичних» видів зброї масового знищення також може мати внутрішній характер. Ця зброя підходить краще, ніж будь-яка інша, для цивільних цілей, в боротьбі за владу, в сепаратистських та етнічних конфліктах. Не менш реальним є загроза тиску на інформаційні структури в терористичних і злочинних цілях, результати якого в цих умовах можуть мати катастрофічні наслідки [130]. Нажаль наша країна є тому яскравим прикладом.

Як зазначав англійський соціолог Гідденс, попереднє покоління стало свідком занепаду індустріального способу ведення воєн, на зміну якому поступово приходить той образ, який можна назвати інформаційним. При цьому способі ведення війни інформаційна складова набуває набагато більшу вагу, її роль стає більш ясною, а масштаби використання – більш широкими, ніж в епоху індустріального способу ведення воєн [119, с. 78-79].

Після появи конкретних фактів транскордонних інформаційних операцій, у тому числі військових і бойових дій, держави усвідомили реальну форму «неіснуючої війни», яка поступово стала відчутною. Розуміючи серйозність потенційної загрози до своїх інформаційних ресурсів, деякі країни почали здійснювати свої власні довгострокові державні програми щодо забезпечення інформаційної безпеки, в першу чергу своїх власних критичних інфраструктур. При цьому виявилось, що національні інформаційні сфери стали глобально взаємозалежними і очевидно, успіх зусиль щодо захисту своїх інформаційних ресурсів залежатиме в кінцевому рахунку від рівня захисту, а «не від агресивності» інформаційних сфер інших країн, не обов'язково тільки сусідніх, а всіх країн, з якими їх інформаційні ресурси об'єктивно пов'язані.

Сучасні збройні конфлікти та війни показують зростання ролі інформаційного фактору у забезпеченні оборонної безпеки, а інформаційні протистояння у тій чи іншій формі обов'язково супроводжують їх. До прикладу, політика російської інформаційної агресії щодо України засвідчує, що вся інформаційна інфраструктура РФ потрапила в орбіту російсько-українського конфлікту.

Відомий американський дослідник, футуролог Е. Тофлер у своїй роботі «Війна й антивійна» вказує, що інформація є більш важливим воєнно-стратегічним ресурсом, ніж традиційні види озброєнь [131, с. 338].

Про згубну силу інформації для держави згадував ще Ш. Монтеск'є у праці «Роздуми про причини величі та падіння римлян», говорячи що найнебезпечнішим для держави зазвичай є не дійсні витрати, а уявні та занепад бойового духу, що відбирає в держави навіть ті сили, які ще залишила їй фортуна [132, с.54].

Український дослідник В. Петров у своїй дисертаційній роботі зазначає, що джерела воєнних загроз виявляються, як правило, у сфері воєнно-політичних відносин. Їх ознаки виявляються, зокрема в активізації інформаційно-психологічного протиборства й диверсійно-розвідувальної діяльності держав. Такими ознаками є:

- різке загострення протиріч і вступ їх у завершальну стадію підготовки до використання сили;
- створення конфронтуючою стороною необхідних угруповань збройних сил та інших військових формувань і засобів, здатних до виконання завдань;
- рішучість політичного керівництва конфронтуючої сторони використати військову силу;
- організація широкої підтримки масами вибраного керівництвом курсу на силове вирішення конфлікту;
- різка активація психологічної й інформаційної боротьби;
- дипломатичні демарші, жорсткість військово-економічної блокади;
- проведення мобілізації (повної або часткової) у країні;
- наявність сприятливої військово-політичної обстановки для розв'язання військового конфлікту [133, с. 68].

Як бачимо, усі ці ознаки ми можемо прослідкувати у поведінці Росії, щодо України. Також Кремлю застосовує інформаційної зброї проти ключових одиниць компоненту інфраструктури військової безпеки, та за допомогою своєї

розгалуженої «п'ятої колони», забезпечив життєво важливої інформації в сфері безпеки та оборони.

Тож узагальнюючи, можна виділити такі основні загрози інформаційної безпеки у цьому векторі: перехоплення секретної інформації розвідками інших держав; несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів за допомогою програмного забезпечення і устаткування, які використовуються в імпортованих технологіях, системах, обладнанні та програмному забезпеченні з метою фальсифікації, знищення або крадіжки інформації та руйнації нормальної роботи системи обробки інформації.

Зважаючи на ці та інші загрози у сфері воєнно-інформаційної безпеки постає проблема напрацювання міжнародного права з метою запобігання інформаційній війни у мирний час, аби зблизити позиції різних країн та виробити загальні вимоги, стандарти і норми в галузі інформаційної безпеки. Деякі спеціалісти у воєнній сфері вважають, що потрібно активно працювати над проектом конвенції про заборону застосування інформаційної зброї. Відзначимо, що з такою ініціативою виступала і Росія, проте зважаючи на її інформаційну політику, такий документ стане черговим інструментом маніпулювання. У цьому контексті варто зазначити, що з огляду на ті процеси, які запустила російська пропаганда, країни Заходу групуються для протидії дезінформації Москви. Більш за все, певні напрацювання у напрямку заборони застосування інформаційної зброї, більш за все, будуть у найближчому майбутньому.

Британський науковець Ендрю Ратмелл вважає, що інформаційна зброя є зброєю масового спотворення, на противагу зброї масового знищення. Серед причини, через які необхідний контроль за інформаційним зброєю він вважає, що міжнародні інформаційні мережі формують динамічну і за своєю природою нестабільну систему. У подібній системі будь-яке втручання в інформаційну діяльність може мати далекосяжні і непередбачувані наслідки. Крім того зброя масового спотворення загрожує довірі між країнами [134].

Значний потенціал розвинених країн завдяки використанню новітніх інформаційних технологій змінює баланс сил у світі. Тому, залишається

актуальним питання поширення інформації на принципах служіння миру а не війні між народами. Це складна проблема, яка включає переосмислення ролі інформації у сучасному світі, переосмисленні пропагандистської діяльності держав та ідеологічної боротьби.

Доцільним в даному плані вважається аналіз концепції «світового суспільства ризиків», сформульованої західними вченими на початку 80-х років ХХ ст. Представники даної концепції, такі як У. Бек та Н. Луман, вважають, що з часом у суспільстві виникає відчуття всезагальної небезпеки, страху і невпевненості. У. Бек характеризує ризик як «сучасний підхід до передбачення і контролю майбутніх наслідків людської діяльності» разом із «ненавмисними наслідками радикальної модернізації» [135, с.3-4]. Серед позитивних тенденцій у такому суспільстві є те, що влада не здатна подолати усі ризики і змушена шукати підтримки у суспільства для напрацювання спільних рішень з тих чи інших питань.

Очевидно, що інформаційна безпека є важливою складовою частиною національної безпеки. Зважаючи на тотальну комп'ютеризацію усіх сфер життєдіяльності як держави так і суспільства інформаційна безпека визначає ситуацію у всіх інших сферах національної безпеки. Тому, можна стверджувати, що на сучасному етапі, національна безпека безпосередньо залежить від інформаційної безпеки.

Не можна не погодитися з вітчизняним вченим О. П. Дзьобанем, який вважає, що інформаційній безпеці притаманні специфічні філософські, економічні, соціально-політичні, соціокультурні аспекти, оскільки наявність чи відсутність інформації, її раціональне використання чи невикористання спричиняє величезні руйнівні наслідки для людини, суспільства й держави [136]. Тому, важливим є забезпечення комплексного підходу держави до політики інформаційної безпеки. Державна політика забезпечення інформаційної безпеки України є невід'ємною складовою державної політики національної безпеки України і являє собою офіційно прийняту систему поглядів та практичну діяльність органів державної влади і управління, спрямовану на забезпечення

такого стану соціальних суб'єктів, при якому дія будь-якої інформаційної загрози не призводить до зниження рівня їх інформаційної безпеки нижче припустимого, небезпечного з високою ймовірністю реалізації негативних інформаційних впливів [137; с.10].

Інформаційна безпека може і як відстеження і класифікація комп'ютерних і мережевих загроз, і як збереження (захист) технічної і мовної інформації, а також як новий вид озброєння і як запобігання інформаційній війні тощо [138, с. 657].

Для розвинених країн Заходу вже сьогодні інформація та інформаційна структура стали критичними компонентами, негативний вплив на які здатний викликати техногенні катастрофи, дезорганізувати державне управління, фінансову систему, наукові центри і навіть спровокувати воєнні конфлікти та поразку в них. Однак ця проблема має і зворотний бік. До прикладу, якщо побудувати у нашій державі нову «залізну завісу» в інформаційній сфері, ми знову, як це відбувалося на початку 1990-х років, опинимося у ситуації коли уявлення про нашу країну в світі будуть формувати засоби масової інформації інших держав, виходячи, безперечно, виключно з власних інтересів.

До того ж, зважаючи на глобалізацію світу і власні ресурси, побудова такої «завіси» є об'єктивно неможливою. Що ж до інформаційної експансії з боку інших держав, то вона, як зазначає український науковець С. Сьомін, має прояв як у космополітизації нашої національної культури, що призводить до зниження її загального рівня та місця в суспільстві утилітарних цінностей, так і в порушенні механізму трансляції українських культурних надбань від покоління до покоління. Як наслідок, здійснюється вульгаризація історичних цінностей українського народу, їх «вестернізація», суспільству нав'язується комплекс меншовартості й неповноцінності, підривається його воля у боротьбі за самозбереження [139].

Цілком слушно зауважує В. Триняк, що питання оцінювання рівня інформаційної безпеки України потребує аналізу діяльності спеціальних інформаційних підрозділів при органах державного і воєнного управління. Основними завданнями таких структур є розробка і проведення стратегічних

заходів з метою попередження і нейтралізації негативних інформаційних впливів на психіку населення України на зовнішніх (глобальному, субрегіональному, регіональному) та внутрішніх (державному, відомчому, місцевому) рівнях [116, с. 156].

Крім того, як відомо і доведено вченими, інформація має властивість взаємодіяти як з матеріальним так із духовним світом людини. Конкретні форми впливу інформаційного середовища на духовну сферу суспільства реалізуються як інформаційний вплив на соціальні суб'єкти. Суттю таких інформаційно-психологічних впливів є процес зміни психічних станів і характеристик людей під впливом інформаційно-комунікативних процесів як динамічного компоненту інформаційного середовища. У цьому випадку акцентується значення інформації як засобу впливу на психіку людини [140].

Під впливом інформації у людей, не підготовлених для її аналітичного сприйняття, відбувається трансформація мислення, переконань, поглядів, сприйняття, культурної самобутності, національної ідентичності, історичної пам'яті і мови спілкування, результатом чого стає втрата національної самоусвідомлення і «мирне» прийняття спочатку псевдоцінностей, а потім і рішень. Трансформація процесів формування картини світу людини, перегляд морально-етичних поглядів, сімейного укладу ведуть фактично до руйнування держави, національної культури, мови. Розвинуті країни уже давно активно займаються дослідженням цих проблем і розуміють, що у сучасному світі для забезпечення своєї національної безпеки та отримання статусу повноправного учасника світової політики, що може здійснювати вплив на глобальний розвиток, немає необхідності завойовувати нові землі і перекроювати національні кордони. Достатньо вміти правильно управляти свідомістю людини – вона усе зробить сама і за свій рахунок. На міжнародному рівні найбільшою організацією, яка займається в тому числі питаннями впливу інформації на людину являється ЮНЕСКО. На відміну від інших міжнародних структур ЮНЕСКО завжди була орієнтована не на політичне обговорення а на наукове дослідження сучасних викликів і загроз [141]. Проводячи паралелі, ми прослідковуємо, що Кремль

зробив ставку саме на так-звану трансформацію картини у свідомості східної частини України за допомогою своїх «гібридних» інструментів, що фактично і призвело там до руйнування засад державності.

Що ж до глобальних політичних дискусій, то вони ведуться ще з 90-х років. До прикладу можна привести Міжнародний семінар, що пройшов у Женеві 1999 року, присвячений проблемам інформаційної безпеки. Зустріч відбулася за участю Секретаріату ООН та понад 50-ти країн світу під егідою Інституту ООН з дослідження проблем роззброєння. Проведення семінару такого масштабу свідчило про значну увагу до цієї проблематики та її актуальність на прикінці 90-х років. Проте підходи до вирішення цієї проблеми різнилися. Позиція розвинутих країн передбачала визнання проблеми міжнародної безпеки як:

- гіпотетичного силового протистояння;
- перенесення концепції міжнародної інформаційної безпеки на регіональний або тематичний рівень;
- вилілення з комплексної проблеми міжнародної інформаційної безпеки таких складових як кримінальні та терористичні міжнародні інформаційні загрози і створення міжнародного механізму контролю подібних інформаційних злочинів.

Позиція країн, які не належать до Західної моделі цивілізації, передбачала:

- встановлення міжнародно-правової норми про заборону застосування засобів впливу на інформаційні ресурси на інформаційний потенціал міжнародного, регіонального та національного призначення;
- створення спеціального Міжнародного суду з інформаційної злочинності;
- спільне розроблення технології глобального захисту від інформаційної агресії.

У Заяві за результатами зустрічі було проголошеноузгодження Програми дій щодо запобігання інформаційним війнам та обмеження гонки інформаційних озброєнь [142].

Таким чином поняття інформаційної безпеки є досить складне і до цього часу вчені не розробили його уніфікованого визначення. Розглядаючи інформаційну

безпеку держави доцільно використовувати системний підхід, так як в сучасних умовах стають вразливими життєво важливі сфери, такі як політична, суспільна, військова, економічна, науково-технологічна, духовна. Разом з тим, інформаційне середовище є одним з найважливіших чинників розвитку людства, що відображає як потребу, так і специфіку сучасної цивілізації, пов'язаної із здобутками і викликами розвитку держав, суспільства та особистості.

### **Висновки до першого розділу**

Проблема інформації та інформаційної безпеки була актуальною ще з давніх часів, та привертала увагу науковців та філософів, проте, вона не була окреслена у такій термінології та масштабах як нині. Інформаційна революція призвела до якісно нового співіснування як держав так і людства загалом. Одночасно зі спрощенням комунікацій між цілими континентами, перед країнами постає й багато викликів, які з'явилися з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Перед людством постали такі проблеми та виклики як: інформаційні війни, інформаційний тероризм, кібервійни, інформаційно-психологічні операції та інші. На зміну конвенційним війнам приходять якісно інші війни які можуть бути без конкретних фронтів та військової техніки, натомість за допомогою інформаційних та електронних засобів у них контролюються інформаційні потоки та застосовуються впливи на свідомість населення та ворога.

З огляду на ці процеси, розпочалися наукові розробки у політичній, соціальній, військовій, безпековій та інших сферах. Інформація пронизує усі сфери життєдіяльності людини, тому самі поняття інформації та інформаційної безпеки є досить дискусійними у наукових колах і досі не знайшли єдиного визначення. Посилення впливу інформації на політичну сферу призвело до появи проблеми забезпечення інформаційної безпеки держави, як складової національної безпеки. Крім того, саме забезпечення інформаційної безпеки багато у чому визначає ситуацію у всіх інших сферах національної безпеки.

Ряд вітчизняних науковців зробили свій вклад у розробку цієї проблеми, серед них В. Ліпкан, О. Дзьобань, О. Литвиненко, Г. Сашук, Г. Перепелиця, Г. Почепцов та багато інших.

Сучасний стан міжнародних відносин та внутрішньо- і зовнішньополітичні процеси в Україні зокрема, відображають той факт, що інформаційна безпека являється фактором ефективного функціонування держав, і якщо звернутися до прикладу України, то її територіальної цілісності. Наука довела, що інформація взаємодіє як з матеріальним так із духовним світом особи. Інформаційні операції саме на духовну сферу суспільства мають значний вплив у політичній та соціальній сфері. Суттю таких інформаційно-психологічних впливів є процес зміни психічних станів і характеристик людей з метою досягнення конкретних цілей.

Нині ряд держав розробляють і вже успішно реалізують існуючі напрацювання так-званої інформаційної зброї. Яскравим прикладом є спеціальні інформаційні операції Росії по відношенню до України. Зазначаючи перманентних продуманих інформаційних атак з боку Москви, Україна втратила частину своєї території і стала жертвою військової агресії Росії та стала полігоном для випробування її інформаційної зброї.

## **РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНІ ВИМІРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ**

### **2.1. Інформаційна війна Російської Федерації проти України: мета, інструменти, методи**

Агресія РФ проти України – безпрецедентне явище сучасних міжнародних відносин, здійснене всупереч міжнародним нормам та інтересам стабільності на Європейському континенті. Втім реалізація агресивних планів не стала одномоментним рішенням з боку керівництва Росії, а виявилась втіленням довготривалого політичного курсу, невід’ємним компонентом якого була і залишається інформаційна війна.

Нині стає очевидним, що багатьом сучасним війнам передують війни інформаційні. Україна, нажаль, не стала винятком зазначеного ходу подій, перетворившись на об’єкт політичних маніпулювань з боку РФ за допомогою інформації. Так війна на теренах нашої держави розпочалася задовго до відкритого військового конфлікту. Ще від початків незалежності України російські канали супутникового мовлення, радіомовлення транслювали передачі, кінопродукцію із своєю викривленою ідеологією, спрямованою на підрич європейських цінностей та нагнітання міжетнічної ворожості, у тому числі маніпулювання мовними, релігійними, економічними питанням. Нині латентна форма війни за допомогою інформації переросла у відкритий збройний конфлікт.

Україна виявилася досить вразливою до російської інформаційної агресії. Причиною цього стала недостатня увага з боку вищого керівництва до побудови комплексного механізму державної інформаційної безпеки. Важко повірити, що ця проблема не була поміченою, оскільки можемо констатувати наявність аналітичних записок фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, Центру Разумкова тощо, які застерігали про стан суспільної думки та настрої на Сході України, про тотальний вплив на свідомість цього регіону російських медіа, про засилля російських каналів. Проте відповідна й адекватна реакція цим

викликам з боку державних мужів не настала. Виходячи з цього перед Україною стоїть важливе завдання аналізу допущених помилок та їх врахування у подальшому при формуванні стратегічних напрямків національної інформаційної безпеки.

Саме на зламі 2013-2014 років пропагандистська антиукраїнська кампанія Росії показала недостатній рівень розробленості наукових та методологічних напрацювань у сфері інформаційної безпеки України та виявила слабку координацію діяльності державних органів, науковців, громадянського суспільства для протидії інформаційній агресії, яка справила значний вплив на свідомість в українському суспільстві.

Де-факто Україна перебуває нині у стані війни з Росією, причому ця війна носить гібридний характер, оскільки поєднує поряд з військовою агресією, сепаратистськими діями озброєних формувань, невоєнні компоненти при виконанні військових завдань. Гібридна війна Росії проти України – це класичний приклад війни IV покоління, що знаходиться у сфері дослідження багатьох науковців, футурологів, журналістів. Прикладів гібридного протистояння в історичній ретроспективі можна назвати «Холодну війну», яка мала чіткі обриси гібридності. Ніби ніхто не воював, як у Першій чи Другій світових війнах, але періодично у різних частинах світу – Кореї, В'єтнамі, Кубі, Афганістані відбувалося зіткнення Сходу і Заходу. Певну аналогію можна простежити й стосовно політики РФ щодо України, Грузії, Молдови.

Дослідженню питання гібридних війн присвячено багато наукових праць. З огляду на те, що воно містить багато аспектів, єдиного правильного визначення досі немає. Американський військовий теоретик Френк Хоффман один з перших зазначив: «... війни сучасної епохи характеризує процес гібридизації, у рамках якого, змішуються традиційні форми війни, кібервійни, організованої злочинності, іррегулярних конфліктів, тероризму і тому подібного» [143]. Таку якісно нову військову реальність він назвав гібридною війною.

Член парламенту Нідерландів генерал-майор у відставці Франк ван Каппа вважає нинішній конфлікт між Росією і Україною саме гібридною війною.

Зокрема він зазначив: «Держава, яка веде гібридну війну, здійснює силову операцію за підтримки недержавних виконавців – бойовиків, груп місцевого населення, громадських радикальних організацій, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана слідувати Женевській конвенції та Гаазькій конвенції про закони сухопутної війни, домовленостям з іншими країнами. Вся брудна робота перекладається на плечі недержавних формувань» [144]. Саме це зараз відбувається на Донбасі. Але особливістю цього конфлікту є його потужна інформаційна складова, яку по праву можна вважати інформаційно-психологічною або смисловою війною.

У першу чергу Росія почала цей конфлікт з метою реалізувати ідею возз'єднання країн колишнього СРСР та геополітичного перерозподілу євразійського простору під проводом Москви. Особливої ваги ця ідея набула за часів президенства В. Путіна. Саме переформатування системи міжнародних відносин, де б Росія мала статус наддержави стало прихованою головною метою Кремля. Україна є надважливою у його геополітичних планах, адже саме вона стала лінією зіткнення демократичних і авторитарних цінностей. Тому, коли перемогла революція Гідності і український народ обрав діаметрально протилежний шлях розвитку Росія не могла прийняти це. Погоджуємося з тезою дослідження Центру глобалістики «Стратегія ХХІ», де вказано, що не дивлячись на пропаговану міць, Росія боїться прямого зіткнення із Заходом, особливо з НАТО, оскільки економічний і військовий потенціал сторін в разі відрізняється не на користь Кремля. Це стало причиною обрання моделі гібридної війни [145]. Саме тому, Росія вдалася до неоголошеної війни проти України і тим самим нанесла удар по країнах Заходу та їх цінностям. Інформаційний фактор у ній став визначним.

Основні методи та інструменти інформаційної війни походять із історичної спадщини Росії, традицій її державного управління. Варто зазначити, що гібридність була перманентною рисою самої радянської форми державності. З однієї сторони, «союз» означає альянс країн, які об'єднані, однак, зберегли свій

суверенітет. З іншої сторони, усім відомо, що СРСР був максимально централізованим і тоталітарним державним утворенням, де усі рішення ухвалювалися і спускалися з Москви. І до цього часу, Росія вважає себе «старшою над рівними» і намагається усіма способами втримати вплив у колишніх союзних республіках. Генрі Кіссінджер у інтерв'ю для Вашингтон Пост сказав «... для Росії, Україна ніколи не була закордоном» [146].

Концепція гібридно-інформаційної війни добре опрацьована та обґрунтована теоретиками «русского мира», такими як О.Дугін, Є.Холмогоров, В.Сурков, В. Герасимов та ін. В її основі – геополітична травма у наслідок розвалу СРСР, що розглядається як перемога США інформаційними методами [147].

О. Дугін, який був радником В. Путіна, постійно закидав антиукраїнські тези: «Єдина Україна – це геополітичний нонсенс... Або вона повинна визначитися в євразійському напрямі, куди більшість її цивілізаційних територій тяжіють, або вона повинна бути розколота. Єдиної України, орієнтованої, інтегрованої на західну європейську цивілізацію, просто не може бути...» [148]; «Велика Росія повинна включати в себе не тільки те, що відколюється від пострадянських держав, що не відбулися, які сліпо рвуться до НАТО, щоб згинуть в атлантизмі та глобалізмі, втративши гідність, ідентичність і майбутнє. Велика Росія повинна включати і Молдову, і Грузію, і Україну, а не тільки Придністров'я, Південну Осетію чи Крим» [149].

Пізніше думки таких ідеологів «Русского мира» стають основою державних документів РФ. У них же й компрометуються західні демократичні цінності, НАТО, США, Атлантизм. Усе це розцінюється як загроза національній безпеці РФ. До прикладу, Стратегія національної безпеки Російської Федерації 2015 року містить такі твердження:

- нині створена стійка основа для подальшого нарощування економічного, політичного, військового і духовного потенціалів Російської Федерації, підвищення її ролі в поліцентричному світі, який формується;

- зміцнення Росії відбувається на тлі нових загроз національній безпеці, які мають комплексний взаємопов'язаний характер. Проведення Російською Федерацією самостійної зовнішньої і внутрішньої політики викликає протидію з боку США і їх союзників, які прагнуть зберегти своє домінування в світових справах. Реалізована ними політика стримування Росії передбачає надання на неї політичного, економічного, військового та інформаційного тиску;
- нарощування силового потенціалу Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і наділення його глобальними функціями, що реалізуються з порушення норм міжнародного права, активізація військової діяльності країн блоку, подальше розширення альянсу, наближення його військової інфраструктури до російських кордонів створюють загрозу національній безпеці (РФ);
- підтримка США і Європейським союзом антиконституційного державного перевороту в Україні призвела до глибокого розколу в українському суспільстві і виникнення збройного конфлікту. Зміцнення ультраправої націоналістичної ідеології, цілеспрямоване формування в українського населення образу ворога в особі Росії, неприкрита ставка на силове вирішення внутрішньодержавних протиріч, глибока соціально-економічна криза перетворюють Україну в довгострокове вогнище нестабільності в Європі і безпосередньо біля кордонів Росії [40].

Таким чином з цього документу випливає, що Україна та євроатлантизм є загрозами безпеці Росії, які необхідно здолати.

У Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації 2016 року серед перелічених загроз визначаються:

- тенденція до збільшення в зарубіжних засобах масової інформації обсягу матеріалів, що містять упереджену оцінку державної політики Російської Федерації;

- російські засоби масової інформації часто піддаються за кордоном відвертій дискримінації, російським журналістам створюються перешкоди для здійснення їх професійної діяльності;
- наростає інформаційний вплив на населення Росії, в першу чергу на молодь, з метою розмивання традиційних російських духовно-моральних цінностей [39].

Серед стратегічних цілей забезпечення інформаційної безпеки Докрина визначає й нейтралізацію інформаційного впливу, спрямованого на розмивання традиційних російських духовно-моральних цінностей, що фактично означає поширення ідей «Русского мира», та подолання інших можливих демократичних, ліберальних впливів тощо.

Поширення ідей «Русского мира», завуальовано містить і Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Російській Федерації на 2017 - 2030 роки, де вказано, що для формування інформаційного простору знань необхідно: створити умови для популяризації російської культури і науки за кордоном, в тому числі для протидії спробам спотворення і фальсифікації історичних та інших фактів; встановити стійкі культурні та освітні зв'язки із співвітчизниками, які проживають за кордоном, іноземними громадянами і особами без громадянства, які є носіями російської мови, в тому числі на основі інформаційних і комунікаційних технологій [41].

На практиці це ж означає використовувати пропагандистські ЗМІ за кордоном для розповсюдження спотвореної кремлівської ідеології. Така політика Росії була досить успішною у Східних регіонах України та в Криму. Як зазначає Є. Магда, завдяки відсутності державної цензури та комерційному характеру українських видань, радіостанцій і телеканалів, Росія досить легко перебрала під свій контроль інформаційний простір України і насатила його інформаційною продукцією російського шоу-бізнесу [83, с. 290]. Більше того, на ЗМІ Кремль завжди покладав особливу місію, і розглядав їх як інструмент підтримки своїх інтересів. Телебачення, кіностудії, радіо та інші ЗМІ розглядалися як важливі складові національної безпеки.

Беззаперечно, така політика Кремля мала викликати як мінімум реакцію занепокоєності і превентивні дії з боку української влади. Однак, ніяких заходів з протидії таким російським інформаційним вливанням не було. Натомість російська ідеологія знайшла тут сприятливий ґрунт. У свою чергу такий стан речей цілком вписувався у концепцію кремлівського ідеолога Є. Холмогорова, яку він виклав у проєкті «Реставрація майбутнього» згідно з якою «кордони російського народу і як етносу і як нації є дуже рухливими. У ті епохи, коли гідність росіянина зростає, збільшується кількість бажаючих прийняти цю гідність (не лише заради користі, а й цілком віддано), в епохи падіння цієї гідності, в епоху самоневпевненості, національне поле стискається, як висушена шкіра...Тому, коли будуються проєкти імперського відродження, необхідно починати з експансії – економічної, культурної, популяційної... » [150].

У цьому контексті варто відзначити, що Кремль вживлював свою інтерпретацію подій у світі та поширював дезінформацію за допомогою масштабної мережі «Інтернет-тролів» та «ботів», які поширюють свої пости та коментарі у соцмережах, дискусійних форумах, під статтями у Інтернет-ЗМІ. Таким чином Росія залучає велику кількість інформаційних каналів, що дозволяє їй формувати порядок денний в інформаційному просторі. Такі інструменти інформаційної війни як «тролі» та «боти» спеціально заплутують, повторюють інформацію для максимального психологічного ефекту на споживача, який націлений на зменшення критичного аналізу інформації. Така модель агресивної пропаганди в Інтернеті приносить Росії потрібні їй ефекти, у тому числі сприяння формуванню єдиного російського гуманітарного простору, який би відповідав її інтересам.

Посилення російського гуманітарного чинника в українському напрямі паралельно з політичним та економічним є характерною ознакою політики Росії останніх років. Пострадянський простір, що включає країни Співдружності Незалежних Держав, став центральним напрямом зовнішньополітичних пріоритетів Росії. Саме його Російська Федерація оголосила зоною життєво важливих інтересів як у сфері політики, безпеки, так і в гуманітарному вимірі

[89]. Адже Росія своєю інтерпретацією історичних подій намагалася знівелювати українську національну ідентичність. Відтак агресивну історичну політику проти українського гуманітарного простору теж відносять до складових російської гібридної війни.

Під історичною політикою розуміють набір практик, за допомогою яких політичні сили або держави прагнуть затвердити певні інтерпретації історичних подій як домінуючі. Історична політика має три функції: 1) символічну (надання значущості події); 2) інтерпретивну (трактування події для потреб поточної політики); 3) ідентифікаційну (вплив на формування національної ідентичності). Історична політика – це вибір та трансляція державою системи суспільно-політичних цінностей. Відтак, історична політика Росії по відношенню до України – це нав'язування українському суспільству власної інтерпретації історичних подій та своїх цінностей [151].

Згідно з трактуваннями прокремлівських ідеологів та політтехнологів, український національно-визвольний рух 30-х і 40-х років ХХ ст., уособлений такими організаціями як ОУН і УПА, був союзником нацистської Німеччини. Сучасні українські політичні сили, які вважають себе ідейними наступниками цих організацій і стоять на патріотичних позиціях, одержали ярлик «бандерівців» і «нацистів» (у російській суспільній свідомості ці два поняття практично ототожнюються). Революція Гідності була кваліфікована як «фашистський переворот», а громадськості як в Росії так і на Заході, успішно навіювалася думка, що в Україні до влади прийшли «сили ультра-націоналістичного і фашистського характеру». Такі підміни понять, у свою чергу, вписується у категорію загроз Росії, які декларує Стратегія національної безпеки РФ, а саме: «діяльність радикальних суспільних об'єднань і угруповань, які використовують націоналістичну і релігійно-екстремістську ідеологію, іноземних і міжнародних неурядових організацій, фінансових і економічних структур, а також приватних осіб, спрямована на порушення єдності і територіальної цілісності Російської Федерації, дестабілізацію внутрішньополітичної та соціальної ситуації в країні,

включаючи інспірування «кольорових революцій», руйнування традиційних російських духовно-моральних цінностей» [40].

Російські пропагандисти намагаються подати російсько-український конфлікт як морально-ціннісний. В їх інтерпретації Росія і підтримувані нею сепаратисти воюють не проти України, а проти «фашистів», які є ворогами Українського Народу. Так у Росії влада підтримує цей міф за допомогою ЗМІ і тим самим нейтралізує інформаційний вплив, спрямований на розмивання традиційних російських духовно-моральних цінностей, як і вказано у Доктрині інформаційної безпеки РФ.

Подібні інсинуації, поширені на міжнародному рівні, стали сурогатом морального виправдання анексії Криму, підтримки сепаратистів і прямої агресії на Донбасі, поданих як захист місцевого населення, зокрема у фразеології про «каральні заходи київської хунти». Вони також спрямовані, з одного боку, на дискредитацію політики Заходу щодо підтримки України і стримування Росії, а з іншого – мають на меті розколоти демократичний світ, граючи на геополітичних нюансах західних країн та їх лідерів. Саме тому активно використовується проросійське лобі в окремих країнах і міжнародних організаціях [152], яке щедро фінансується Кремлем.

Після приходу до влади В. Путіна, однією з основних ліній його політики стало відновлення *status quo ante*. Відправними точками реалізації цієї політики стало посилення реінтеграційних процесів на теренах СНД та активне залучення до них України. Окрім того, у 2005 році пролунала заява В. Путіна, що крах СРСР став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Пізніше, у 2007 році у промові на Мюнхенській конференції він виступив з тезою, про неприйнятність і неприпустимість однополярного світу, де домінуватимуть США. Окрім того, згадаємо виступ В. Путіна на саміті НАТО у Бухаресті 4 квітня 2008 р., у якому президент РФ висловився про державні стратегії Грузії та України. Зокрема він відмітив: «Україна, взагалі, складна дуже держава. Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, вона була створена за радянських часів; вона отримала території від Польщі – після Другої світової війни, від

Чехословаччини, від Румунії... від Росії величезні території одержала на Сході та на Півдні країни. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди натівську проблематику, інші проблеми, це взагалі може поставити на грань існування самої державності... Крим просто отримано Україною рішенням Політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено було державних процедур по передачі цієї території...» [153].

Політика РФ щодо України виходила ще й з того, що Київ сам передав Москві ядерну зброю, що значно послабило його позиції. Л. Чекаленко зазначає, що такий поворот російської політики був несподіваним для України, яка розглядала РФ як першого і надійного партнера. Про критерії заявленого стратегічного партнерства між державами слід було забути [91].

На тлі нинішніх подій в Україні можна припустити, що поява та активно поширювана ідеологема «Україна – неспроможна держава» була не стільки елементом інформаційної кампанії проти України, скільки важливою складовою інституціоналізації конфлікту в Україні, його легітимації в свідомості світової спільноти, російських громадян, а також проросійськи налаштованих верств населення України як процесу руйнування української державності [154]. Протестувавши реакцію Європи на агресію у Грузії, Росія залишилася більш ніж у вигравші. Це доводить тезу, що російська агресія стосовно як Грузії, так і України, є прихованим ударом по країнах Заходу.

Вчений Тімоті Л. Томас, який досліджує Росію визначив, що насправді відрізняє концептуальне розуміння інформаційної операції з культурної, ідеологічної, історичної, наукової та філософської точок зору. Різні призми логіки можуть запропонувати абсолютно різні висновки про наміри тієї чи іншої інформаційної операції, цілей, летальності або посягання на суверенітет, і ця логіка може привести до нових методів, щоб атакувати цілі в абсолютно нетрадиційні і творчі шляхи [155].

Росія ще з 60-х рр. ХХ ст. започаткувала розробки психотропної зброї та технологій інформаційного впливу, які пройшли успішну апробацію на населенні багатьох територій колишнього Радянського союзу. Напрацювання

С. Ніканорова, С. Солнцева для Міністерства оборони та Генерального штабу РФ стали фундаментом концептуальних підходів до ведення інформаційних, гібридних війн. Згадані автори займалися прикладними дослідженнями «організаційної зброї», суть якої полягає у застосуванні «системи організаційних (узгоджених за цілями, місцем і часом розвідувальних, пропагандистських, психологічних, інформаційних та ін.) впливів на противника, які змушують його рухатися в необхідному для іншої сторони напрямку». У доповіді «Ізборгському клубу» російські вчені В.Овчинській, І. Сундієв в описах організаційної зброї вказують: «Деструкція, як дія організаційної зброї, спрямована на досягнення результатів, які перебувають в «системі цінностей» ініціатора застосування даної зброї. Одна з основних умов застосування організаційної зброї – заміна системи базових цінностей держави-мішені цінностями держави-ініціатора як самими перспективними» [156]. Саме таку заміну цінностей намагався здійснити Кремль по відношенню до України.

Основні принципи та підходи до інформаційної безпеки та інформаційних загроз витікають із декларативної політики РФ, і розвиток їх реалізації можна простежити у багатьох офіційних російських документах (деякі з них проаналізовані вище) з викладенням підходу до інформаційної безпеки. Російські розробники та концептуалісти стерли відмінність між війною і миром, таким чином з'явилась суцільна невизначеність.

Очевидно, така війна базується на інформаційному впливі на населення і має наднебезпечні наслідки. Євген Месснер, армійський офіцер царської Росії, детально передбачив основні методи майбутніх війн в одній із своїх робіт, виданої в Буенос-Айресі в 1960 році. Методи війн, які описані у згаданій роботі, відображають багато у чому дії Росії в Україні. «У майбутній війні воювати будуть не на лінії, а на всій поверхні територій обох супротивників, тому що позаду збройного фронту виникнуть фронти політичний, соціальний, економічний; воювати будуть не на двовимірній поверхні, як у давнину, не в тривимірному просторі, як було з моменту народження військової авіації, а – в чотиривимірному, психіка воюючих народів є четвертим виміром. Воююча

сторона буде на території іншої сторони, створюючи, підтримувати партизанський рух, буде ідейно і матеріально, пропагандно і фінансово підтримувати там опозиційні партії, буде всіма способами жити там непослух, шкідництво, диверсію і терор, створюючи заколот. Війна-заколот – це війна єретична, психологічна, низинна, запекла, апокаліптична ... Коли воюють явно і таємно, безперервно або при зручному випадку...» [157, с.109].

Цілком очевидно, у розв'язаному Росією конфлікті воєнний фактор мав другорядне значення, натомість інформаційно-психологічний, торгово-економічний, фінансовий, політико-дипломатичний впливи мали визначне значення. Саме ці впливи створили дезорганізацію у державній системі управління, деморалізували суспільство тощо. Росія всіляко намагалася замаскувати та приховати військовий компонент на початковій стадії конфлікту, що перешкоджало українській стороні визнати сам факт початку агресії.

Цілком справедливо зазначає П. Сацький, що на рубежі ХХ-ХХІ ст. суспільство Росії виявило готовність нав'язувати свою волю суспільствам інших держав, схвалюючи агресивні дії своєї влади, вбачаючи в ідеологічній та військовій експансії і демонстрації культурної зверхності над іншими суспільствами правильний шлях розвитку власної держави [158].

Так, російські медіа створили і поширили потрібні їм, негативні стереотипи про Україну. Простеживши риторику деяких російських каналів, можна чітко виокремити такі інформаційні посили як: Крим – це Росія; української мови та культури не існує, це придатак Росії; Євромайдан – це агресивна акція проти Росії; українська армія розстрілює мирне населення на Сході. Всю Західну Україну називали бандерівцями, ототожнюючи їх із вбивцями, жорстокими людьми, фашистами, яких потрібно боятися. Російські ЗМІ штучно роздмухували ідеї сепаратизму в Криму, Донецькій та Луганській областях. Паралельно кремлівські пропагандисти поширювали міфи, що в Україні громадянська війна, державний переворот, націоналістський бум та створювали ілюзію того, що Росія зовсім не причетна до внутрішньої ситуації в Україні.

Про це, зокрема свідчить й створення так званого Центру інформаційного протиборства – управління у структурі окупаційних військ РФ в Україні, створене керівництвом Генштабу РФ для підвищення ефективності ведення інформаційної війни проти України. Центр підпорядковується Центру територіальних військ Південного військового округу РФ.

За даними Головного управління розвідки Міністерства оборони України його основними напрямками діяльності є:

- дискредитація політичного керівництва та командування Збройних Сил України, провокування недовіри до них;
- формування думки про поширення в Україні расизму та міжнаціональної нетерпимості;
- переконання міжнародної спільноти у систематичних порушеннях українською владою режиму припинення вогню та приховане нарощування ЗС України сил та засобів вздовж лінії розмежування з метою відновлення активних бойових дій;
- створення негативного іміджу сил АТО шляхом звинувачення українських військовослужбовців у скоєнні злочинів та протиправних дій, зокрема стосовно цивільного населення;
- деморалізація українських військовослужбовців;
- формування антиукраїнських настроїв у населення тимчасово окупованих територій України [159]. Таким чином, створення такої структури ще раз підтверджує наскільки важливу роль відіграє інформаційна обробка суспільства України, як власне, і російського.

Основні напрямки та способи маніпулятивних психоінформаційних технологій РФ відносно України характеризує й П. Шевчук. До таких він відносить:

- поступове пониження міжнародного іміджу України з метою послаблення її геополітичного значення;
- відповідне дозування та спотворення інформації з метою дестабілізації ситуації та впровадження власної політики «керованого хаосу»;

- формування стереотипу меншовартості та вторинності українців, а також відповідне руйнування почуття нації та народу;
- домінування російської мови, культури та традицій для утвердження самоіндефікації при одночасному витісненні української мови та культури [160].

Український науковець Г. Почепцов справедливо вважає, що російсько-українська інформаційна війна базується не лише на негативному підтексті понять, а й на відборі відповідних візуальних картинок. Досить часто російська пропаганда у розповідях про Україну використовувала візуальні матеріали, які не мали жодного стосунку до України, але були візуально вигідними [77]. Початок 2014 року та події в Криму показали, що інформаційні операції за допомогою медіа, які маніпулюють соціальними масами, є головним напрямком російської військової думки.

Так, російськими пропагандистами було розхитані східні області України та посіяна там штучна ідея сепаратизму. Т. Черненко відзначає, що у Донецькій та Луганській областях сепаратизм набув поширення, зважаючи на більшу спрямованість господарських зв'язків назовні, особливо з Росією, та її відчутний вплив на економічні і політичні еліти сходу України. У Криму, завдяки переважаючій кількості населення пенсійного віку (600-700 тис.), значною частиною з яких є відставні військові, партійні працівники часів КПРС, працівники силових структур і радянської номенклатури відбулося ефективне використання маркерів «радянської ідентичності» для залучення електоральних уподобань серед значної частини населення АР Крим і можливості створення імітації «всенародної підтримки» приєднання Криму до Росії через псевдореферендум. По суті використання саме такого «електорату» зробило заручниками відвертого сепаратизму не тільки все населення Криму, а й значну частину сходу України. Враховуючи конфесійний склад із переважанням вірян, що відносяться до православної конфесії (Московського патріархату), ідеологи проекту «Новороссія» активно використовували гасла «захисту російськомовного населення» та підтримки православної церковної традиції через проект

відродження «Русского мира» [161]. Так ідеологічно окупацію Криму виправдали як історичну необхідність та справедливість, а дії на Донбасі – як захист місцевого російськомовного населення від українських націоналістів.

Сепаратистські настрої на Сході України можуть також стати каталізатором відцентрових процесів Закарпатської області. Тим паче, що Російський інформаційний та фінансовий вплив там також присутній. Цей регіон досить специфічний, має строкатий етнічний склад та Русинський рух. Активності Русинського руху сприяє й фінансова та інформаційна підтримка РФ, яка ще за часів президенства В. Ющенка робила спробу ініціювати сепаратистські рухи в цьому регіоні. Русинські групи (за неформальної підтримки інших держав) декларують набуття Закарпатською областю статусу автономії, в межах більш загальної тези «повернення до Європи в Русинській державі». Маніпуляції настроями можуть виникнути на тлі того, що Закарпатська область посідає останнє місце в Україні за розмірами доходів на душу населення [161].

Проаналізувавши дії Росії щодо України, можна констатувати, що основні зусилля Росія приклала аби із середини почати деструктивні процеси в Україні, запустивши механізм на самоліквідацію. Пропагандистськи це маскується агресором під громадянський конфлікт в країні, яка стала об'єктом агресії. Стратегічна мета інформаційно-пропагандистського супроводу – генерування невизначеностей та хаосу. Це дозволяє ввести в оману громадську думку – нав'язувати вигідні інтерпретації всього того, що відбувається, як продовження глибокого внутрішнього конфлікту (громадянської війни).

Зовнішній світ та й багато громадян в країні-жертві, що знаходяться під впливом ворожої пропаганди, сприймають саме таку інтерпретацію. Яскравим прикладом є оперування міжнародними інститутами, урядами провідних країн світу термінами «українська криза», «конфлікт в Україні» замість «російська агресія» [145]. Інтернет та й і ЗМІ мають значні можливості для розповсюдження так званих мемів у яких закодовано інформацію у спрощеному вигляді, яка легко запам'ятовується масами. Саме таку «мемічну» зброю використовує Росія в інформаційній війні з Україною.

Особливістю російсько-української війни стало ефективне використання меметичної зброї. Проблематику дослідження виникнення та поширення мемів розглянуто в працях Р.Докінза, Дж. Вілкінса, Т.Бретта та ін. Втім ще видатний фізіолог і психіатр В.Бехтерев у праці «Навіювання і його роль у суспільному житті» (1898р.) сформулював концепцію «ментальних мікробів», які «подібно справжнім фізичним мікробам, діють усюди і передаються через слова і жести оточуючих осіб, через книги, газети та ін., іншими словами, де б ми не знаходилися, в навколишньому нас суспільстві ми вже піддаємося дії психічних мікробів» [162].

Пропаганда являється найпоширенішим з методів ведення інформаційної війни Росії. У російському суспільстві переважає мілітаристсько-імперська свідомість як наслідок дії пропагандистської машини Кремля. По своїй суті пропаганда є поширенням конкретних ідей серед населення з метою формування певної суспільної думки. Ці ідеї можуть мати політичний, філософський, культурний, мистецький зміст. Пропаганда є дієвим інструментом на психіку людини, тим самим формуючи ставлення людини до тих чи інших подій та реальної дійсності. До пропаганди належать повідомлення, які поширюються для справлення вигідного впливу на громадську думку, провокування запрограмованих емоцій та зміни ставлення до певної ситуації або поведіння певної групи людей, безпосередньо чи опосередковано вигідного організатором [163].

Росія у своїй практиці ведення інформаційної війни використовує принципи пропагандистської концепції Геббельса, такі зводяться до наступних тез:

- пропаганда має бути спланована і вестися з однієї інстанції;
- тільки авторитет може визначити, істиним чи фальшивим має бути результат пропаганди;
- чорна пропаганда має характеризувати події та людей відмінними фразами чи гаслами;
- для кращого сприйняття пропаганда має викликати інтерес в аудиторії і передаватися через привабливе увазі середовище комунікацій [164].

Якщо згадати методи і дії більшовиків ще на початку ХХ ст., то саме пропаганда і терор допомогли їм отримати контроль над умами населення. Щоб забезпечити собі закріплення в Україні вони навіть пішли на компроміс з українськими лівими силами та започаткували політику українізації у 1923 році. Проте, це був тільки тактичний крок, який не відповідав стратегічним планам комуністичної партії. У 1933 р. Сталін оголосив місцевий націоналізм основною загрозою для єдності радянського Союзу. Це означало кінець українізації і початок систематичних утисків української культури. Скоротилася кількість українських шкіл, помітно зменшилася частка українських учителів і дослідників, із бібліотек було вилучено видатні твори української науки і літератури, закрито десятки українських театрів, музейним працівникам заборонили «ідеалізувати історію козаччини». Водночас звеличувалися всі аспекти російської культури і підкреслювалася провідна роль Росії в СРСР. Влада при кожній нагоді знущала з «націоналістичної теорії про самобутність України», а радянські ідеологи прийшли до висновку, що російська мова й культура найкраще відповідають завданням розвитку інтернаціональної дружби, співпраці та прогресу [165; с. 367]

У 1938 р., з появою Постанови Раднаркому УСРР про обов'язкове викладання російської мови в усіх неросійських школах, держава офіційно перейшла до тотальної русифікації українського населення. Як відомо, нині історикам вдалося віднайти десятки документів, якими забороняли, обмежували, відміняли українську мову.

Мові, власне відводиться визначна роль у доктрині «Русского мира». Росія усіма можливими способами намагалася утвердити російську мову як провідну в усіх країнах колишнього СРСР. Російський журналіст та політичний експерт М. Шевченко у статті «Русский мир – контуры «общей судьбы» пише, що простір, так само описується через мову – стає неймовірно великим. «Русский мир» розповзається подібно географічній сітці по всьому світу, а російська мова стає мовою оперативної дії... Чим більше число світових проблем отримає своє вираження, а можливо і рішення в рамках російської мови, тим більше затребуваними будуть культурні і людські ресурси Русского Мира» [166]. Крім

того, він зазначає, що простір Русского мира зв'язують мова і релігія, що у свою чергу є частини конструктора, з яких, можливо, буде зібраний проект під назвою «Русский мир»! Також у статті наводяться слова ще одного російського політтехнолога Петра Щедровицького, який пропонує розуміти «Русский мир», як інноваційний проект, основою якого є російська мова: «Визнання існування русского мира дозволяє нам говорити про російський капітал, сукупність культурних, інтелектуальних, людських і організаційних потенціалів, які виражаються у мовному мисленні і комунікаційних (гуманітарних) ресурсах російської мови. Енергія волі різних етнокультурних груп, які думають і розмовляють російською мовою, дозволяє актуалізувати ці потенціали і перетворити їх в ряд образів майбутнього, які задають рамки і межі сфери господарських, політичних і освітніх онтопрактик» [166].

Слід звернути особливу увагу на певні регіональні відмінності населення України. Бо як ми вже зазначали, саме на Сході України російська пропаганда знайшла найбільше своїх відданих реципієнтів. Як вказує у своїй статті П. Шевчук, частина населення виходить з ціннісних традицій, етноцентризму й монолінгвізму, тоді як інша частина надалі експлуатує настрої залишкової радянськості з акцентами на державний патерналізм [160].

З огляду на вищевикладене можна твердити, що політика Кремля по відношенню до України цілком слідує концепції «Русского мира». Відповідно до неї, однією з основних цілей Росії в Україні було сформувати єдиний гуманітаний простір, тобто російський, який мав відповідати її фундаментальним інтересам, пов'язаний з її цивілізаційним розвитком. У цьому цивілізаційному контексті, як зазначає Г. Перепелиця, було недопущення самоідентифікації української нації та її розвитку, а також переформатування моделі розвитку української держави в «малоросійську» модель, протекторат Росії, який був би придатнішим для гомогенізації російського цивілізаційного простору [82, с. 287].

Росія для цього відпрацьовувала інструменти інформаційної війни та залучала до їх розробки усі можливі організаційні, лобістські та фінансові ресурси. Щодо реалізації ідеології Кремля на практиці, то найвпливовішим

інструментом формування «правильного» з точки зору агресора мислення є медіа. Росія дуже вміло пропагує ідеї свого месіанства та спекулює релігійними категоріями як серед свого населення, так і за кордоном. Ідеї «Русского мира» та загальноросійський рух «За державність та духовне відродження Святої Русі» активно пропагуються в середині держави та на теренах СНД.

Фактично в Україні на протязі років були поширені акти інформаційного тероризму з боку РФ, найпоширенішими видами якого були медіатероризм та кібертероризм. Єдиного уніфікованого наукового визначення цих понять до цього часу немає, як, власне, і тероризму. Однак, на нашу думку, цілком прийнятним є визначення, яке наводить у своїй статті К. Герасименко. Зокрема він зазначає, що медіа-тероризм (або «медіа-кілерство») відноситься до специфічного різновиду інформаційно-психологічного терору та є складовою «інфраструктурного терору». Його сутність полягає у спробах шляхом організації спеціальних медіа-кампаній дестабілізувати суспільство, створити у ньому атмосферу громадянської непокори, недовіри суспільства до дій та намірів влади й особливо – її силових структур, покликаних захищати суспільний порядок. У випадку медіа-інформаційного тероризму йдеться про різновид інформаційного тероризму, що є зловживанням інформаційними системами, мережами та їхніми компонентами для здійснення терористичних дій та акцій. Засобами здійснення медіа-тероризму є друковані ЗМІ, мережі ефірних й кабельних мас-медіа, Інтернет, електронна пошта, різноманітні електронні іграшки тощо [167, с. 163].

Як бачимо, російська інформаційна політика, цілком підпадає у розряд інформаційного тероризму, окрім того, він є складовою стратегії російської гібридної війни на сході нашої держави та дій в Криму. Адже інформаційний тероризм передбачає злиття фізичного насильства зі злочинним використанням інформаційних систем, а також умисне зловживання цифровими інформаційними системами, мережами або їх компонентами з метою сприяння здійсненню терористичних операцій або акцій [168, с. 98]. Характерними рисами інформаційного тероризму є множинність інформаційних атак та спецоперацій які

можуть бути пов'язані як із спецслужбами іноземних держав так і з кримінальними колами.

Такий тип тероризму характеризується не лише кіберзлочинністю, але і коректним маніпулюванням з інформацією, її підтасування, а в деяких випадках і подача свідомо помилкових фактів, у результаті якої відбувається дезінформація з метою залякування та впровадження параноїдальних думок серед населення [169]. Саме так і діє Кремль свідомо спотворюючи інформацію, підтасовує візуальну картинку під текст, що часто не відповідає дійсності та т.ін.

Інформаційна кампанія в російських ЗМІ, що супроводжує збройний конфлікт на сході України, повністю слідує теорії російського вченого А. Манойло, який вважає, що «інформаційно-психологічна війна – це і є бойові дії, сплановані відповідно до піар-сценаріїв, мета яких – не знищення живої сили і техніки противника, а досягнення бажаного для сторін піар-ефекту. Продукт сучасної операції інформаційно-психологічної війни – це зведення новин ЗМІ у форматі журналістського репортажу» [170].

Росія широко застосовує методи інформаційно-психологічної війни, з метою зруйнувати моральний стан українських військовослужбовців та населення. У лютому 2017 року, російський міністр оборони Сергій Шойгу, виступаючи в Держдумі, визнав, що у Збройних силах Росії є війська інформаційних операцій. Зокрема він зазначив: «За цей час створені війська інформаційних операцій, що набагато ефективніше і сильніше від усього того, що раніше ми створювали в напрямку, який називався контрпропагандою... Пропаганда повинна бути розумною, грамотною і ефективною [171]. Звертаємо увагу на те, що його заява звучить як dokonаний факт. Очевидно, що ці війська були створені саме з метою проведення інформаційно-психологічних операцій.

Скоріше за все, такі війська прямо чи опосередковано мають відношення до масованих кібернападів на Україну. За інформацією компанії Lookinglass Cyber Solutions, починаючи з середини 2013 року російські безпекові органи проводять масштабну кібероперацію «Армагедон», метою якої є отримання даних про плани та оцінки українських органів державної влади щодо розвитку конфлікту на

Сході України та про дії владних структур. Доповідь «Операція Армагеддон: кібершпигунство як стратегічний компонент російської сучасної війни» – це один з перших досліджень кіберкампанії, де в часових рамках демонструється, як використовували кібервійни та шпіонаж в координації з кінетичною війною, плануванням бою та рухом військ разом з іншими стратегічними військовими тактиками та активами [172].

Окрім того, як відомо, на території Криму та Донбасу ще з початків незалежності діяли проросійські радикальні рухи такі як «Інтернаціональний рух Донбасу», «Рух за відродження Донбасу», «Слов'янська партія», «Донбаська Русь», «Донецька республіка», «Прорив», «Молода Євразія», «Союз громадян України» та ін. Метою усіх цих організацій було посягти сепаратизм в регіоні, інформаційно обробляти населення.

До прикладу, проросійська організація «Молода Євразія», очолювана викладачем кафедри політології ДонНУ Сергієм Баришніковим. Організація була створена як філія «Молодої Євразії» РФ, засновником якої є німецький студент з Мюнхена Юрій Кофнер, активний не тільки в РФ, але і у ФРН. Організація проводила інформаційні акції та заходи з популяризації євразійської інтеграції.

Сепаратистська організація «Донбаська Русь» була заснована 27 жовтня 2007 року. Основними цілями діяльності сепаратистів були визначені: всебічний захист російської мови і російської культури; об'єднання проросійських сил у боротьбі з українським націоналізмом; підтримка і розвиток усіх регіональних проросійських проектів; захист та підтримка канонічного православ'я в Україні. Свої програмні цілі сепаратисти виклали в програмному документі «Короткий катехізис Донбаської Русі» [173].

Проаналізувавши дії Москви на міжнародній арені, можна зробити висновок, що велика ставка на досягнення зовнішньополітичних цілей відводиться так званій «м'якій силі». В. Путін охарактеризував «м'яку силу» як комплекс інструментів та методів досягнення мети без застосування зброї, а за рахунок інформаційних важелів впливу. Так, станом на 2013 рік у 77 країнах світу діяло 59 російських центрів науки та культури. З 2005 року для реалізації завдань

зовнішньої політики почав роботу Russia Today – перший російський цілодобовий інформаційний канал зарубіжного мовлення. Основним його завданням було відобразити російську позицію по основних питаннях зовнішньої політики. Канал доступний понад 644 мільйонам осіб у 100 країнах світу. Російський науковець А. Торкунов та його співробітники просувають ідею вищої освіти як «м'якої сили». РФ збільшила квоти для навчання іноземних громадян, яких на 2016 рік налічувалося до 20 тис., тоді як у 2014 було 15 тис. [174]. За словами Г. Почепцова, сучасна «м'яка сила» веде людину, куди треба, але з закритими очима. Точніше, вона використовує внутрішню мотивацію людини, тоді як «жорстка сила» спирається на зовнішню мотивацію [77, с. 405; 410].

Разом з тим, в інформаційній війні росії проти України важлива роль відводиться Українській православній церкві Московського патріархату (УПЦ МП), адже вона уособлює найпотужніший символ російської присутності в Україні. Вона претендує на провідну роли у духовному житті населення України. Саме тому, вона вважається ключовим компонентом «м'якої сили», що застосовується Росією в інформаційних операціях проти України [82; с. 462].

Таким чином Росія продовжує використовувати смислові маніпуляції як інструмент на інформаційному, дипломатичному медійному фронтах. Так вона створює собі сприятливий фон і ніби не прямо а опосередковано убезпечує себе від супротиву і переважно їй це вдається.

Таким чином, можна виокремити такі основні методи інформаційної агресії проти України: 1) дезінформування; 2) маніпулювання; 3) пропаганда; 4) диверсифікація громадської думки; 5) психологічний тиск; 6) поширення невизначеностей та створення хаосу; 7) кібератаки тощо.

Інструменти російської інформаційної війни мають широкий спектр і обираються в залежності від поставлених цілей. Класичними інструментами інформаційної гібридної війни Росії являються ЗМІ, «Інтернет-тролі», «боти», тексти, відео, аудіо, зображення, меми, тощо. Разом з тим інструментами війни можуть являтися окремі політичні навіть релігійні групи.

Цілком погоджуємося з думкою Л. Чекаленко, що унаслідок війни Росії проти України серед наболілих і важко розв'язуваних проблем у галузях інформації, культури і освіти є переслідування носіїв українства в РФ, закриття україномовних видань, бібліотек, нищення всього українського на противагу розквітові російськомовних і російського в Україні тощо [90].

Так Росія інформаційно створила свою систему координат на Сході та Криму і не зустріла при цьому опору від населення. І в цьому основна прогалина інформаційної політики незалежної України. Багатолітній період тоталітаризму залишив відбиток на національному психологічному іміджі українців [175], і саме цей тоталітарний відбиток потрібно ще нівелювати.

Варто й зазначити те, що на сьогодні світова спільнота ще не має механізму стримування інформаційно-гібридних загроз. Л. Чекаленко вправедливо відмічає, що ситуація, яка склалася навколо нашої держави, свідчить про те, що усталені механізми безпеки не щодавно ще більш-менш ефективні, сьогодні не можуть замінити комплексний механізм зупинення і покарання агресора [88].

Проте у даний час Україні слід побачити у війні не лише негативи. Як зазначає Я. Грицак, війна це також шанс для побудови нової України – проведення радикальних реформ заради модернізації держави у всіх сферах. Під цим кутом зору війна може відкрити нові перспективи «перезавантаження», стати потужним модернізаційним чинником [176].

Таким чином, вихід України з-під традиційної вертикальної інформаційної залежності, з-під ідеологічного контролю Росії співпали з економічними, політичними та іншими проблемами, характерними для завершального етапу формування індустріального суспільства. Ці фактори в сукупності посилювали поляризацію сторін і завершилися проявом їх багатоаспектного міждержавного конфлікту, в якому самостійне значення посіла інформаційно-гібридна війна.

Так склалося історично, що Україна у різні часи своєї історії була поділена і знаходилась у складі інших країн, різних ідеологічних сфер та інформаційних процесів. Проте увесь час боролась за те, щоб називати себе вільною і незалежною державою. Україна зберегла свою мову, традиції, національну ідею,

та в останні роки прикладом довела здатність до самоорганізації та єднання під час революції Гідності.

Втім, до цього часу наша держава перебуває у стані відкритого збройного конфлікту чи так званої гібридної війни, де провідну роль відіграє інформація. Важливо розуміти, що інформаційна війна Росії проти України та й усього Західного світу не є процесом статичним. Методи інформаційної війни в Росії постійно розвиваються, досліджуються, пристосовуються до певної ситуації.

Це висуває перед західною (ліберальною) спільнотою і насамперед Україною, що знаходиться в епіцентрі гібридної війни, надзвичайно серйозні і складні завдання нормативно-правового, інституційного, і в цілому – організаційного захисту свого інформаційного простору з метою протидії агресору, захисту свого суверенітету, свободи вибору шляхів розвитку, прогресу в політичному, соціальному, національному вимірах.

## **2.2. Законодавча база України щодо інформаційної безпеки держави**

Агресія РФ на сході України виявила невідповідність українського суспільства одразу ж здійснити дієвий спротив агресору спрямований на відновлення територіальної цілісності держави. Причиною цьому стала не тільки зрадницька політика уряду В. Януковича, пов'язана з дезорганізацією Збройних Сил України (ЗСУ), неспроможністю силових структур дієво стримати сепаратистські, відцентрові тенденції на Сході України і в Криму, а й масована інформаційна атака (як прояв інформаційної війни) РФ проти України, що деморалізувала, а надалі – повернула на сторону так званого «Русского мира» певну частину населення на Сході і навіть в центральних регіонах України. По суті, інформаційна сфера виявилася однією найнезахищених в безпековому секторі України, виявивши серйозні прогалини в системі законодавчого, інституційного, в цілому – організаційного забезпечення інформаційного простору.

За роки незалежності Україні вдалося напрацювати певну законодавчу базу у сфері національної інформаційної безпеки, яка і діяла до початку збройного

вторгнення Росії в Україну, однак, як виявилось вона була не досконалою і відставала від сучасних реалій. Основними концептуальними документами нормативно-правової бази у сфері забезпечення інформаційної безпеки стали Закон України «Про інформацію» [10] (став першим базовим нормативним законом у цій галузі); Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу в Україні)» (1992) [11], Закон України «Про авторське право і суміжні права» (1993) [17], Закон України «Про рекламу» (1996) [18] та ін.

Важливим етапом стало прийняття Конституції України, яка гарантувала кожному право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації. Конституція стала основним правовим базисом подальшої нормотворчості в інформаційній сфері. Втім ця нормотворчість, поряд з певними позитивами розвитку інформаційного поля, свободи і захисту інформації, не виявила необхідної дієвості в умовах інформаційної війни. Головне, ця нормотворчість не забезпечила реалізацію ст. 17 Конституції, яка ставить інформаційну безпеку до ряду найважливіших функцій держави, таких як захист суверенітету та територіальної цілісності [1]. Однією з причин теперішньої ситуації на Сході України стала нездатність держави дотриматись саме цієї функції у своїй внутрішній політиці. Відповідно, незабезпечення інформаційної безпеки призвело до втрати частини суверенітету та територіальної цілісності нашої держави.

Аналіз змін в законодавчому забезпеченні інформаційної сфери України з погляду її безпеки після агресії Росії зумовлює аналіз відповідної нормативної бази, яка діяла на етапі від 90-х років і до початку російського втручання у 2014 р. і виявила необхідність її подальшого серйозного коригування відповідно потреб часу.

Так Закон України «Про інформацію» у редакції від 02.10.1992 [10], спрямовувався на регулювання відносин щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації і став знаковою подією у законодавчій організації інформаційного простору. Даний Закон, виступаючи фундаментом для всіх подальших документів у сфері

інформації, формулював поняття інформації, інформаційної послуги, інформаційної продукції, визначав основні напрями державної інформаційної політики, основних суб'єктів інформаційних відносин (до яких належить і держава), розкривав суть, основні напрями і види інформаційної діяльності тощо. Особливостями цієї редакції Закону, які відрізняють його від сучасної були положення про професійну освіту в галузі інформаційної діяльності (стаття 15), організацію наукових досліджень в галузі інформаційної діяльності (стаття 16), розділ IV про учасників інформаційних відносин, їх права та обов'язки, розділ VI про міжнародну інформаційну діяльність, співробітництво з іншими державами, зарубіжними і міжнародними організаціями в галузі інформації де, зокрема, містяться статті про інформаційний суверенітет та гарантії інформаційного суверенітету України. Однак у первинній редакції закону були і слабкі сторони. По-перше, він не окреслив багатьох важливих аспектів інформаційної діяльності таких як діяльність журналістів, діяльність засобів масової комунікації. По-друге, у Законі не регулювалися питання поширення суспільно-необхідної інформації. По-третє, понятійно-категоріальний апарат першої редакції Закону був не повним та дещо суперечливим, що призводило до колізій. Будучи прийнятим на початку 1990-х років, в умовах невизначеності зовнішньополітичних орієнтирів України і подальших тенденцій міжнародних відносин, цей Закон не зміг забезпечити українське суспільство від ідеологічної інтервенції Росії впродовж більш як двадцяти подальших років і, тим паче, захистити інформаційний простір України від викликів інформаційної агресії в період відвертого російсько-українського конфлікту.

У подальшому Закон України «Про інформацію» пройшов шлях оновлення, змін та доповнень, а остання редакція датується 01.01.2017 р. Відповідно до тематики даного дисертаційного дослідження, важливе значення мають розділи III та IV останньої редакції цього Закону. Розділ III визначає діяльність журналістів, засобів масової інформації, їх працівників. Цей розділ Закону і відрізняє його від першої редакції. Важливим тут є закріплення положення про заборону цензури та заборону втручання в професійну діяльність

журналістів і засобів масової інформації та визначення гарантій діяльності засобів масової інформації та журналістів тощо.

Розділ IV цього Закону стосується відповідальності за порушення законодавства про інформацію. Зокрема, у ст. 28 чітко закріплено неприпустимість зловживання правом на інформацію. «Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини». А ст. 29 закріплює умови поширення суспільно необхідної інформації [10]. Так, аналіз останньої редакції показує, що даний Закон нині є більш адаптованим до сучасних реалій.

Певна обмеженість була притаманна і Концепції технічного захисту інформації в Україні, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 року (нова редакція від 13.10.2011 р.) [31], яка сприймалась як основний нормативно-правовий документ, який мав визначити основи державної політики у сфері захисту інформації інженерно-технічними заходами.

Існування загроз національній безпеці України в інформаційній сфері було вперше визнано в Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України схваленої Верховною Радою України у січні 1997 року [3]. Тут визначалися потенційні загрози в сфері інформації, і було вказано на необхідності удосконалення законодавства що стосується інформаційної безпеки, аби не допустити несанкціонованого втручання у вітчизняний інформаційний простір. Однак цей документ не став основою для забезпечення інформаційної безпеки та не створив правових засад для цього.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» у його першій редакції від 19.06.2003 р. були визначені основні загрози в інформаційній сфері:

- прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації;
- поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії;
- комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм;

- розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави;
- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації [19].

Відзначимо, незважаючи на теперішню ситуацію в Україні, визначення загроз в інформаційній сфері залишились ті ж самі і у 2017 році, про що свідчить редакція того ж Закону від 30.11.2017 року [20].

Питання інформаційної політики України обговорювалися й на парламентських слуханнях у 1999, 2001 роках де розглядалися, зокрема, основні проблеми у цій сфері. Наголошувалося на негативних тенденціях в інформаційній сфері України, а також констатувалося, що негативні тенденції в інформаційній сфері України не лише не подолані, а й набули загрозливого характеру для майбутнього країни. Однак тодішнє керівництво держави чи то свідомо, чи по незнанню не звертало належної уваги на ці проблеми.

За підсумками парламентських слухань було прийнято Постанови ВР «Інформаційна політика України: стан і перспективи» (1999 р.), «Про підсумки парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України» (2001 р.) [27-28]. В останньому, зокрема, визнавався незадовільний стан національної безпеки України в інформаційній сфері, що виявлялося передусім у втраті контролю за використанням радіочастотного ресурсу України, уповільненні розвитку новітніх інформаційних технологій, протекціонізмі зарубіжним суб'єктам інформаційних відносин на національному ринку інформаційних послуг, ігноруванні посадовими особами органів державної влади, керівниками засобів масової інформації норм законодавства України в інформаційній сфері.

У 2005 році, була прийнята Постанова ВРУ «Про рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» [29], де значна увага приділялася інформаційній безпеці. Серед основних стратегічних цілей розвитку в Україні інформаційного суспільства у Постанові

відзначено удосконалення засобів інформаційної безпеки в умовах широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Також у документі містяться рекомендації Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Службі безпеки України щодо необхідних заходів з метою забезпечення інформаційної безпеки.

Ще одним законодавчим актом, в інформаційній сфері було прийняття Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [16], який, зокрема, передбачав вдосконалення нормативно-правової бази у сфері забезпечення інформаційної безпеки та розробку Інформаційного кодексу України.

Серед інших документів, що торкалися сфери інформаційної безпеки була Стратегія національної безпеки України (2007) [4], однак, вона була спрямована на досягнення короткочасних цілей і тому не стала фундаментом для розбудови безпеки інформаційної. У 2009 була прийнята Доктрина інформаційної безпеки України. Сам факт прийняття такого документу свідчив про зростання уваги з боку керівництва держави до проблеми інформаційної безпеки, однак, цей документ не містив аналізу тогочасного стану інформаційної безпеки України. До прикладу формулювання про кіберзлочинність мали досить розмитий характер. Справедливим було твердження доктрини про те, що «Інформаційна безпека є невід’ємною складовою кожної зі сфер національної безпеки» [7]. Водночас інформаційна безпека, як самостійна і надзвичайно важлива сфера забезпечення національної безпеки, не знайшла реалізації у практичній площині. Цьому завадила й політична кон’юнктура у нашій державі.

Щодо таких загроз в інформаційній сфері як поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії та намагання запобігти маніпулюванню суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації, то усі ці питання регулюють такі закони України, як: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року [11], «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року [21], «Про інформаційні агенства» від 28 лютого 1995 року

[14], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 року [22], «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 року [23], «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 року [24], «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року [25] та ін. Втім усі ці закони, виявились не дуже дієвими в практичній площині та були допрацьовані і доповнені з урахуванням сучасної суспільної та політичної ситуації в Україні.

Заслуговує на увагу в даному відношенні й та частина законодавства України у сфері інформаційної безпеки, що основана на міжнародних договорах і угодах, ратифікованих Україною, та принципах і нормах міжнародного права. До прикладу було прийнято низку документів, які визначали принципи інформаційного обміну України в рамках СНД. Серед них угоди «Про співробітництво в галузі інформації», «Про обмін правовою інформацією», «Про міждержавний обмін економічною інформацією», «Про міждержавний обмін науково-технічною інформацією» [34-37] та ін. Основними недоліками цих документів стало те, що більша частина з них мала різне визначення таких термінів як «інформаційна безпека», «інформаційна політика» і загалом вони мали декларативний характер.

Таким чином, концептуальні початкові напрацювання у вітчизняній законодавчій базі інформаційної політики та безпеки були, однак, вони мали досить фрагментарний та декларативний характер. Окрім того, багато колізій виникало у самому категоріальному апараті, що було перешкодою у гармонізації законодавства у цій сфері. Згадані документи не забезпечили системного підходу до питання інформаційної безпеки, не було й забезпечено механізмів для їх реалізації.

З 2014 року законодавча база України у сфері інформаційної безпеки відчутно збагатилася. Загалом її можна поділити на 2 групи. Перша включає концептуальні, базові документи, такі як Доктрини та Стратегії, які визначають основні загрози та тенденції в інформаційній безпеці. Друга група містить Закони

України, Укази Президента, рішення РНБО України, які забороняють контент країни агресора на радіо, телебаченні та в Інтернет просторі України.

З початком російської військової агресії проти України, у якій інформаційний супровід почав відігравати ключову роль, розпочалася трансформація національного інформаційного законодавства. Стартовим нормативно-правовим актом у цьому напрямку стало рішення РНБО «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 28 квітня 2014 року, введене в дію Указом в. о. Президента України від 1 травня 2014 року № 449/2014. Поворотним твердженням документу стало: «Розглянувши стан забезпечення інформаційної безпеки, Рада національної безпеки і оборони України зазначає, що останнім часом Російська Федерація поширює недостовірну, неповну, упереджену інформацію про Україну, через що намагається маніпулювати суспільною свідомістю в Україні та за її межами» [2].

Документ також поставив завдання розроблення Стратегії кібернетичної безпеки України, Доктрини інформаційної безпеки України, механізму протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, в тому числі шляхом заборону ретрансляції телевізійних каналів та ін.

Відзначимо, що цей указ розпочав формування якісно іншої нормативно-правової бази України у сфері інформаційної безпеки. Так, саме страшні наслідки російського втручання в Україну актуалізували питання інформаційної безпеки України. У цьому документі наголошено на необхідності прийняття основоположних документів в інформаційній сфері, та внесення необхідних змін до вже існуючих.

З початком агресії Росії на Сході нашої держави та окупацією Криму, гостро постало питання перегляду основних принципів до забезпечення її оборони та територіальної цілісності та переосмислення ролі інформаційної безпеки.

24 вересня 2015 року була прийнята оновлена Воєнна Доктрина України [6]. Воєнна політика є невід'ємним компонентом діяльності кожної держави. У Доктрині відображені ідейні стовпи усієї військово-політичної діяльності

держави. Серед головних тенденцій, які впливають на воєнно-політичну обстановку в регіоні довкола України, Доктрина чітко визначає інформаційну війну Російської Федерації проти України, модернізацію та вдосконалення спеціальними службами іноземних держав систем і комплексів технічної розвідки, нарощування їх можливостей, спроби несанкціонованого доступу до об'єктів інформаційної інфраструктури України, активну дестабілізуючу зовнішню політику і політику безпеки Російської Федерації щодо сусідніх держав, а також, щодо міжнародних організацій, включаючи НАТО та ЄС. Також, Доктрина визначає воєнно-політичні виклики, які можуть перерости в загрозу застосування воєнної сили проти України. Серед них: цілеспрямований інформаційний (інформаційно-психологічний) вплив з використанням сучасних інформаційних технологій, спрямований на формування негативного міжнародного іміджу України, а також на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин в Україні або її окремих регіонах і місцях компактного проживання національних меншин.

Доктрина також розглядає сценарії реалізації загроз воєнній безпеці України, серед яких – окрема спеціальна операція Російської Федерації проти України із застосуванням військових підрозділів та/або частин, вогневих ударів, інформаційних, інформаційно-психологічних операцій (дій) у сукупності з використанням невоєнних заходів, у тому числі миротворчих сил за відсутності відповідного рішення Ради Безпеки ООН. Також у документі зазначені основні недоліки внутрішньої політики України, які негативно впливають на забезпечення безпеки, де серед іншого вказано на недостатні та непрофесійні зусилля органів державної влади України у сфері протидії пропаганді та інформаційно-психологічним операціям Російської Федерації. Це, у свою чергою, вимагає спеціального навчання державних службовців для вирішення тих нових викликів, які постають сьогодні перед нашою державою.

Варто відзначити, що Доктрина визначає основні завдання воєнної політики, які торкаються інформаційної сфери у найближчий час і в середньостроковій

перспективі. Серед них: удосконалення державної інформаційної політики у воєнній сфері; попередження та ефективна протидія інформаційно-психологічним впливам іноземних держав, спрямованим на підризу обороноздатності, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної обстановки, провокування міжетнічних та міжконфесійних конфліктів в Україні.

Значна увага інформаційній складовій у Доктрині приділена у ст. 32. Як основу кризового реагування на воєнні загрози та недопущення ескалації воєнних конфліктів Україна розглядає такі основні заходи і дії:

- взаємоузгоджене використання політико-дипломатичних, інформаційних та силових інструментів держави для протидії деструктивному тиску агресора на Україну та примушення його до дотримання норм міжнародного права та власних зобов'язань;
- посилення розвідувальної діяльності в інтересах підготовки та проведення Україною стратегічних комунікацій, контрпропагандистських заходів та інформаційно-психологічних операцій;
- підвищення ефективності спеціальних інформаційних заходів впливу в районі проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях і на тимчасово окупованій території та зосередження сил і засобів для організації ефективної протидії проведенню ворожих інформаційно-психологічних операцій проти України [6].

Порівнюючи положення попередньої Воєнної доктрини 2012 року та сучасної 2015 року, слід відмітити, що перша була написана, виходячи із позаблокового статусу України, сучасна ж передбачає приєднання до військового блоку.

Окрім того, значна увага у документі приділяється співпраці України з ЄС та НАТО в інформаційно-військовій сфері. Зокрема, Доктрина декларує, що з метою досягнення переваги над воєнним противником мають бути посилені заходи з реалізації державної інформаційної політики на тимчасово окупованій

противником території і міжнародній арені; забезпечення інформаційної складової воєнної безпеки здійснюватиметься шляхом запровадження ефективної системи заходів стратегічних комунікацій у діяльність органів сектору безпеки.

Формування національних оборонних спроможностей буде здійснюватися шляхом: розроблення комплексного нормативного документу щодо проведення спеціальних інформаційних операцій, передбачивши узгодження понятійного апарату, визначення профільних структурних підрозділів державних органів та їх завдань і повноважень у мирний, воєнний час.

Поглиблення кооперації та співробітництва з НАТО і ЄС у сфері розвідки щодо протидії агресивній політиці Російської Федерації, міжнародним терористичним, релігійно-екстремістським та злочинним організаціям, боротьби з кіберзлочинністю передбачає залучення допомоги розвідувальних структур НАТО і ЄС, а також держав-членів НАТО і ЄС з питань реформування розвідувальних органів України, залучення для ресурсного забезпечення таких реформ коштів трастових фондів НАТО, отримання доступу до інформаційних мереж, які поповнюються за рахунок розвідувальної інформації з різних джерел, у тому числі від держав-членів НАТО і ЄС.

Важливо зазначити, що нова Воєнна доктрина, на відміну від попередніх документів стратегічного рівня, чітко визначає хто є агресором та загрозою. Втім він не позбавлений недоліків. Військові експерти, зокрема, Д. Васильєв наголошує на тому, що в доктрині слабо розкрита тема кібербезпеки, адже чимала частина гібридної війни відбувається в інформаційному просторі. Військовий експерт М. Сунгуровський вважає, що документ не має чіткої орієнтації на подальші дії в плануванні системи оборони. Натомість, від Воєнної доктрини як від документа (де держава визначає підходи до захисту своїх кордонів) вимагається комплексний підхід до проблем безпеки, що охоплює усі її виміри – в інформаційній, економічній, суспільній сфері. Військовий експерт В. Кабаненко наголошує, що в документі необхідно врахувати всі можливі загрози. Голова громадської ліги «Україна – НАТО», кандидат політичних наук С. Джердж вважає, що нова воєнна доктрина повинна передбачати не лише

відмову від співпраці з Росією із широкого кола питань, але і запуск механізмів розвитку замкнутого циклу військового виробництва з провідними європейськими та американськими виробниками зброї. Але, як заявив військовий експерт В. Бадрак, все це буде неможливим доти, доки в Україні не з'являться закони про військово-технічне співробітництво, захист іноземних інвестицій, офсетні угоди, виробництві озброєнь і військової техніки, державне і приватне партнерство та ще низка інших важливих законів. Їхня відсутність фактично робить правила гри на українському ринку незрозумілими для іноземних компаній [177].

6 травня 2015 року РНБО схвалила проект нової Стратегії національної безпеки, яка розрахована до 2020 року [5]. Усі попередні стратегічні документи у сфері безпеки носили більш декларативний, аніж практичний характер. Даний документ базується на науковому підході. До його розроблення долучилися вітчизняні та міжнародні експерти, представники ЄС та НАТО.

Як відзначив академік Національної академії наук України, радник Президента України, директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін, вперше за всю історію створення таких документів ця Стратегія містить конкретний варіант програмних дій з точки зору забезпечення стратегії національної безпеки України. «Ніколи попередні стратегії не завершувались механізмом виконання всією державною структурою управління безпеки країни. У цій же Стратегії останні рядки чітко визначають, що головне керівництво питаннями, пов'язаними з національною безпекою країни, здійснює Президент, консолідацію і контроль виконує РНБО, безпосередню реалізацію програмних завдань виконує Кабінет Міністрів», – зазначив В. Горбулін [178].

Цей стратегічний документ передбачає забезпечення національної безпеки, окрім іншого, у сфері інформаційних ресурсів, критичної інфраструктури та кібербезпеки. Стратегія серед основних актуальних загроз національній безпеці України чітко визначає розвідувально-підбивну і диверсійну діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічну підтримку, зокрема військової, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованих

території частини Донецької та Луганської областей; інформаційно-психологічну війну, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу та ін.

Окремими загрозами інформаційній -, кбербезпеці, а також інформаційним ресурсам Стратегія визначає:

- ведення інформаційної війни проти України;
- відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіа-культури суспільства;
- уразливість об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів до кібератак;
- фізичну і моральну застарілість системи охорони державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом.

Важливим є те, що у документі прописані пріоритети забезпечення інформаційної безпеки. Мова йде про:

- забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії;
- створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;
- протидію інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства;
- розробку і реалізацію скоординованої інформаційної політики органів державної влади;
- виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності;
- створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, з урахуванням практики держав-членів НАТО;

- удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу.

Пріоритетами забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів Стратегія визначає:

- розвиток інформаційної інфраструктури держави;
- створення системи забезпечення кібербезпеки, розвиток мережі реагування на комп'ютерні надзвичайні події (CERT);
- моніторинг кіберпростору з метою своєчасного виявлення, запобігання кіберзагрозам і їх нейтралізації;
- розвиток спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів;
- забезпечення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів від кібератак, відмова від програмного забезпечення, зокрема антивірусного, розробленого у Російській Федерації;
- реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, захист державних інформаційних ресурсів, систем електронного врядування, технічного і криптографічного захисту інформації з урахуванням практики держав-членів НАТО та ЄС;
- створення системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки для потреб органів сектору безпеки і оборони;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки, інтенсифікація співпраці України та НАТО, зокрема, в межах Трестового фонду НАТО для посилення спроможностей України у сфері кібербезпеки [5].

Прийняття Стратегії національної безпеки України може вирішити базову проблему нашої держави – невідповідності національного інформаційного законодавства тим новим загрозам і викликам, з якими довелося зіштовхнутись у

процесі російської агресії. Це дає початок формуванню повноцінної національної системи інформаційної безпеки.

Позитивним зрушенням у формуванні цілісної державної політики інформаційної безпеки є прийняття Стратегії кібербезпеки України. Документ був введений в дію Указом Президента України № 96/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» [9]. Метою Стратегії кібербезпеки України (далі – Стратегія) є створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави. Документ визначає основні загрози кібербезпеці, пріоритети та напрями її забезпечення.

Визначальними у Стратегії є концептуальні положення, які вказують, що державна політика у сфері кібербезпеки має бути спрямована на досягнення сумісності з відповідними стандартами ЄС та НАТО. Окрім того документ передбачає конкретні кроки для розбудови національної системи забезпечення захисту кіберпростору, своєчасного виявлення та нейтралізації кіберзагроз, а також запобігання їм з урахуванням практики провідних держав-членів НАТО та ЄС. Також у Стратегії йдеться про пріоритети та напрямки забезпечення кібербезпеки, координацію, взаємодію і розподіл повноважень та відповідальності органів сектору безпеки і оборони України в питаннях кібербезпеки, кіберзахисту та протидії кібертероризму і кіберзлочинності. Головним недоліком Стратегії вважаємо, що у ній відсутні визначення понять «кіберзлочин», «кібербезпека».

Важливим і визначним документом стала Доктрина Інформаційної безпеки, яка була введена в дію Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. У загальних положеннях Доктрини вказується, що «...застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Саме проти України Російська Федерація використовує найновіші інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності

України». Метою Доктрини є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед, щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни [8].

Саме з цих формулювань виходять подальші пріоритети державної політики в інформаційній сфері, які визначені у Доктрині. Документ визначає національні інтереси України в інформаційній сфері особи, суспільства та держави. Основною рисою Доктрини інформаційної безпеки 2017 року, яка відрізняється від попередньої від 2009 року є спроба збалансувати функції органів влади, силових структур у сфері інформаційної безпеки. Також, варто відзначити наявність визначень таких окремих понять як «стратегічні комунікації», «урядові комунікації», «кризові комунікації» та «стратегічний наратив».

Основним недоліком Доктрини вважаємо те, що вона не має достатнього правового регулювання потенційного залучення громадянського суспільства до заходів забезпечення інформаційної безпеки. Адже існують такі проекти як «СтопФейк», «Інформнапалм», «Миротворець», «Лінія оборони», які основані на громадських засадах та протистоять російській інформаційній війні, проте, в нормативному вимірі їх співпраця з державою не регламентується.

Окремою групою слід виділити ті Закони, які забороняють контент (або надають державі право його контролювати) країни агресора на радіо, телебаченні та в Інтернет просторі України. Так, 29 березня 2016 року було прийнято Закон України «Про внесення зміни до статті 15 Закону України «Про кінематографію» [13]. Цей Закон забороняє російські фільми, зняті після 2013 року, а також стрічки, які популяризують органи влади держави-агресора. Метою документу було сприяння національній безпеці України і зниження сепаратистських настроїв у суспільстві. 6 жовтня 2016 року було прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» щодо уточнення умови розповсюдження програм телерадіоорганізацій у складі універсальної програмної послуги» [12].

16 червня 2016 року був прийнятий Закон України № 1421-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій» [15].

Метою Закону є забезпечення у загальному обсязі мовлення кожної телерадіоорганізації не менше 50% національного аудіовізуального продукту. Відповідно до Закону, телерадіоорганізації при здійсненні радіомовлення повинні забезпечувати частку пісень державною мовою в обсязі не менше 35% загального обсягу пісень, поширених протягом доби, а також не менше 35% загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу між 7.00 та 14.00 і між 15.00 та 22.00.

У побудові системи інформаційної безпеки, особливо телекомунікаційних мереж, важливе значення має Інтернет. Українське законодавство більше актуалізує питання доступу до Інтернету а не сам контент. До прикладу, у європейській законодавчій практиці прийнято ряд планів дій та резолюцій, що дають змогу у певній мірі контролювати зміст інформації у мережі Інтернет. 16 травня 2017 року президент України Петро Порошенко підписав Указ № 133/2017, яким увів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [30]. Серед іншого, цим Указом було заборонено доступ до таких популярних до того в Україні інформаційних ресурсів як «ВКонтакте», «Однокласників», «Яндекс», «Mail.ru» та інших. Також опубліковано список фізичних та юридичних осіб, проти яких застосовані санкції.

Дане рішення призвело до шквальної реакції як з боку українського суспільства, так і з боку міжнародних партнерів. Втім відповідно до даних Служби безпеки України, російські спецслужби ведуть гібридну війну проти населення України використовуючи у своїх спеціальних інформаційних операціях саме зазначені інформаційні ресурси. Мовиться як про здійснення розвідувальних операцій, так і про активне поширення через такі ресурси антиукраїнських закликів до радикальних протестних акцій з використанням зброї. Керівництво

інтернет-ресурсів, що потрапило до санкційного списку, жодного разу не відреагувало на численні звернення Служби безпеки України [179].

Відзначимо, що нині вже не тільки Україна відчуває наслідки діяльності російських кібервійськ. Факти щодо втручання Росії у вибори США та Франції говорять самі за себе. Незважаючи на певну критику цього законодавчого акту, на нашу думку рішення про блокування російських інтернет-ресурсів в умовах гібридної війни Росії є цілком виправданим. Більше того воно мало б бути прийняте набагато раніше.

У 2017 році Президент України Петро Порошенко підписав Закон Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» [26]. 23 травня Верховна Рада ухвалила у другому читанні і в цілому законопроект, що встановлює обов'язкову частку україномовного контенту на загальнонаціональних телеканалах в обсязі 75%. Згідно із документом, передачі, фільми й новини, виконані українською мовою, мають становити не менше ніж 75% загальної тривалості передач і фільмів у кожному із проміжків часу між 7:00 і 18:00, а також між 18:00 і 22:00 годинами.

Телерадіокомпанії місцевого мовлення повинні транслювати не менше від 60% ефіру українською мовою. За невиконання вимог телерадіокомпанія сплачує штраф у розмірі 5% від загальної суми ліцензійного збору.

Загалом, не зважаючи на певну розпорошеність, інформаційне законодавство України в останні роки було переглянуто і трансформовано відповідно до нових викликів та загроз. Це дає підстави вважати, що законодавча база у поєднанні із реструктуризацією системи національної безпеки, дозволять створити потужний механізм стримування зовнішньої інформаційної агресії. Проте, разом з тим існують проблеми у забезпеченні цілісного управління та захисту інформаційних ресурсів. У сьогоденній ситуації Україна в цілому, та її Збройні сили зокрема є об'єктами інформаційної агресії з боку Росії.

Разом з тим, зауважимо, що побудова законодавства у такій важливій сфері як інформаційна безпека відбувається за принципом надолуження згаяного.

Натомість потрібно навчитися стратегічно планувати, прогнозувати дії у даному напрямі. Важливого значення набуває й контроль держави щодо виконання вже прийнятих юридичних норм, повне фінансове й кадрове забезпечення структур, пов'язаних із системою інформаційної безпеки, активізація інституційних реформ, які відповідають нагальним потребам у зазначеній сфері.

### **2.3. Державне інституційне забезпечення інформаційної політики України**

Інституційне забезпечення інформаційної політики України є основоположним механізмом напрацювання та здійснення інформаційної політики в країні, яка покликана вчасно та адекватно реагувати на основні виклики та загрози в інформаційній сфері. Окрім того ефективність такої політики визначається прогнозуванням та плануванням основних стратегічних кроків, спрямованих в основному на попередження та запобігання інформаційної агресії. Широкомасштабне російське вторгнення поклало початок перегляду інформаційної політики України і виявило ряд проблем у цій сфері, на які до цього часу не зверталась належна увага. За таких умов, що склалися, у «Стратегії реформ – 2020» акцентується увага на необхідності реформи системи національної безпеки і оборони [180].

Забезпечення державними інституціями інформаційної безпеки України, особливо у теперішніх умовах, є надзвичайно важливим фактором збереження національної цілісності держави та протистояння інформаційному засиллю Російської Федерації. За даними громадської організації «Інститут масової інформації», за період з 1 березня до 10 червня 2014 року в Україні було зафіксовано 368 фактів порушень свободи слова, з них майже 80% пов'язані з діями терористів, російською агресією, і сталися на Сході та в Криму [181].

Окрім того, поняття самої безпеки все більш ускладнюється у сучасному глобальному світі і потребує все більш глибокого дослідження. Питання інститутів інформаційної політики окреслено в даному дослідженні в рамках структурно-функціонального підходу до вивчення систем безпеки. Сьогодні цей

підхід часто використовується у дослідженнях різних сфер соціальних процесів. Окрім того, варто відзначити, що науковці європейських країн особливо підкреслюють актуальність дослідження інститутів як феномена та учасника політичного процесу.

Дослідження механізмів та підходів державних інститутів, які б об'єктивно відображали процес забезпечення людини, суспільства та держави є важливою проблематикою сучасної вітчизняної науки з державного управління національною безпекою. Крім того у сучасних умовах інформаційного суспільства постають питання адаптації інституційного забезпечення інформаційної безпеки до нових умов, напрацювання нових механізмів у цій сфері.

У цьому зв'язку слушною є думка вітчизняної вченої О.Бортнікової, яка розглядає інституційне середовище сфери безпеки у широкому сенсі і зазначає, що воно є основою формування її структури, а компоненти інституційного середовища відображають найважливіші напрями процесів інституціоналізації у цій сфері. При цьому кожен компонент інституційного середовища розглядається як системний об'єкт, що динамічно розвивається, має внутрішню структуру, власні функції, цілі й завдання у процесах інституціоналізації, активно взаємодіє з іншими компонентами.

До основних компонентів інституційного середовища дослідниця відносить:

1) нормативно-правовий, головною функцією якого є регулювання відносин і взаємодій у сфері безпеки, визначення пріоритетів, цілей і напрямів безпеки, структуризація інституціонального простору сфери безпеки;

2) організаційний, головні функції якого розподіляються на законодавче регулювання відносин безпеки, управлінську дію з боку виконавських органів влади та забезпечення правового порядку і виконання норм безпеки судовими інстанціями;

3) самоорганізаційний, отримав свій розвиток у громадянському суспільстві, що активно формується в Україні;

4) соціально-культурний, який показує, що найважливішою складовою проблеми безпеки є становлення нової культури безпеки, а її частиною – культура безпеки людини;

5) когнітивний, що передбачає вироблення критеріїв безпеки, визначення цілей і пріоритетів національної безпеки, що є великою сферою сучасного наукового пошуку, дослідження закономірностей, формування самостійного пізнавального напрямку наукових шкіл, науково-дискусійного середовища, засобів і методів накопичення і передачі знання і тому подібне [94].

Виділення саме цих компонентів, відповідно до О.Бортнікової, обумовлене необхідністю визначення тих умов і чинників, що найактивніше впливають на процеси інституціоналізації сфери безпеки, а інститут безпеки вона визначає як стійкі типи і форми діяльності, а також відповідні їм структурні елементи щодо забезпечення безпеки особи, суспільства і держави, що обумовлені історичним розвитком і безліччю об'єктивних і суб'єктивних чинників та умов, які сформувалися під їх впливом, інтегровані у різні сфери життєдіяльності і життєорганізації, багатобразні за своїми проявами і динамічні за розвитком своїх функцій. Національно орієнтовані цілі інституту безпеки створюють сферу національної безпеки, в якій елементами соціально-інституційного середовища виступають особа, суспільство і держава.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає поняття національної безпеки як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та

підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [20].

Із даного формулювання випливає, що інформаційний фактор пронизує усі складові безпеки і власне інформаційна безпека є складовою національної безпеки. Логічно, що й інституційні механізми, які забезпечують безпеку національну та інформаційну як її складову, переважно одні і ті ж. Інституційним механізмом інформаційної безпеки визначають сукупність державних інституцій задіяних у процесі формування і впровадження політики інформаційної безпеки [95].

Як вважає Б. А. Кормич існує три пріоритетних напрями реалізації державної політики інформаційної безпеки, що стосуються інституцій, а саме:

- розробка та прийняття нормативно-правових актів, що регулюють відносини в інформаційній сфері, забезпечують на належному рівні інформаційну безпеку людини, суспільства та держави, встановлюють правила поведінки та межі відповідальності суб'єктів інформаційних правовідносин (правовий механізм інформаційної безпеки);
- удосконалення діяльності існуючих інституцій, що функціонують у сфері забезпечення інформаційної безпеки, або створення у разі необхідності нових державних інституцій, до завдань яких має входити підтримання інформаційної безпеки людини, суспільства та держави, дотримання у своїй діяльності загально визнаних європейських стандартів (інституційний механізм інформаційної безпеки);
- реалізація з боку відповідних державних інституцій встановлених правовими нормами методів, засобів та форм забезпечення

інформаційної безпеки людини, суспільства та держави (збалансоване поєднання правового та інституційного механізмів забезпечення інформаційної безпеки) [92, с. 147–148].

Забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства, людини здійснюється як на рівні внутрішньої, так і зовнішньої політики України. Цілком справедливо зазначає В. Абакумов, що інституційне забезпечення протидії інформаційним війнам в Україні має включати дві складові: систему органів державної влади, що здійснюють загальнодержавне керівництво у сфері забезпечення інформаційної безпеки (у тому числі у сфері протидії інформаційним війнам), та систему органів виконавчої влади, на які покладено обов'язок щодо часткового формування у межах наданих повноважень та реалізації державної політики інформаційної безпеки у сучасних умовах (у тому числі політики щодо протидії інформаційним війнам) [96, с. 67].

Здійснення загальнодержавного керівництва у сфері забезпечення інформаційної безпеки покладено на Президента України, Кабінет Міністрів України, Раду національної безпеки і оборони України та Верховну Раду України.

Президент України очолює Раду Національної безпеки і оборони України. Президенту України також підпорядковуються: Національний інститут стратегічних досліджень. Апарат РНБО України координує діяльність Міжвідомчої комісії з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при РНБО України та зазначених науково-дослідних установ стратегічного рівня [95]. Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади з реалізації політики інформаційної безпеки України та вносить Президенту України пропозиції щодо її уточнення та ресурсного забезпечення.

Функція Верховної Ради України полягає у напрацюванні законодавчої бази у сфері інформаційної безпеки та забезпеченні відповідного парламентського контролю. Як відомо, саме верховенство права є ознакою правової держави, відтак, діяльність усіх державних інституцій, у тому числі у сфері інформаційної безпеки визначається законом.

Кабінет Міністрів України, керуючись Конституцією країни та іншим вітчизняним законодавством, актами Президента України та рішеннями Ради національної безпеки і оборони України, здійснює реалізацію політики інформаційної безпеки України.

До інституцій інформаційної безпеки прямо чи опосередковано відносяться міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Державний комітет телебачення і радіомовлення України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, на які безпосередньо покладається виконання заходів у сфері національної безпеки. Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, відповідно до їх компетенції, забезпечують вирішення питань у сфері інформаційної безпеки на регіональному рівні.

Слід підкреслити, що усі органи виконавчої влади під час виконання покладених на них обов'язків щодо забезпечення інформаційної безпеки та протидії інформаційним війнам є безпосередніми учасниками адміністративно-правових відносин, де вони можуть взаємодіяти як один з одним або з підлеглими органами виконавчої влади галузевої компетенції, так і з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями або фізичними особами [96]. Також відзначимо, що функції забезпечення інформаційної безпеки цих інституцій були дещо розмиті та нечіткі і часто дублювалися.

З огляду на складну політичну ситуацію в Україні та перманентні інформаційні впливи з боку Російської Федерації, з 2014 року було утворено ряд інституцій покликаних стояти на захисті інтересів та безпеки нашої держави.

Так 14 січня 2015 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України» (МІП) [182], відповідно до якої затверджено відповідне Положення про створення

Міністерства інформаційної політики України. Вперше за історію незалежної України, була створена окрема урядова установа, основною метою якої стало формування інформаційної політики України та відбиття інформаційних нападів проти нашої держави.

Положення про МІП було публічно обговорено з народними депутатами України, громадськими організаціями, професійними об'єднаннями. Зокрема, свої пропозиції надали: Комітет з питань свободи слова та інформаційної політики ВРУ, Комітет з питань безпеки і оборони ВРУ, медіа-юристи. Документ з урахуванням їхніх зауважень було подано на розгляд Кабінету Міністрів України. Положення пройшло погодження в Держкомтелерадіо України, Міністерстві фінансів, Міністерстві економіки та Міністерстві юстиції.

Згідно з Положенням, МІП є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема, з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів.

У своїй діяльності Міністерство інформаційної політики України базується виключно на принципах захисту свободи слова та думки, захисту прав громадян на вираження своєї позиції. При МІП створено Громадську раду, до якої увійшли представники громадських організацій, ЗМІ та медіа-експерти. Вона виконуватиме функції нагляду за діяльністю Міністерства.

Ключові завдання МІП затверджено в Програмі дій Уряду, а також викладено у Коаліційній угоді, підписаній п'ятьма парламентськими фракціями Верховної Ради України. Такими завданнями є:

- розробка стратегії інформаційної політики України та концепції інформаційної безпеки держави;
- координація органів влади в питаннях комунікації та поширення інформації;
- протидія інформаційній агресії з боку Росії.

Чисельність штату Міністерства інформаційної політики України, затверджена на 2015 рік, становила 29 співробітників [183].

Надважливим і конструктивним кроком МІП стало ініціювання у 2015 році інтернет-проекту «Інформаційні війська України». Сама ідея інформаційної оборони країни зародилася у волонтерів а згодом перетворилася на проект при МІП. Метою проекту було мобілізувати користувачів соціальних мереж України для відстежування і спростування фейкових новин та неправдивої інформації у боротьбі з російською пропагандою. Особливістю проекту стало те, що до нього мав змогу долучитися кожен бажаючий, котрий хотів зробити свій внесок в інформаційну боротьбу України. Аби вступити до лав інформаційних військ, необхідно зареєструватись на сайті. Після реєстрації треба ретельно виконувати отримані завдання і щодня приділяти час інформаційній боротьбі [184]. «Інформаційні війська України» є інноваційним інститутом у протистоянні російській інформаційній війні. З 1 серпня 2017 року проект почав функціонувати як самостійний [185].

Разом з тим, створення Міністерства призвело до його осуду з боку деяких журналістів та громадськості. Наприклад, Незалежна медіа-профспілка України (НМПУ) виказала занепокоєння тим фактом, що «нове міністерство інформації було створено без консультацій з масовими журналістськими організаціями, без врахування точки зору журналістів і медіа-експертів» [186]. У щорічному звіті організації НМПУ про стан свободи ЗМІ у світі робиться висновок, що «створення Міністерства інформаційної політики показує, що уряд піддається спокусі використовувати контроль над ЗМІ у відповідь на виклики, пов'язані з безпекою» [187].

Серед деяких вітчизняних політичних експертів, журналістів, політиків існували та й досі існують думки, що це Міністерство є загрозою демократичним цінностям, свободі слова. Також не схвалили таку ініціативу Міжнародна Федерація журналістів та Європейська федерація журналістів запропонувавши ліквідувати цю установу. Генеральний секретар міжнародної правозахисної організації «Репортери без кордонів» відзначив: «У демократичному суспільстві,

регулювання засобів масової інформації є обов'язком самих ЗМІ, або, можливо, незалежного органу, але у жодному разі це не є функцією виконавчої влади. Створення Міністерства інформації є гіршою відповіддю на серйозні проблеми для української влади» [188]. Однак варто брати до уваги той факт, що Україна знаходиться у стані війни з Росією, яка відпрацьовує разом з військовою ще й інформаційну тактику війни, застосовуючи при цьому різні інструменти та засоби і не гребує відвертою брехнею. Тим паче, що Кремль здійснює свої інформаційні атаки на Україну і з територій інших країн здійснюючи всілякі провокації.

Якщо проаналізувати історичний досвід інших, зокрема, європейських країн, то можемо згадати приклад міністерства інформації у Великій Британії, заснованому 1939 році після її вступу у Другу світову війну, як інституції, покликаної контролювати інформаційний простір країни в складних умовах воєнного часу з метою запобігання ідеологічних, інформаційних диверсій ворога. Провівши аналогію між Україною та Британією, можна відзначити, що Британія створила таке Міністерство задля боротьби із потужною нацистською пропагандою, тоді як Україна задля боротьби з пропагандою Росії. Британія також створила мережу за допомогою регіональних інформаційних комітетів, які надавали оперативну інформацію з регіонів та допомагали формувати внутрішню політику під час війни [189]. Тому, вважаємо створення Міністерства інформаційної політики цілком виправданим.

Інше питання, наскільки МІП дійсно виконує поставлені перед ним завдання. Адже цілком справедливою може бути й та критика, що пов'язується з недостатньою пильністю та, своєю чергою, оперативністю даної установи щодо ЗМІ, головним чином, телеканалів, що порушують діюче законодавство, припускаючи проникнення в ефір прихованої, а інколи й неприхованої російської пропаганди.

Крім того імідж МІП постраждав, коли було виявлено, що у його Громадській раді працювали прокремлівські блогери. 27 листопада 2015 року на своєму позачерговому засіданні Громадська рада при Міністерстві інформаційної політики України припинила членство громадських діячів Дмитра Васильця і

Євгена Тимоніна, які були затримані СБУ за підозрою у сприянні сепаратистському телеканалу «Новоросси́я ТВ». Вони підозрюються, що доставляли обладнання, надавали консультації та практичну допомогу представникам телеканалу «Новоросси́я ТВ» для налагодження прямого ефіру, трансляцій новин про діяльність так званої «Донецької народної республіки» («ДНР»). Характерно, що не було відповідної реакції з боку державних органів влади, а Міністр Ю.Стець прокоментував, що не мав права перевіряти дані осіб, висунутих від громадських організацій [190].

Серед інших інституцій, які були створені вже у ході російської агресії та входять до сфери інформаційної безпеки є Український кризовий медіа-центр, започаткований зусиллями провідних вітчизняних експертів у сфері міжнародних відносин, комунікацій та зв'язків з громадськістю, аби виконувати функцію публічного майданчика для виступів представників української влади, експертів, представників міжнародних організацій та дипломатичного корпусу з оперативними заявами та аналізом ситуації в країні [191]. На базі інформаційного агентства «Укрінформ» створено об'єднаний інформаційно-аналітичний центр «Єдина Країна». Центр став офіційним інформаційним ресурсом, мета якого - об'єктивне інформування громадськості в Україні та за кордоном про розвиток суспільно-політичної, військової та економічної ситуації в державі та її окремих регіонах, єднання суспільства перед фактом внутрішніх економічних труднощів та зовнішніх військових загроз. Окремий напрямок діяльності Центру – висвітлення дипломатичної діяльності України [192].

Важливого інституційного й організаційного значення набув Інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України, який був створений за Указом Президента України № 398/2014 від 12 квітня 2014 року «Про Інформаційно-аналітичний центр» [193]. До його основних завдань належать забезпечення аналітичного та прогностичного супроводження діяльності РНБО щодо здійснення координування діяльності органів виконавчої влади з питань національної безпеки в інформаційній сфері; підготовка пропозицій стосовно інформаційного супроводження діяльності органів виконавчої влади та

правоохоронних органів щодо забезпечення стабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні.

Окрім того, у 2017 році Міністерство інфраструктури створило Генеральний секретаріат цифрової інфраструктури та державне підприємство, яке буде опікуватися питаннями кібербезпеки. До сфери державного підприємства, належать питання кіберзахисту, контролю за пожежно-техногенними ситуаціями, фізичної охорони і оборони об'єктів критичної інфраструктури. У рамках роботи Генерального секретаріату цифрової інфраструктури планується створення спільної робочої групи з представниками СБУ, які займаються питаннями кібербезпеки, а також Нацполіції, Державної служби захисту інформації, РНБО. ЄС виділив на цю структуру близько 60 млн гривень [194].

Проаналізувавши інституційний компонент системи інформаційної безпеки України можна виокремити основні його функції:

- аналітичну – збір та аналіз інформації щодо реальних та потенційних викликів та загроз;
- прогностичну – спрямовану визначати та прогнозувати інформаційні загрози як всередині країни так і ззовні;
- планування, що включає здійснення стратегічних превентивних заходів з метою зміцнення інформаційної безпеки, формування основних цілей системи інформаційної безпеки, планування дій з метою нейтралізації та зниження ризиків у цій сфері;
- реакційну – передбачає конкретні дії з метою нівелювання та ліквідації загроз та викликів;
- комунікативну, спрямовану на дії, що пов'язані із налагодженням взаємодії структурних компонентів в середині системи, забезпечення інформаційної безпеки та зовнішнім середовищем.

Варто відзначити велику кількість державних органів у сфері інформаційної безпеки, що часто призводить до дублювання їх функцій. Цілком справедливо відзначає В. Антонюк, що удосконалення системи державного реагування на сучасні виклики та загрози інформаційній безпеці потребує цілеспрямованого

вивчення зарубіжного досвіду організації і проведення інформаційних операцій, методів, засобів здійснення кібератак, а також моделювання інформаційних нападів. Все це дає можливість стверджувати, що система забезпечення інформаційної безпеки має бути міжвідомчою і ієрархічно організованою, її структура і організація має відповідати структурі державного управління з чіткою координацією дій окремих сегментів [95].

Важливим завданням інститутів інформаційної безпеки є впровадження ефективної комунікативної політики як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. Сама стратегія комунікативної політики має бути спрямована на інтеграцію регіонів України. Нині спостерігається великий розрив між громадянами та владою. Держава зобов'язана розробити таку комунікативну політику, яка б забезпечила перманентний діалог «державна влада – громадяни», та забезпечити відкритість державного управління. Громадяни мають отримувати доступ до інформації щодо їх прав, обов'язків, можливостей, про діяльності органів державної влади та мати можливість у виробленні державної політики.

Як цілком слушно зазначається в аналітичній записці НІСД, ключовими кроками, які було здійснено на шляху інституціоналізації комунікативних відносин влади та громадськості в Україні, були такі: 1) визначення обов'язковості утворення структурних підрозділів з питань взаємодії із ЗМІ та зв'язків з громадськістю в апаратах центральних і місцевих органів виконавчої влади 1997 – 2002 рр. Доручення Президента (від 21 серпня 2002 р. № 1-1/1086) та відповідна Постанова Кабінету Міністрів (від 15 жовтня 2002 р. № 1550) наповнили реальним змістом закладені у Законі України «Про інформацію», гарантії права на інформацію у формі створення в державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що забезпечували б у встановленому порядку доступ до інформації; 2) віднесення до компетенції Віце-прем'єр-міністра України завдання з формування і реалізації державної політики з питань прозорості та відкритості діяльності органів виконавчої влади, розвитку комунікації влади і суспільства. До того часу Віце-прем'єр-міністри, які вели гуманітарний напрям, несли відповідальність за «розроблення та реалізацію

державної політики в політико-ідеологічній сфері», після того відповідний напрям діяльності або взагалі не згадувався, або визначався загалом – як «розвиток інформаційного суспільства та інформаційної безпеки; інформаційної та видавничої сфери»; 3) схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» [195, с. 32]

На особливу увагу з боку держави заслуговує інформаційно-психологічний компонент інформаційної безпеки. Освітній фактор має тут визначну роль. Мова йде про такі інститути інформаційної безпеки як освітні заклади. Освітній фактор закладає основи національної свідомості та приналежності громадян, формує ціннісні основи особистості. Стаття 1 Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті відзначає, що «Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства». Окрім того, важливим формулювання у згаданій Доктрині є таке: «Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності української держави на міжнародній арені, а якість освіти визначена пріоритетним напрямом державної політики в галузі освіти і є передумовою національної безпеки» [196].

Таким чином, можемо розглядати освітні устави як важливі інститути забезпечення інформаційної безпеки країни, які мають величезний потенціал у превентивних засобах в контексті інформаційної безпеки та розв'язанні соціальних, політичних, культурних, економічних проблем України. Освіта відіграє визначну роль у побудові ефективного суспільства де будуть враховані усі можливості інформаційної ери та мінімізовані основні виклики.

Важливу роль для забезпечення здорової нації відіграють дитсадки, школи, вищі навчальні заклади, які формують усвідомлення та відчуття приналежності до українського народу, нації. Як зазначає дослідник В. Артемов, зміст національно-патріотичного виховання полягає в організованому, планомірному,

систематизованому, послідовному та цілеспрямованому освітньому процесі, націленому на засвоєння національних, духовних та культурних цінностей, формування національно-патріотичної свідомості, яка проявляється у ставленні особистості до своєї малої та великої Батьківщини, зацікавленості в історії свого народу, його національної спадщини та повазі до них. Патріотизм є багатоаспектним поняттям, фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною та психологічною характеристикою особистості, морально-духовним принципом її життєдіяльності [197, с. 180].

Переосмислення ролі виховного процесу дітей та молоді прийшло до керівництва нашої держави теж після російського вторгнення. Так, була схвалена Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки, уведена в дію Указом Президента України від 13.10.2017 № 580 /2015 [198]. У згаданій Стратегії вказується, що досвід державної політики впродовж усіх років незалежності України засвідчив, що національно-патріотичному вихованню дітей та молоді не приділялось достатньої уваги. Метою Стратегії є визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання дітей та молоді, розвитку відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення змістового наповнення національно-патріотичного виховання.

Важливим завданням є вивчення справжньої та правдивої історії нашої держави. Як відомо, довгий час історія України перебувала під радянським заідеологізованим впливом. Перші зрушення вже почалися. Громадські активісти та науковці-історики створили проект «Лікбез». Це інформаційний веб-сайт для спростування російських негативних стереотипів та очевидних перекручувань української історії [199].

Одним із важливих завдань шкільної і вищої освіти має стати завдання навчати підрастаюче покоління мислити, аналізувати, порівнювати, а не просто спонукати їх до заучування матеріалу. Для уникнення маніпулювань необхідно розвивати у молоді критичне мислення.

Відтак, погоджуємося з вітчизняним науковцем В. Прокопенко, що важливими завданнями освітніх установ в аспекті інформаційної безпеки є:

- необхідність забезпечення високої якості освіти, яка являється необхідною умовою успішного існування країни;
- формування життєво важливих компетентностей, що забезпечує молодій особі можливість орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, подальшому здобутті освіти. Компетентнісно-орієнтований підхід до формування змісту освіти є новим концептуальним орієнтиром сучасної освіти;
- формуванню у молоді навичок навчатись упродовж життя, тобто самостійно оволодівати інформацією, знанням. Освіта впродовж життя є унікальним механізмом виживання людини і людства в інформаційну епоху [200].

Втім саме у зазначеній сфері на сьогодні, поряд із позитивами (насамперед в декларації завдань і шляхів патріотичного виховання молоді, набуття ними здібності критичного мислення й критичного сприйняття інформаційного середовища) виявляють себе серйозні прогалини, пов'язані, зокрема, з історичною, політичною (політологічною), в цілому – українознавчою освітою. Нині РФ збільшує кількість годин на викладання історії в школах і вищих навчальних закладах, де основу складе не науковий, а ідеологічний підхід із фальшуванням історичних подій на користь Росії. Така ж тенденція спостерігається на тимчасово окупованих територіях Донбасу та в анексованому Криму. В Україні ж в умовах війни виявила себе тенденція на скорочення годин на викладання історії в школах та, практично, її вилучення з навчального процесу у вузах. Останнє тлумачиться як прояв компетентнісного підходу при формуванні навчальних планів, де тенденційно на практиці сприймається саме поняття «компетентності спеціаліста» із обмеженням їх чисто фаховими навичками – без ідейного змісту як патріотично підготовленої молоді особи з чіткою громадянською позицією, знаннями історії України, готової працювати на благо суспільства.

В основі зазначеної тенденції – відміна у 2014 році на рівні МОН України Наказу № 642 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним

вибором студента» від 9.07.2009 року щодо обов'язкового переліку (із чіткою вказівкою кількості кредитів) дисциплін гуманітарного циклу, які мають бути включеними до навчальних планів. Серед таких – історія України, історія української культури, політологія, філософія та ін. [201]. На практиці відміна зазначеного наказу означає, що історія України (яка нібито в достатній кількості годин вивчається на середньому рівні освіти і політологія як політична дисципліна) були виведені з переліку нормативних дисциплін (набули характеру вибіркового) і практично – вилучені з навчального процесу. Це утворює серйозну прогалину в історичній підготовці університетської молоді.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що на сьогодні держава намагається залучити до вищої освіти в Україні молодь з тимчасово окупованих територій, які не могли отримати необхідний рівень історичного або історико-політичного виховання у вимірі патріотизму і історичної справедливості. Тобто до середовища української молоді включається частина осіб, які не є ідейно асоційованими з патріотично налаштованою частиною суспільства і є щонайменше нейтральними, а в гіршому випадку – вороже налаштованими до проблем, завдань, шляхів розвитку України, становлять прошарок суспільства, який легко підпадає під вплив ворожої пропаганди.

Ситуація, що склалась на сьогодні в аспекті історико-політичного виховання молодого покоління, викликає серйозне занепокоєння академічної спільноти, насамперед, тієї її частини, що пов'язана з викладанням історії в вищих і середніх навчальних закладах. Неодноразовим в цьому плані стали звернення педагогів-істориків і політологів до органів державної влади з вимогами змінити стан речей. Однак ніякої практичної реакції не послідувало. Позиція Міністерства освіти в даному відношенні базується на невтручанні держави в автономність (за Болонською системою) вищих навчальних, які нібито самі мають визначати зміст навчального процесу.

Втім незрозумілим залишається, як такий підхід коригується із завданнями Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді, з одного боку, а, з іншого, – чому держава, усвідомлюючи своє парво на посилений контроль в

умовах фактичної війни та інформаційного засилля Кремля залишає поза увагою і контролем інститут освіти як важливий інструмент в інформаційному протистоянні. Адже саме держава, відповідає за підтримку на належному рівні системи безпеки (включаючи інформаційну сферу) повинна і має можливості опрацювати усі підходи до стримування негативних явищ суспільного життя в умовах інформаційної війни, опрацювати стратегію, яка найбільше відповідає на сьогодні національним інтересам України.

Таким чином ефективне функціонування інститутів безпеки вимагає:

- координації діяльності суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки;
- налагодження системи державно-приватного партнерства у сфері забезпечення інформаційної безпеки;
- запровадження системи демократичного контролю за діяльністю державних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки;
- розвитку комунікаційну політику у стосунках «держава-суспільство».

Разом з тим необхідною є розробка програм освітньо-виховного впливу, спрямованого на формування здатностей забезпечення власної інформаційної безпеки, зокрема, підвищення рівня культури використання засобів оброблення інформації, оприлюднення власної інформації та способів її захисту, критичного ставлення до інформації [97].

Україні потрібно консолідувати зусилля на інформаційному фронті. Для подолання вже нанесеної шкоди та зміцнення інформаційної безпеки, актуальним є вирішення питання підготовки фахівців із захисту інформаційного простору від деструктивних впливів. Для цього у вищих навчальних закладах слід увести спецкурси, створити відповідні спеціальності, налагодити обмін науковцями. Ажде своєчасний аналіз ситуації, превентивні дії та реакція фахівців на ту чи іншу загрозу є запорукою інформаційної безпеки країни. Серед актуальних завдань є розробка методології виявлення та запобігання впливу на суспільну свідомість, провокацій, дезінформації. Державна інформаційна політика має стати стрижнем у формуванні патріотизму молодого покоління, розвивати прогресивне мислення, консолідувати суспільство навколо національної ідеї.

Серед першочергових кроків інститутів інформаційної безпеки для її захисту має стати збільшення об'єму україномовної преси, телепередач, кіно, Інтернет-ресурсів, а також забезпечення їх просування на зовнішній ринок іноземними мовами; інформаційно працювати із Південно-Східними регіонами України; пошук шляхів просування національного інформаційного продукту на територію РФ; створення позитивного іміджу України та брендування його на міжнародній арені тощо [202].

Хоч у даному пункті ми розглядаємо державні інституції забезпечення інформаційної безпеки, варто наголосити, що окрім державних інституцій забезпечення інформаційної безпеки, важливу роль має інститут громадянського суспільства. Адже громадські об'єднання можуть стати неформальним центром з реалізації національних цінностей та інтересів. Тільки комплексне поєднання усіх цих напрямів дасть нову якість реалізації стратегії інформаційної безпеки.

### **Висновки до другого розділу**

Підсумовуючи варто наголосити, що інформаційна війна Росії проти України почалася ще за довго до відкритого збройного втручання. Москва намагалася втримати Україну у своєму інформаційному полі ще від початків незалежності. З огляду на ігнорування побудови комплексного механізму забезпечення інформаційної безпеки держави, Україна виявилася вразливою до російської інформаційної агресії. Цілком справедливо, що російсько-українську війну вважають гібридною, адже вона є асиметричним конфліктом та поєднує разом з військовими діями і не військові. Інформаційний компонент є визначальним у таких війнах, окрім того їх наслідки є не менш руйнівними ніж у класичних конфліктах і це цілком прослідковується на прикладі України.

Росія завжди мала імперський характер зовнішньої політики. Той світовий порядок, який постав після «холодної війни» ніяк її не влаштовує, так як Росії відводиться роль другорядної держави у ньому. Тож у глобальному сенсі розв'язуючи війну з Україною, метою Москви стало відновлення російської величі, але вже в новому світовому порядку який будуватиме Росія, і їй має

відводиться роль наддержави. У регіональному розрізі Кремль всіляко прагне скомпрометувати роль НАТО, ЄС, ОБСЄ і тим самим зруйнувати систему безпеки в Європі. Остаточною причиною втручання в Україну стала Революція Гідності в Україні, яка стояла на захисті євроатлантичного курсу України. Таким чином, метою Кремля є знищення України як держави та її поглинання, адже вона являється альтернативою російському авторитаризму.

Для реалізації планів з відновлення «Великої Росії» та побудови «Руского мира» Москва розробила специфічні методи, де роль інформації є визначною. Воєнний фактор мав другорядне значення, натомість інформаційно-психологічний, торгово-економічний, фінансовий, політико-дипломатичний вийшли на перший план. Основними методами інформаційної війни Кремля стали маніпуляції, пропаганда та дезінформація та ін. Основною метою РФ було розколоти нашу державу з середини та створити хаос. Таким чином, інформаційна сфера виявилася найбільш вразливою у безпековому секторі України, виявивши проблеми і в законодавчій та інституційних сферах.

Зазначимо, напрацювання у законодавстві України дотичному до інформаційної безпеки розпочалися після проголошення незалежності, однак, розпорошеність, певна нечіткість та відсутність термінологічної бази стали основними його слабкими сторонами. З початком російської агресії у законодавстві України відпулися концептуальні зрушення. Питання інформаційної безпеки стало відображатися на законодавчому рівні у базових документах, такі як Доктрини та Стратегії. З'явилися законодавчі акти, які забороняють контент країни агресора на радіо, телебаченні та в Інтернет просторі України. Таким чином законодавство України визначається високою динамікою в оснанні кілька років.

Об'єктивна реальність війни в Україні поставила питання адаптації інституційного забезпечення інформаційної безпеки до нових умов та напрацювання нових механізмів у цій сфері. Інститут безпеки можна визначити як стійкі типи і форми діяльності, а також відповідні їм структурні елементи щодо забезпечення безпеки особи, суспільства і держави, що обумовлені історичним

розвитком і безліччю об'єктивних і суб'єктивних чинників та умов, які сформувалися під їх впливом, інтегровані у різні сфери життєдіяльності і життєорганізації, багатообразні за своїми проявами і динамічні за розвитком своїх функцій. Так починаючи з 2014 року було утворено ряд інституцій покликаних стояти на захисті інтересів та безпеки нашої держави, проте разом з тим існують декі проранунки такі як дублювання деяких функцій між інституціями, недооцінка освітніх закладів як інститутів інформаційної безпеки тощо.

## **РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЩОДО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ**

### **3.1. Дипломатія України у вимірі інформаційної безпеки країни.**

Важливим напрямом протидії інформаційній війні з Росією, поряд з організаційними заходами, є безпосередні практичні дії української влади і суспільства у вимірі захисту інформаційної сфери нашої держави. Специфічні умови воєнного часу, в яких формально перебуває на сьогодні Україна, посилили увагу державних органів і громадянського суспільства як до інноваційних підходів, так і до перевірених часом заходів щодо протидії агресору в інформаційній сфері. Особливу роль в цьому відношенні завжди посідала і продовжує посідати традиційна дипломатична діяльність, покликана захищати національні інтереси країни.

Втім навіть таку консервативну сферу як дипломатія не обійшли зміни, які привніс розвиток інформаційних технологій. В кінці минулого століття почали змінюватися традиційні методи та інструменти дипломатії. Проникаючи в усі сфери міжнародних відносин почав формуватися новий рівень зв'язків між країнами.

Поняття дипломатія являється досить багатограним, в науці існує декілька підходів до його визначення. Класичне визначення дипломатії міститься в Оксфордському словнику англійської мови: «Дипломатія – це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують послы й посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата». Англійський дипломат Е. Сатоу уточнює: дипломатія – це «застосування розуму і такту з метою розвитку офіційних відносин між урядами незалежних держав» [203]. Видатний французький дипломат Ж. Камбон визначає дипломатію як мистецтво ведення переговорів та пошук способів, які б дозволили між народами не вдаватися до застосування крайнього засобу – сили [204].

Сучасний український «Словник іншомовних слів» дає таке визначення дипломатії: «Офіційна діяльність глав держав, урядів та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення зовнішньої політики й захисту прав та інтересів держави за кордоном. Мистецтво досягти своєї мети методами, притаманними дипломатові» [205].

Досить влучно «дипломатію» визначив російський вчений та дипломат В. Попов, розуміючи під останньою засіб реалізації зовнішньої політики держави, що є сукупністю невоєнних практичних заходів, прийомів та методів, вживаних з урахуванням конкретних умов та характеру вирішуваних завдань: офіційна діяльність глав держав та урядів, міністрів закордонних справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях із реалізації цілей та завдань зовнішньої політики держави, захисту прав та інтересів держави, її установ і громадян за кордоном [206, с.10].

З розвитком телекомунікаційних технологій з'явилися такі терміни як медіадипломатія, twitter-дипломатія. Концепція зовнішньої політики України теж особливу увагу приділяє інформаційному забезпеченні зовнішньополітичної діяльності або медіа дипломатії. Ф. Гамагелян розглядає дипломатію у сфері медіа, як сукупність різних видів даних, які містять звукову та візуальну інформацію (традиційні засоби масової інформації, цифрові технології зв'язку та комунікації), що утворюють новий рівень багаторівневої дипломатії [207].

Щоб повно усвідомити питання дипломатії потрібно розуміти, що з часом змінилися інструменти здійснення зовнішньої учасників міжнародних відносин і сама дипломатія набула нових вимірів. Цілком слушною є думка української вченої у сфері комунікацій О. Зернецької, яка вказує, що нині традиційні дипломатичні канали поповнилися використанням таких нововведень, як медіа-дипломатія, віртуальна дипломатія та мережева дипломатія. Зокрема вона відзначає, що поняття медіа-дипломатія виникло у середині 1970 років та увійшло у політичний та науковий обіг у зв'язку із широким використанням традиційних (преса, радіо, ефірне телебачення) і нових (кабельне і супутникове телебачення, відео, факси, телекси тощо) ЗМК у дипломатичній практиці. Медіа-дипломатія –

це утвердження і проведення зовнішньої політики держави шляхом використання ЗМК, а також можливостей різноманітних мас-медіа для впливу на зарубіжну громадську думку. Віртуальна дипломатія, за Зернецькою, у найширшому сенсі означає видозмінення дипломатії, що асоціюється з виникненням глобальних інформаційно-комунікаційних мереж. Термін «віртуальна дипломатія» введений в обіг у США в середині 1990-х років і пов'язаний з упровадженням концепції «м'якої сили», запропонованої Джозефом С. Наєм. Мережева дипломатія за визначенням більшою мірою стосується використання глобальних інформаційних мереж у проведенні державами світу своєї зовнішньої політики в інформаційну добу, коли кордони між внутрішньою і зовнішньою політикою стають усе менш чіткими, а ступінь відкритості інформаційних джерел зростає і вони великою мірою доступні для користування як державним зовнішньополітичним відомством, так і науковцями, комерційними корпораціями і громадськістю, які поступово стають акторами до недавня досить закритої і таємничої сфери діяльності – дипломатії [99; с. 70-73].

У даному пункті вважаємо доцільним розглянути трансформаційні процеси у сфері дипломатії, які розпочалися з початком російського вторгнення в Україну, практичні кроки та проаналізувати основні її досягнення та прорахунки на інформаційному фронті.

Російська тотальна інформаційна атака на Україну здійснювалася безпосередньо на території нашої держави, так і опосередковано через інші країни ЄС та й СНД. Кремлівські пропагандисти намагалися нав'язати свою картину подій в Україні, де головними інформаційними силами в маси було те, що в Україні йде громадянська війна, а Росія захищає її населення від нацистів, що взагалі Україна це так-звана «failed state». Нарешті, усі ці обставини змусили Україну звернутися до поняття Джозефа Нає «soft power» у зовнішній політиці та публічної дипломатії як її інструмента.

Термін «публічна дипломатія» виник у 1965 р. і його визначення запропонував Е. Галіон у зв'язку із заснуванням при Школі права та дипломатії ім. Флетчера при Університеті Тафтс Центру публічної дипломатії ім. Едварда Р.

Мерроу. В одній із праць Центру серед іншого вказується, що «публічна дипломатія має справу із впливом суспільних соціальних установок на формування та здійснення зовнішньої політики. Це охоплює виміри міжнародних відносин поза традиційною дипломатією... включаючи формування урядами громадської думки в інших країнах; міжнаціональний потік інформації та ідей...» [208].

Пристосовуючись до зростання потенціалу «soft power» як чинника впливу держави на систему міжнародних відносин, публічна дипломатія має виконувати такі завдання, як інформування зарубіжної громадськості про позицію держави та суспільства; здобуття зворотного зв'язку від зарубіжної громадськості; участь у виробленні зовнішньополітичної позиції держави з урахуванням думки зарубіжної громадськості [209]. Основними інструментами публічної дипломатії є різні публічні заходи такі як візити, семінари, конференції, прес-конференції, громадські дебати, різні проекти, дослідження, публікації, радіо- теле-, кінопродукція тощо.

Використання публічної дипломатії актуалізується перш за все через її ефективність у досягненні зовнішньополітичних цілей держави, забезпечення її національних інтересів. Окрім того, продумана стратегія публічної дипломатії є важливою складовою у протистоянні російським інформаційним впливам у світі.

У цьому контексті варто пригадати дещо вужчий, аніж публічна дипломатія, але не менш важливий зовнішньополітичний інструмент з арсеналу «м'якої сили» держави – культурну дипломатію. Адже використовуючи її, держава може не лише представити культуру як складову формування державного бренда та подолати упередженість у ставленні до країни, а й підвищити ефективність зовнішньої політики, сформувати позитивний економічний клімат для іноземних інвестицій [210].

Від початку незалежності нашої держави існувала смислова, ідейна та інституційна конкуренція у сфері «правильної» популяризації України. Часто ця «правильність» залежала від ідейних вподобань владної політичної еліти. Тим паче, існувала певна різниця у підходах до розуміння культурної дипломатії як

такої в Україні та, до прикладу, в ЄС. Росія ж завжди надавала веке значення культурі у просування своїх інтересів.

В Україні культурно-інформаційні центри почали створюватися відповідно до Указу Президента України від 2006 року «Про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України». Основними їх завданнями були визначені наступні: сприяння розвитку міжнародного співробітництва України з державою перебування у галузі культури, освіти, науки та техніки, туризму, фізичної культури і спорту; поширення в державі перебування інформації про Україну; ознайомлення громадян держави перебування з історією і культурою України, сприяння вивченню української мови на території цієї держави; підтримання зв'язків з українцями за кордоном, сприяння задоволення їх культурно-мовних, інформаційних та інших потреб; поширенні інформації про туристичні можливості і привабливість України, сприяння співробітництву з державою перебування у туристичній галузі [211]. Однак у зв'язку із хронічним недофінансуванням вітчизняних дипломатичних установ за кордоном ідея культурно-інформаційних центрів як реалізація значних перспектив інформування про Україну залишилась лише на папері.

2015 рік став певним проривом діяльності України у сфері публічної дипломатії, ця важлива для держави сфера була інституціалізована: 22 грудня 2015 р. у Міністерстві закордонних справ України було створене Управління публічної дипломатії. До його ключових завдань належать: розвиток відносин з громадськістю, громадськими об'єднаннями та медіа інших країн; реалізація іміджевих, культурних та інформаційних проектів України за кордоном та координування заходів інших органів виконавчої влади в цих сферах [212].

Росія ж стратегічно випереджає Україну, створивши ще у 2008 році спеціальну структуру під назвою «Россотрудничество». Російські дипломати планують свої дії в цій сфері заздалегідь, на 6 місяців наперед, і систематично проводять масштабні культурні заходи в столицях провідних країн: там діють різні представництва та культурні центри. Тобто РФ провадить активну політику,

тоді як Україна – реактивну, віддавши ініціативу противнику й лише реагуючи на його дії. Така політика не може бути переможною [213].

З огляду на постійну дезінформацію Кремля про ситуацію в Україні за результатами співробітництва Міністерства інформаційної політики, МЗС України та інститутів громадянського суспільства у 2015 році було розпочато інформаційний проект *Ukraine: Freedom, Dignity, Creativity* («Україна: Свобода, Гідність, Креативність») та відповідну міжнародну кампанію *My Ukraine is* («Моя Україна – це...»). У межах кампанії запущено профільний сайт [www.myukrianeis.org](http://www.myukrianeis.org) та розроблено однойменний буклет. Проект передбачає залучення всіх бажаючих, які мають додати свій цікавий факт про Україну [214].

Ще одним важливим кроком, що свідчить про адаптацію української дипломатії до сучасних реалій розповсюдження російської дезінформації не тільки в Україні, а й у світі стало ухвалення влітку 2017 року Кабінетом міністрів рішення про створення «Українського інституту». Планується, що будучи автономною державною установою, що працює поза стінами посольств, але під патронатом МЗС, Інститут стане ефективним засобом презентації України у світі. У бюджеті МЗС на 2017 рік на функціонування «Українського інституту» виділено 22 млн грн. [215]. На презентації «Українського інституту» Міністром закордонних справ України в Українському кризовому медіа-центрі Павло Клімкін зауважив, що першим кроком до розробки концепції та статуту стало вивчення світового досвіду функціонування подібних інституцій в інших державах (Британська Рада, Інститут Гете, Польський інститут, Чеський центр, Австрійський культурний форум, Американський простір тощо), а також консультації з керівництвом іноземних культурних інституцій в Україні. Мета створення Інституту – розуміння сучасної України і зростання довіри до України у міжнародному інтелектуальному і культурному середовищі. За словами Міністра, це ідентифікація України – що є Україна для пересічного голландця, грека чи бразильця, з чим вона асоціюється, і, звичайно, привабливість нас як країни – практична, туристична, інвестиційна. Це також сприятиме інтеграції нас

у контекст не тільки мистецтва і культури, але й науки, освіти і багатьох інших сфер [216].

Варто нагадати й про численну українську діаспору як потенційно вагому допомогу у справі розбудови Українського Інституту на перспективу. Адже це та закордонна громадськість, яка, знаючи особливості іноземної держави свого проживання, може буди добрим «агентом впливу» України за кордоном. Окрім того, діаспора добре обізнана зі специфічними рисами української культури, менталітету і суспільно-політичними потребами українського суспільства, тож їм будуть зрозумілими завдання, які мають виконувати інституції публічної дипломатії Української держави.

Варто зазначити, що не дивлячись на те, що публічна дипломатія нині інституціалізована, проте її результати ще досить скромні. Найбільш відомі заклади, метою яких є просування інтересів України за допомогою культури, освіти – це Український культурно-інформаційний центр при посольстві України у Франції та Український інститут у Швеції та Великобританії.

Виступаючи 9 березня 2015 року на церемонії вручення Національної премії України імені Т.Шевченка, Президент України П.Порошенко зазначив, «... аби вести дієву боротьбу з агресором, утверджувати незалежність, маємо виробити ефективну модель культурної політики – модерна культурна політика стане і зброєю для перемоги над ворогом, і інструментом реформ» [217].

У цьому ракурсі заслуговує на увагу Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ схвалена КМУ України 1 лютого 2016 року [218]. Метою Стратегії є створення умов для сприяння творчій активності громадянина і формування в Україні громадянського суспільства європейського рівня, що передбачає забезпечення реалізації політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав громадян, засвоєння та використання новітніх знань і технологій, збереження безцінної культурно-духовної спадщини. Стратегія визначає основні напрями діяльності, які мають вивести сферу культури і творчості з периферії суспільно-політичних

інтересів, забезпечивши їй провідне місце в суспільно-економічному розвитку України.

У контексті використання інструментів публічної дипломатії була українська інформаційна кампанія напередодні консультативного референдуму в Нідерландах щодо перегляду питання щодо ратифікації Угоди про асоціацію України з ЄС 6 квітня 2016 р. За сприяння Міністерства закордонних справ та Міністерства інформаційної політики України та завдяки зусиллям структур громадянського суспільства (фондації «Українці в Нідерландах», Першої української академії лідерства, груп і об'єднань студентів, експертів, журналістів, письменників, істориків) було проведено значну кількість комунікативних заходів. Вони були покликані переконати мешканців Нідерландів проголосувати за ратифікацію Угоди. Не всі заходи були однаково успішними, проте, наприклад, флешмоб #Takisja («Скажи так»), під час якого українці записали понад 200 відеозвернень до громадян Нідерландів з проханням підтримати Угоду про асоціацію України з ЄС, за місяць охопив 1 млн користувачів Facebook, з яких 400 тис. були мешканцями Нідерландів. Здобутком кампанії стало також поширення інформації про Україну за кордоном. [219; с. 211-212]. Основним же недоліком є несистемність дій МЗС.

Інструментарій «м'якої сили» України дотично згадується і в Угоді про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27 листопада 2014 року. Зокрема, у пункті 3 розділу XV «Соціально-гуманітарна реформа» передбачено створення мережі іномовлення з метою формування позитивного іміджу України, інформування про міжнародне співробітництво, успіхи реформ, інвестиційні та туристичні можливості, а також забезпечення належного фінансування українських культурних центрів за кордоном та підтримка просування українського культурного продукту у світі [220].

Ще одним документом, який визначає вектори руху у напрямку популяризації України в світі є Стратегія сталого розвитку «Україна 2020», схвалена Указом Президента України у 2015 році. Документ визначає, що одним з першочергових кроків є реалізація Програми популяризації України у світі та

просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Головна мета – формування довіри до України, спрямування її позиціонування у світі на користь політичним та економічним інтересам нашої держави, а також на зміцнення її національної безпеки і відновлення територіальної цілісності. Ключове завдання – формування позитивного іміджу України як європейської, демократичної, конкурентоздатної держави із сприятливим бізнес-кліматом, зі своїм унікальним місцем у світовому розподілі праці та інтегрованої у глобальні ланцюги створення доданої вартості [180]. Головна ж функція популяризації України у світі має виконувати Міністерство закордонних справ України.

Міністерством Інформаційної політики було розроблено проект Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі а 7 червня 2017 року КМУ України прийняв Розпорядження про затвердження плану заходів з її реалізації. До основних завдань Міністерства закордонних справ відносяться: запровадження проведення регулярних брифінгів з метою оперативного інформування українців та іноземців про точку зору України з усіх ключових питань, включно з проблемними, що будуватиме довіру та розуміння пріоритетів та репутації країни; забезпечення на високому рівні підготовки та виготовлення інформаційних матеріалів залежно від заданої тематики, регіонів та груп населення; інформування світової громадськості про можливість навчання в Україні (для іноземців, у тому числі закордонних українців); організація проведення за кордоном спільних заходів за участю вітчизняних виробників бізнес-асоціацій і компаній з метою поширення інформації про можливості українського експорту та ін. [221].

Головною проблемою дипломатичної служби України на початку російського вторгнення було донести світові правдиву інформацію про стан речей в Україні. З огляду на роботу та дезінформацію російських каналів та дипломатії це виявилось досить нелегким завданням. Інформативна функція дипломатії в умовах війни вийшла на перший план. Значення дипломатичного фронту України важко переоцінити, особливо коли майже в усіх міжнародних організація наявні так звані «групи друзів Путіна», які намагалися і досі намагаються дестабілізувати

єдність у позиції демократичних країн щодо України. Тому Україні приходится відбивати не тільки військові атаки, а й дипломатичні. Саме тому публічна дипломатія має велике значення. І важливо вибудувати стратегію такої дипломатії, яка б враховувала ще й лобістську та PR-діяльність. Україна має гучно заявляти, що вона є повноцінним суб'єктом міжнародного права та міжнародних відносин, сповідує європейські демократичні цінності і доводити це практичними діями.

Відзначимо, що за часи незалежності і безпосередньо до початку конфлікту Україна страждала гіпертрофованими проявами дипломатичної толерантності до Росії. Це знаходило підтвердження і під час газових війн, і під час дискусій щодо базування російського Чорноморського флоту в Криму та інших випадках. Так, дуже часто дипломатія у контексті російсько-українських інтересів здійснювалася не на захист національних інтересів, а скоріше на шкоду. Очевидно це також було пов'язано із правлячою елітою в Україні.

У зв'язку з початком відомих подій в Криму та на Донбасі вперше наша держава потрапила до основних обговорюваних тем на усіх інформаційних ресурсах, міжнародних майданчиках як в структурах ЄС, так і в ООН, НАТО та ін. Україна виборола дипломатичну підтримку світових лідерів, у той час як Росія звинувачувала Захід у підтримці «жорсткого повстання в Україні» і за допомогою своїх ЗМІ розкручувала свою кремлівську інтерпретацію, що владу в Україні захопили нацисти. З того часу, по своїй суті, риторика як демократичних світових лідерів, так і Кремля щодо України не змінилася. Що змінилося, так це усвідомлення самої Європи небезпеки, яку несе Росія не тільки європейським країнам та їх цінностям, а й взагалі світовому міжнародному порядку. Нехтування міжнародного права, договорів, агресивна зовнішня політика та інформаційна агресія РФ показали усю сутність путінського режиму і його небезпеку для світу. Однак це також потрібно було доводити, і завдяки саме дипломатичним зусиллям ми втримуємо оборону у цій площині.

Головним зовнішньополітичним досягненням України на дипломатичному фронті можна вважати отримання безвізового режиму з ЄС. 6 квітня 2017 року

відбулася історична подія у відносинах України та ЄС – Європейський парламент проголосував за скасування віз для українців. 11 травня 2017 року Рада Європейського Союзу затвердила законодавчу пропозицію про скасування короткострокових віз для громадян України. Затвердження цього рішення відбулося без обговорення під час засідання Ради з питань сільського господарства та рибальства у Брюсселі. Церемонія підписання надання Україні безвізового режиму відбулася 17 травня під час пленарного засідання Європейського парламенту у Страсбурзі. Безвіз набув чинності 11 червня 2017 року.

Для Росії такий успіх України – удар і великий програвш. Євроінтеграційний курс України не вдалося зупинити. Навіть провокації з обстрілом Генконсульства Республіки Польща в Луцьку напередодні голосування Європейським Парламентом не дозволили скомпрометувати Київ перед європейськими країнами. Не обійшлося без маніпуляцій і в Європарламенті, де напередодні голосування 5 квітня 2017 р., під час засідання перед розглядом українського питання спрацювала пожежна сигналізація, що призвело до перерви у роботі парламентарів. «Друзі Путіна», маргінальні праворадикали, які фінансуються Кремлем, виступали проти схвалення такого рішення і намагалися створити негативний імідж Києва. До прикладу, депутат «Нацфронту» в Європарламенті Жиль Лебертон стверджував, що президент України Петро Порошенко «застосовує тортури проти всіх, хто підозрюється у сепаратизмі». Беатрікс Фон Сторх, представниця німецької партії «Альтернатива для Німеччини» заявила, що в Україні немає свободи слова і переслідуються журналісти, які критикують Президента [222].

Після того як ЄС схвалив надання безвізового режиму Україні, Кремлівські інформаційно-пропагандистські ресурси активізувалися з метою компрометацій та його ціннісного приниження. До прикладу, основні меседжі російського інформаційного агенства Риа Новости зводяться до таких тез:

- безвіз для України ніяким чином не зачіпає інтересів самих українців;

- через кілька місяців рішення буде скасоване через наплив мігрантів з України [223];
- українці обвалили сайт видачі закордонних паспортів [224];
- безвіз вигідний Європі бо багаті українці вивозитимуть туди горші [225].

Очевидно Росія боїться, що на фоні отримання Україною безвізового режиму повністю нівелюються провокації з паспортами «ЛНР» та «ДНР», і можуть бути виступи в Криму. Відзначимо, що за словами прес-аташе Представництва Європейського Союзу в Україні Давіда Стуліка, жителі окупованого Криму теж зможуть поїхати в ЄС без віз, але лише з біометричним паспортом громадянина України [226].

Рішення Європарламенту про надання безвізу для нашої держави є дипломатичною перемогою, оскільки, незважаючи на російську пропаганду та лобі в Європі, Україні вдалося досягти мети. Надання безвізу Україні має велике значення, адже так Європа підтвердила свою підтримку практичними діями, а це, своєю чергою, боляче вдарило по інтересах РФ. Також голосування в Парламенті ЄС стало своєрідним тестом як для України, так і для ЄС, і цей тест був успішно складений. Незважаючи та значну зовнішню і внутрішню турбулентність, Україна виборола справедливе право на вільне пересування європейськими країнами.

Надання безвізу для України є великим кроком на шляху до Європейської інтеграції. Так ЄС у першу чергу визнає вклад України у відстоюванні європейських цінностей її громадянами у таких складних політичних та безпекових умовах. Однак, попри певні успіхи української дипломатії, варто з'ясувати питання, чи відповідає зовнішня політика України щодо Росії фактичному стану війни. Має рацію дипломат Б. Яременко, який зазначив, що «між Україною та Росією нині, не розірвано дипломатичні відносини. А як відомо, дипломатичні відносини між державами встановлюються коли вони взаємно визнають одна одну і готові розвивати двосторонні відносини на основі принципів міжнародного права. Початок неоголошеної війни Росії проти України, анексія Криму, фінансування терористичних та інших незаконних військових формувань на території окупованих районів Донецької та Луганської областей,

постійне апелювання і навмисне перекручення, викривлення, спотворення фактів історії, маніпуляція ними з боку російського політичного керівництва й пропаганди з метою поставити під сумнів існування української державності взагалі чи щонайменше правомірність існування України в нинішніх кордонах неспростовно свідчать про те, що Росія не визнає України, її територіальної цілісності й не має наміру у відносинах з нашою державою дотримуватися ні загальних норм та принципів міжнародного права, ні навіть двосторонніх договірних зобов'язань» [227].

Українська влада досі не визнала на законодавчому рівні війну війною, що відповідно, заклало деяку невідповідність формулювань реальному стану речей. З одного боку можна стверджувати, що з початку російського вторгнення, у ситуації повного хаосу, мова йшла про неготовність України до прямого воєнного зіткнення з Росією, адже її військова потуга в рази перевищує потенціал ЗСУ. З іншого боку, така позиція України, дала підстави Москві інтерпретувати цю війну як «внутрішній конфлікт» в Україні. Відповідаючи на запитання чи існувала можливість зупинити російські війська і дати відсіч російській агресії в Криму, та коментуючи ту складну ситуацію, колишній головнокомандувач ЗСУ генерал-полковник Володимир Замана відзначив: «З одного боку, повна неготовність, некомпетентність, недосвідченість, відсутність політичної волі, прохання «європейських товаришів» не вв'язуватись у конфлікт. З другого боку – доповідь керівників Міноборони і Генштабу, які не володіли ситуацією всередині армії, всьому вчилися на ходу. У своїх доповідях владі, вони не те щоб брехали, просто неадекватно оцінювали реальний стан української армії, де все було не так погано, як нам здається... Якби Київ проявив ініціативу, взяв відповідальність на себе, показав, що йому небайдужий Крим, – наші військові відстояли б півострів» [82; с.528].

Відповідно до сучасних реалій більш адекватним сценарієм стало б визнання Росії Україною як воюючої сторони в національному законодавстві. Українська влада також має офіційно визнати окупованими територіями окремі райони Донецької і Луганської областей та факт війни з Росією і діяти відповідно

до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі (1907 року) та IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 року), де чітко вказуються права і обов'язки сторін конфлікту. Однак гібридність цієї війни полягає ще й у тому, що з тих чи інших причин ніхто не хоче змінювати стан речей.

Зрозуміло, що така ініціатива не зовсім вигідна деяким політичним і бізнесовим колам, бо попри фактичну війну триває тісна кооперація російських і українських бізнес-груп, і, очевидно, так зване «ефективне управління Росії» дасть можливість розвивати таку кооперацію і надалі. Також, називаючи війну антитерористичною операцією, влада фактично відкидає факт присутності російських військ на території України і звільняє Росію від відповідальності. Відтак, якщо на Сході нашої держави проходить антитерористична операція (АТО), це виключає факт міжнародного конфлікту, і, відповідно, усі витрати і відповідальність буде нести Україна. Навіть якщо території не підконтрольні українській владі, їх не визнають окупованими, а Росію – окупантом. Це фактично означає, що там немає російських військ, і в Україні йде громадянська війна. Така зовнішня і внутрішня маніпуляція поняттями і сенсами, інформаційні вливання, реакція української політичної еліти на конфлікт відображає усю його гібридність. Так, можна зробити висновок, що Україна йде до такого ж гібридного миру з агресором.

Український дипломат Б. Яременко влучно охарактеризував ситуацію щодо дипломатичної діяльності в умовах війни. Зокрема він зазначає, що попри однозначні політичні заяви щодо Росії, українській дипломатії та її вищому керівництву важко дається логіка війни. «Потрібно нарешті збагнути, що в умовах війни Міністерство закордонних справ та дипломатія загалом є лише великим допоміжним підрозділом оборонного відомства. Завданнями дипломатичної служби в цей період має бути не абстрактний розвиток відносин з кимось чи десь, а пошук союзників і партнерів...» [227].

У сучасних умовах війни головним завданням дипломатії стає забезпечення підтримки України Західними партнерами, у першу чергу ЄС та США. Важливо

донести, що Росія це не тільки проблема України, це навіть не теоретична а практична загроза усьому Західному світу. Зважаючи на надання всебічної підтримки Росії правим маргінальним партіям в Європі, втручання у вибори інших країн, розповсюдження фейкових новин, маніпулювання свідомістю через ЗМІ, порушення міжнародного права змушує задумуватись, до чого може призвести політика умиротворення агресора, якщо він не стикнеться з відповідним опором. Тому важливо згуртувати позиції світових лідерів з метою ефективного протистояння Кремлю. Для цього необхідне задіяння усього наявного інформаційного ресурсу зовнішньополітичного відомства країни. Адже традиційний принцип зовнішньої політики Росії – це гра на протиріччях між провідними європейськими країнами.

Зростання популярності популістських та праворадикальних сил у ЄС та США, продовження конфлікту на Сході України, ослаблення ЄС як об'єднання та його сконцентрованість на внутрішніх процесах, інформаційна війна Росії – це далеко не вичерпний перелік викликів, до яких має бути готова дипломатія України.

Для цього мають бути підготовлений та витренуваний особовий склад зовнішньополітичного відомства України. Як відомо, головним закладом де навчали дипломатів була Дипломатична академія при МЗС України. Однак, 7 грудня 2016 року була прийнята Постанова КМУ № 920 «Про реорганізацію Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ» [228].

Реорганізація Дипломатичної академії передбачає її трансформацію у державний навчально-науковий заклад післядипломної освіти «Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ». На практиці це означає перетворення такого важливого для держави навчального закладу IV рівня акредитації на заклад лише з 3-х місячними курсами підвищення кваліфікації для дипломатів. Як мінімум таке рішення керівництва держави виглядає невиправданим, несистемним та недалекоглядним. Адже Україна знаходиться у стані війни, і їй потрібні

кваліфіковані дипломатичні кадри для захисту її інтересів на міжнародній арені. Це має прямий вплив на забезпечення інформаційної безпеки України.

Погоджуємося в тому, що Дипломатична академія потребувала реформування, однак, аж ніяк не фактичної ліквідації. Схоже керівництво держави до цього часу не усвідомлює значення підготовки кадрів для основного зовнішньополітичного відомства нашої країни. Адже професорсько-викладацький склад Дипломатичної академії включав найкращих фахівців України у сфері зовнішньої політики та безпеки. За 3 місяці просто не можливо підготувати фахівця-дипломата у визначеному напрямку, і з цим погодиться будь-який спеціаліст [229].

У той час аналогічний навчальний заклад ворога продовжує успішно працювати і залучати в свою орбіту закордонних слухачів. Нині там викладають більш, ніж 20 іноземних мов. Більше того, з 1994 року на Дипломатичну академію РФ покладена важлива державна місія – навчання дипломатів країн СНД та ряду інших держав [230]. З огляду на методи інформаційної політики РФ ця теза розшифровується таким чином, що Кремль залучаючи на навчання дипломатів з інших країн, тим самим формує свій інформаційний порядок денний. Тобто, Україна, закриваючи свою Дипломатичну академію, втрачає ще один шанс удосконалення методів інформаційної безпеки.

Підсумовуючи відзначимо, що в українській дипломатії у контексті російсько-українського конфлікту наявні позитивні результати, такі як солідарність Заходу у підтримці України та визнання анексії Криму Росією, а також підписання Угоди про асоціацію з ЄС, чіткий курс на євроатлантичну інтеграцію, збереження санкцій щодо РФ, набуття безвізового режиму, та ін. Разом з тим існує ряд проблем дипломатичної служби, основною з яких є несистемність та хиби, пов'язані, зокрема, з такою сферою державної діяльності, як забезпечення інформаційної безпеки.

Як бачимо, російська збройна агресія стала спонукою до активізації та генерування більш ефективних шляхів побудови комунікації із усіма учасниками міжнародних відносин на дипломатичному полі. Сама дипломатія стала ще одним

фронтом ведення російської інформаційної війни, адже Кремль вдається до таких нищих її інструментів як відверта брехня, шантаж, підміна понять і значень, маніпулювань і вітчизняна дипломатія має бути готовою до цих нових викликів використовувати ті інструменти які розвиваються у сучасному інформаційному суспільстві. Цілком слушно відзначає О. Зернецька, що володіння навичками віртуальної дипломатії стають важливим компонентом сучасної дипломатії, що трансформується відповідно до змін у дипломатичному середовищі. Зокрема вона підкреслює, що на зміну концепції «realpolitik» приходять концепції «cyberpolitic» (від кіберпростір + політика) і «noopolitik» (від ноосфера + політика) – підхід до дипломатії та стратегія для інформаційної ери, яка вбирає в себе поділяння й окреслення ідей, цінностей, норм, законів та етики через вплив [99; с. 72].

Для захисту своїх інтересів та забезпечення інформаційної безпеки Україна має освоювати ці нові методи. Особливого значення це набуває в умовах війни. Щоб досягти успіху, разом з цим, має бути продумана стратегія як публічної дипломатії так і класичної. Показовим є те, що Росія, за допомогою пропаганди поширює цінності радянської епохи, виправдовує загарбницькі війни та вождів злочинців та всіяко намагається скомпрометувати Україну як на внутрішньому так і зовнішньому рівні. Варто відзначити, що дипломати Росії є досить підготовленими у відстоюванні інтересів Кремля і часто українська дипломатія програє.

Відтак, перед українським дипломатичним відомством стоїть ряд завдань. По-перше, МЗС України разом з іншими дотичними відомствами має розробити стратегію публічної дипломатії для спростування російської дезінформації та популяризації України в світі. По-друге, необхідно створити та надагодити ефективну роботу сітки культурно-інформаційних центрів у складі закордонних дипломатичних установ України залучаючи для цього як державні ресурси так і бізнес. Держава має збільшити фінансування таких центрів. По-третє, необхідно повернути магістерську програму у Дипломатичній академії України ім. Геннадія Удовенка. На базі Дипломатичної академії, з метою протистояння інформаційному засиллю Росії слід увести спеціальний напрямок підготовки

дипломатів спрямований саме на роботу у напрямку протистояння Росії на дипломатичному фронті з детальним вивченням характерних рис російської дипломатії. Витренуваний особовий склад дипломатичного війська України має стати запорукою успіху у подоланні ворога. І на останок, усі дипломатичні установи за кордоном мають розробити стратегію комунікації з місцевими ЗМІ для просування позитивного іміджу України на міжнародній арені. Адже модерний світовий утрій підпорядкований відомим але негласним правилом: реальна подія тільки тоді істотна, коли про неї широкому загалу розповіли засоби масової інформації.

### **3.2. ЗМІ як інструмент інформаційної безпеки України**

Найважливіші функції держави і суспільства у протидії інформаційній агресії РФ, поряд з дипломатією, мають перебрати на себе засоби масової інформації. Так, розвиток ІКТ у сучасному світі приніс суттєві зміни у життя та функціонування суспільства. Важко уявити теперішній світ без Інтернету, телебачення, радіо, періодичної преси. Влада інформації стала вирішальною в керуванні державою та її захисті. Немає сумніву, що ЗМІ відіграють ключову роль у сучасних конфліктах і мають вплив на баланс сил у світі. Перемога у сучасних конфліктах залежить від формування внутрішньої та зовнішньої громадської думки, а не від перемоги на полі бою [231].

Як свідчить приклад найбільш розвинених і активних гравців світової арени, в їх відносинах із зовнішнім світом одна з пріоритетних ролей віддається сьогодні саме ЗМІ. Як відзначають експерти, якщо країна в сучасних умовах не зуміє увійти в світову інформаційно-телекомунікаційну систему як самостійний гравець, то їй доведеться поступитися частиною своєї незалежності іншим, більш розвиненим в цьому відношенні державам. Трансформувати ЗМІ в систему, здатну ефективно конкурувати з суперниками за кордоном, означає не тільки забезпечити інформаційну безпеку країни, а й створити ще один важливий інструмент для захисту зовнішньополітичних інтересів [232].

Нині для України, яка стикнулася з надзвичайно потужною та агресивною інформаційною політикою Кремля, питання забезпечення інформаційної, військової, духовної, політичної, економічної, соціальної безпеки, які формують національну безпеку, є ключовим для подальшого розвитку.

Безперечним є факт, що на сьогоднішній день пропагандистська діяльність РФ в Криму та Донбасі наочно показала стан та рівень впливу медіа на свідомість громадян. Роль ЗМІ України у таких умовах вимагає особливої уваги та вивчення. Сьогодні ЗМІ є фактором державотворення та часто визначають його. Як елемент сучасної комунікації ЗМІ формують суспільну думку, світогляд та її особистісні типи. Справедливим є той факт, що ЗМІ формують порядок денний світу та визначають, що є актуальним сьогодні.

Однак, ЗМІ як потужна сила, що здатна проникати в усі сфери життя людини, може мати як конструктивну роль, так і деструктивну. Поширюючи неповну, викривлену інформацію, повідомлення у ЗМІ можуть стати приводом до розпалювання міжнародної ворожнечі і відігравати дезінтегруючу, дезінформуючу роль тощо.

Процеси сприйняття імпульсів від ЗМІ знаходяться в полі зору соціологів та політологів ще з 1920-х років минулого століття. Спочатку у дослідженнях побутувала думка про прямий та швидкий ефект ЗМІ на суспільну свідомість. Пізніше була оприлюднена теорія Е. Каца та П. Лазарсвельда, яка підкреслювала важливість урахування соціальних відносин при впливі ЗМІ на соціум. Вчені довели, що ряд особистостей лідерів мають вплив на поведінку інших через ЗМІ. Ще пізніше вчені стали розвивати нову модель коректного впливу ЗМІ на суспільну свідомість [233].

Фактично ЗМІ реалізували безліч як демократичних, так і тоталітарних ідей, які могли здатися на перший погляд фантастичними. Як зазначив Е. Тоффлер, найвищу якість і найбільшу ефективність сучасній владі надають знання, які дозволяють досягнути певних цілей, мінімально розтрачаючи ресурси влади; переконати людей у їх особистій заінтересованості у цих цілях; обернути противників у союзників [234]. З цього випливає, що ЗМІ сьогодні можна назвати

важливим інструментом досягнення як зовнішньополітичних, так і внутрішньополітичних цілей держави. ЗМІ – це стратегічний ресурс держави, та інструмент її інформаційної безпеки.

У своїй книзі «Метаморфози влади» Тофлер також підкреслював, що сучасні ЗМІ мають тенденцію до злиття. «На відміну від ЗМІ періоду Другої хвилі, коли кожне з них діяло більш-менш незалежно один від одного, нові ЗМІ найтіснішим чином пов'язані і злиті один з одним, поставляючи дані, образи і символи туди і сюди, від одного до іншого. Саме ця висока ступінь проникнення один в одного і перетворює індивідуальні ЗМІ в якусь систему. Разом з процесом глобалізації це зменшує значення кожного окремого засобу інформації, каналу, публікації або технології. У той же час це наділяє ЗМІ як ціле неймовірно великою владою, яка пронизує всю нашу планету. Тому те, що насправді «працює», – це не «Відеократія», а злиття воедино всіх ЗМІ «media-fusion». До феномену «злиття» («fusion») Е. Тофлер додає феномен «поширення» («diffusion»), бо ніяка частина світу не може сьогодні бути відрізана від решти. Інформація проникає через самі щільно закриті кордони. Е. Тофлер відзначав вплив ЗМІ на політичну сферу та вказував, що ЗМІ являються основною складовою революційних стратегій, приводячи приклад мобілізацій через ЗМІ [234].

О. Зінов'єв, російський соціолог охарактеризував ЗМІ так: «...Засоби масової інформації – це Ватикани сучасного світу. Сьогодні преса робить те, що століття тому робили священики і церква. Телебачення, газети, радіо, інформаційні агенції грають першу скрипку у ментальній ідеологічній сфері. Дехто називає ЗМІ «четвертою владою». Але це значно більше, це третя влада. Міць нинішніх мас-медіа переважає всі можливості, які будь-коли мала та чи інша релігійна організація» [235].

З метою визначення ролі ЗМІ в інформаційній безпеці варто більш детально зупинитися на деяких положеннях канадського філософа Маклюена, що висвітлені у його праці «Розуміння Медіа: зовнішнє розширення людини» [236]. М. Маклюен розглядає комунікацію як одну з базових умов формування

інформаційної політики, а інформаційні технології – як головний фактор, який впливає на формування соціально-економічної основи нового суспільства.

М. Маклюен вказує на підвищення ролі самого каналу комунікації, який задає повідомлення та вважає, що засобом комунікації є повідомлення, оскільки саме засіб комунікації визначає і контролює форму людської асоціації та людської дії. Силу впливу засобу комунікації на свідомість та поведінку людини М. Маклюен пояснює тим, що засобу комунікації як зміст надається якийсь інший засіб комунікації. Як наслідок, засоби комунікації виявляються розширенням людських органів чуття, й жодна людина не в змозі захистити себе від їх впливу. Він розглядає світ як одне глобальне село, єдність якого досягається за рахунок ЗМІ.

Маклюен запропонував цікавий розподіл на «гарячі» і «холодні» ЗМІ. Гарячі засоби завантажують один орган чуття повністю до міри «високої визначеності» (стану наповненості даними), холодні – через «низку визначеність» (надаючи неповну інформацію) змушують підключати інші органи чуття. Гарячі засоби, залишаючи аудиторії небагато, характеризуються низькою мірою участі аудиторії, а холодні – навпаки високою мірою участі аудиторії або добудовування нею відсутнього. Чисельними прикладами дослідник демонструє, як гарячі засоби комунікації виштовхують холодні, залишаючи людині все менше простору для самостійних висновків та суджень.

Світовий досвід переконує, що й в процесі об'єднання націй в сильні держави важливу роль відігравали ЗМІ, завдяки діяльності яких, і, в першу чергу, преси створювався новий вид соціальної спільноти, яку, незважаючи на відстань, об'єднувала спільна зацікавленість інформацією. Маючи всі можливості для швидкої трансляції єдиних символів і цінностей в національному масштабі, через створення суспільного діалогу, ЗМІ сприяють формуванню і зміцненню національної свідомості суспільства. Через мережу інформаційних комунікацій передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Завдяки розкриттю змісту і пропаганді в засобах масової інформації таких понять, як «демократія», «громадянське

суспільство», «правова держава», «національна ідея», формується відповідна система духовних цінностей суспільства, які лежать в основі творення політичної нації й розбудови незалежної держави [237].

Однак варто відзначити, що усі сучасні медійні, супутникові технології активно застосовуються в гібридній війні, в першу чергу телебачення, тому що воно не потребує розумової діяльності для сприйняття інформації. Одним із новітніх атрибутів поширення інформації стала цифрова конвергенція, коли взаємопроникнення і злиття цифрової обчислюваної техніки й систем передачі даних відбувається на основі первинного оцифрування різномірних інформаційних повідомлень (текстових, графічних, аудіовізуальних тощо). Одночасно знижуються витрати на обробку і доставку інформації та збільшуються, вдосконалюються функціональні можливості всього комплексу інформаційно-комунікаційних систем. Це дає можливість розширити аудиторію, стимулювати її інтерес, провокувати на відповідну реакцію [238, с. 25].

Водночас слід зазначити, що багатоаспектне проникнення ЗМІ в життя суспільства може відігравати як об'єднуючу роль і сприяти консолідації суспільства, так і дезінтеграційну, роз'єднуючу, упродовжуючи в суспільну свідомість негативні стереотипи, що, на думку Г.Блумера, особливо є відчутним в кризові періоди історичного розвитку суспільства, коли люди у стані соціальної невизначеності особливо підпадають під вплив, легко відкликаються на різні нові стимули, ідеї, а також більше піддаються пропаганді й різним маніпулюванням [239, с. 123]. Саме така ситуація була на сході нашої держави та в Криму, де у суспільстві не було сформовано відчуття приналежності до української нації, і населення цих регіонів легко підпадало під ідеологічний вплив ЗМІ Кремля, а українські медіа з огляду на ті чи інші причини фактично не мали впливу у цих регіонах.

Так, розвиток інформаційних технологій змінюють стратегії військових дій, а глобальні засоби масової інформації часто не відображають об'єктивну реальність, а формують її у певних інтересах. Нині ЗМІ можуть слугувати національним інтересам і керуватися конструктивною метою і водночас можуть

конструювати громадську думку з метою виправдання навіть злочинних дій, виправдовути військове втручання у суверенні держави, як, до прикладу, це зробила Росія у Грузії, Україні, Молдові.

Німецький філософ і культуролог Освальд Шпенглер ще на початку минулого століття у своїй знаменитій роботі «Занепад Європи» пророкував: «У найближчому майбутньому три або чотири світових газети будуть направляти думки провінційних газет і з їх допомогою – «волю народу». Все вирішуватиметься невеликою кількістю людей, контролюючими ці газети, імена яких, можливо, навіть і не будуть відомі, проте, величезна маса політиків другого рангу, риторів і трибунів, депутатів і журналістів, представників провінційних горизонтів буде підтримувати в нижчих прошарках суспільства ілюзію народного самовизначення» [240]. Ці слова філософа лишаються актуальними у наш час та ілюструють створення та підтримку такої ілюзії російськими ЗМІ.

З огляду на філософське усвідомлення ролі ЗМІ та аналіз сучасного політичного процесу як глобального, так і локального масштабу нині можна чітко констатувати визначну роль у ньому ЗМІ, які просто не можуть бути виключені з поля зору і розглядаються комплексно. Так існує прямий зв'язок між ЗМІ та станом інформаційної безпеки. Роль ЗМІ у гібридній інформаційній війні, яку веде Росія проти України, подвоюється. У сучасних умовах, з одного боку, нашій державі потрібно перетворити власні медіа у своєрідний щит від кремлівського інформаційного тероризму та інформаційних впливів на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях, а, з іншого боку, забезпечити суспільне мовлення і недопущення монополізації жодного типу ЗМІ в Україні. Окрім того, ЗМІ мають чесно і прозоро висвітлювати діяльність самої влади.

Ситуація, яка склалася на Сході нашої держави та в Криму, була обумовлена залежністю інформаційного простору від Росії, яка ще з початків незалежності здійснювала інформаційний вплив та інформаційно-психологічні операції, направлені на підрив національних інтересів та безпеки України. На цих територіях було створено потужний медійний ґрунт: телеканали, друковані видання, FM-радіостанції, Інтернет-ресурси. Населення Донбасу та Криму

знаходилося під постійним кремлівським ідеологічним впливом ЗМІ. Проте українська влада, володіючи реальною ситуацією, не забезпечила розвиток проукраїнських ЗМІ у цих регіонах на противагу засиллю російських.

В інформаційній війні Росії проти України найбільш вираженим і очевидним є медіаманіпулювання через телебачення. Наслідком цієї обробки стало те, що навіть відверта російська брехня не зустріла значного супротиву у цих регіонах. Путін здається їм «своїм», а Західні країни та їх цінності демонізовані. Відповідно, це корелюється з вищезгаданою теорією Маклюєна, і ми прослідковуємо, як засіб комунікації впливає на свідомість та поведінку людини, оскільки відповідно до Маклюєна, саме засіб комунікації визначає і контролює форму людської асоціації та людської дії.

Відбувалися постійні спекулювання мовним питанням, історією, розпалювалося протистояння західним цінностям. Російською пропагандою була роздута неіснуюча проблема дискримінації російськомовного населення. З початком військових дій російські мадіа спекулювали такими термінами як «українська криза», «громадянська війна в Україні» і нав'язували такі формулювання міжнародній спільноті. Деякі українські видання теж використовують такі визначення, або не розуміли їх змісту, або свідомо.

Ефективність «обробки» Донбасу забезпечується мотивованими російськими журналістами. У травні 2014 року 300 співробітників галузі («Первый канал», «Russia Today» и холдинг Life News, жодного з «Дождя» чи «Эхо Москвы») Путін нагородив різними орденами та медалями «за високий професіоналізм та об'єктивність у висвітленні подій у Республіці Крим» [84, с.169].

Разом з тим і влада України може використовувати ЗМІ для виправдання своїх деяких нелогічних дій та маніпуляцій суспільною думкою. До прикладу, можна назвати маніпуляції з терміном «антитерористична операція», що використовувався від початку бойових дій на Сході України, зокрема, в Розпорядженні в.о. Президента України «Про заходи щодо забезпечення інформування громадськості про антитерористичну операцію» [241]. У документі йдеться про вжиття невідкладно додаткових заходів щодо налагодження

систематичного, повного та достовірного інформування громадськості оперативним штабом з проведення антитерористичної операції про хід антитерористичної операції, щодо забезпечення сприяння журналістам, працівникам засобів масової інформації у провадженні ними професійної діяльності. Однак таким чином влада ніби і забезпечує інформування населення щодо стану справ на Сході країни та в Криму, але, з іншого боку, цим визначенням «антитерористична операція» підміняє поняття війни.

Як би не прикро було визнавати, але українські ЗМІ фактично не мають жодного впливу на російські медіа. Спроби підвищити ефективність роботи української преси у протидії інформаційній агресії в умовах війни доводиться робити на тлі економії коштів, диверсифікації підходів до роботи ЗМІ. Відтак українські ЗМІ зіштовхуються з викликами, які мінімізують їх вплив у подоланні російської дезінформації.

Проблемою ефективної діяльності українських ЗМІ стала олігархізована система медіавласності. Це стало на заваді розвитку незаангажованої і правдивої журналістики. Провідні телеканали країни з найбільшим охопленням аудиторії перетворилися в руках власників-олігархів на інструменти політичного впливу та захисту власних інтересів. До прикладу, в розпал війни на сході новини телеканалів «Інтер» (у власності Дмитра Фірташа та Сергія Львовичкіна, вихідців із команди Віктора Януковича) та «1+1» (у власності Ігоря Коломойського) використовувалися в корпоративних війнах двох олігархічних груп. Далеко не всі медіа, які позиціонують себе як незалежні, такими являються.

Як справедливо відзначає В. Конах, ефіри телепрограм провідних приватних українських телеканалів продовжують заповнювати тенденційні сюжети, скеровані на підтримку їхніх власників чи їх близького оточення. Зокрема на телеканалі «Інтер» постійний гість його співвласник Дмитро Фірташ, який продовжує використовувати ефір для просування власних інтересів у економічній та політичній сферах. У новинах каналу «1+1» у сюжетах, напряду пов'язаних з з бізнесовими інтересами його власника Ігоря Коломойського, в позитивному ключі подаються коментарі його соратників. Щодо телеканалу «Україна», то у його

новинах традиційно висвітлюється благодійна діяльність його власника Ріната Ахметова [100; с. 260].

Щодо скандального телеканалу «Інтер», то дним з його акціонерів є екс-глава адміністрації президента Януковича Сергій Львовчкін. Ще одним акціонером є не менш скандальний олігарх Дмитро Фірташ. Формуванням інформаційної політики каналу займається російський політтехнолог Ігор Шувалов. Ще один скандал був пов'язаний з Марією Столяровою, колишнім продюсером програми «Подробиці тижня», яка виходить на телеканалі «Інтер». Її було депортовано з України в лютому 2016 року. У серпні було оприлюднено її листування з представниками терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР». У цьому зв'язку неодноразово проходили акції протестів українських активістів з метою заборони діяльності телеканалу «Інтер», а у вересні 2016 року на каналі сталася пожежа. Було кілька версій причини пожежі серед них і підпал проукраїнськими активістами. Підпал телеканалу «Інтер», безумовно кримінальна справа але така дія з боку українських радикальних сил (а може й провокаторів) була викликана саме бездіяльністю МІП та інших відповідальних інституцій щодо дії Інтеру. Мова йде й про переважно російськомовну трансляцію каналу, безкінечний показ російських міщанських телесеріалів, які відволікають суспільство від складних проблем в умовах агресії РФ тощо. Відсутність адекватної реакції на специфічну в умовах війни манеру подачі інформації телеканалом з боку МІП, свідчить про недостатню увагу міністерства до таких відкритих проявів антиукраїнської діяльності медіа.

Російський інформаційний вплив прослідковується і через такий український канал як «ТВІ». Російські радіостанції мали широку аудиторію в Україні. До прикладу «Наше радіо» - 27,7 % слухачів, «LuxFM» - 20,6%, «Русское радио» - 15,3%, HitFM – 15,2%, «Мелодія» - 9,5. Також Національна рада з питань телебачення і радіомовлення (з причин недостатньої кількості україномовних програм в ефірі) не продовжила ліцензію для «Радио Вести» у Харкові [242].

Відтак, Інтернет на сьогодні дозволяє бачити більш реальну картину і разом з тим забезпечує зворотній зв'язок та взаємодію джерела повідомлення та реципієнта, хоча і тут присутні маніпуляції, які вже описані раніше. З іншого боку, на думку М. Кастельса, незважаючи на всі спроби регулювати, приватизувати і комерціалізувати Інтернет, мережі комп'ютерних комунікацій характеризуються найширшим розповсюдженням, багатосторонньою децентралізацією і гнучкістю [243].

Звертаємо увагу, що основним джерелом інформації для українців є телебачення, тому на нього має покладатись особлива місія. За результатами опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення ГО «Детектор медіа», що проводилося з 3 по 12 грудня 2016 року, українці продовжують дізнаватись інформацію про стан справ у країні переважно з українських загальнонаціональних телеканалів – 87,1% віддає перевагу цьому виду ЗМІ. 40,7% опитаних отримують інформацію з онлайн-ЗМІ. Загальнонаціональні газети та радіо суттєво відстають – 17% та 16,5% відповідно. Водночас з російських телеканалів отримують інформацію 7,9% українських громадян. У той же час майже половина опитаних (47,7%) отримують інформацію про події з неофіційних джерел – від родичів, друзів, сусідів, колег по роботі. Українському телебаченню найбільше довіряють як джерелу інформації про збройне протистояння на Донбасі, довіра до російських телеканалів майже на нулі.

На запитання «Яким з перерахованих джерел інформації про збройне протистояння на Донбасі Ви довіряєте?» 40,4% опитаних громадян України відповіли, що це українські загальнонаціональні телеканали. На Сході довіра до центральних телеканалів значно нижча, і становить 22,2%. На другому місці, зі значним відривом, за довірою – родичі, друзі, сусіди, колеги по роботі (18,8%), на Сході ця цифра складає 13,4%. На третьому – інтернет-ЗМІ – 17,5% (на Сході – 14,2%). Іншим видам ЗМІ довіряють вкрай мало: радіо – 5,3% (Схід – 0,5%), газети – 3,8% (Схід – 1,4%), соцмережі – 7,1% (Схід – 1,9%).

Російським телеканалам як джерелу інформації про збройне протистояння на Донбасі довіряють лише 1,3% респондентів по всій Україні (на Сході – 0,8%).

Основними телеканалами, з яких черпається інформація про збройне протистояння на Донбасі або про Крим є: «1+1» – 43,1%, «Інтер» – 34%, «Україна» – 20,1%, СТБ – 15,7%, ICTV – 15,3%. Російські канали значно відстають: «Россия» - 1,7%, «Первый канал» - 1,1%, НТВ - 0,9%, «Дождь» - 0,2%.

Громадянам недостатньо інформації про державну стратегію щодо окупованих та не підконтрольних територій. 41,7% опитаних вважають, що мають недостатньо інформації про стратегію та цілі держави щодо Криму, 29,1% відповіли, що взагалі не отримують її. Також 44,9% громадян вважають, що недостатньо інформації про стратегію та цілі держави щодо територій на Сході, не підконтрольних сьогодні Україні, 22 % зазначили, що взагалі не отримують її.

Громадянам було запропоновано відповісти на питання: «Якою мірою Ви згодні чи не згодні з наступними твердженнями, які поширюються засобами масової інформації», серед цих тверджень були такі: «Події, що відбулися взимку 2014 року в Києві – це незаконний збройний переворот» - за результатами опитування 34,3% респондентів по всій Україні погоджуються з цим. Найбільше погодилися з такою тезою на Півдні (51,1%) та Сході (57,3%) країни [244].

Сьогодні Україні потрібна нова карта медіареформ. І суспільне мовлення – це не єдине нагальне завдання, яке потрібно виконати цій владі. Суспільний канал не матиме жодного впливу в умовах олігархічної медіасистеми. Він просто не зможе конкурувати з олігархічними каналами (в першу чергу, в силу різних обсягів фінансових вливань). Тому потрібно змінювати систему в цілому. У першу чергу, потрібно: переглянути всі регуляторні механізми в медіасфері; забезпечити прозорість медіавласності; переглянути антимонопольне законодавство, яке б обмежувало медіамонополії створити конкурентні економічні умови для різних видів медіа [245].

Відзначимо, що процеси у цьому напрямку вже розпочалися. У 2015 році було прийнято Закон України «Про реформування державних та комунальних друкованих засобів масової інформації» [246]. Даний закон має не меті послабити

вплив держави на редакції українських ЗМК як центрального так і локального значення. В Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році» вказується, що наразі процес роздержавлення гальмується, зокрема, через практичні проблеми вирішення питань розподілу часток роздержавлених ЗМК, взаємовідносин співзасновників, роздержавлення редакційно-видавничих комплексів. Особливою проблемою є перехід на власне фінансування. Обмежуючи вплив органів влади на редакції друкованих ЗМК, Закон України «Про реформування державних та комунальних друкованих засобів масової інформації» одночасно передбачає державну підтримку реформованих друкованих ЗМК місцевої сфери розповсюдження [219, с. 194].

Також у згаданій Аналітичній доповіді справедливо відзначено те, що місцеві органи влади досі намагаються використати адресну фінансову підтримку для збереження «керованості» місцевої преси у спосіб надання дотацій з місцевих бюджетів. Для створення незалежного та плюралістичного місцевого медіа-простору України доцільно запровадити грантову державну підтримку преси місцевого розповсюдження, що може бути використана на надання фінансової допомоги тим медіа, які стикаються зі значними труднощами адаптації до структурних та технічних змін. Умовою надання грантів має бути створення місцевою пресою контенту, спрямованого який спрямований на безпосереднє впровадження на місцевому рівні загальнонаціонального нарративу. Надання державних грантів на таких умовах стимулюватиме місцеву пресу до поєднання локальних проблем із загальнодержавними. Очікуваними наслідками має стати розширення її аудиторії, створення умов для запровадження міжрегіональних проектів та відкриття філій загальноукраїнськими ЗМК, а також посилення конкуренції в місцевому інформаційному полі [219, с. 194-195].

Відзначаючи справедливість вищезазначеної теорії Елвіна Тофлера, що усі ЗМІ тяжіють до злиття та проникнення, Україні слід розбудовувати такі медіа, які матимуть вплив на формування світового порядку денного, відображаючи реальну ситуацію та правдиву інформацію, розвінчуючи російські фейки. Так, до

прикладу, вже працює інтернет-проект «StopFake» (stopfake.org), запущений у березні 2014 р. за ініціативою професорів, студентів і випускників Школи журналістики Києво-Могилянської академії та програми Digital Future of Journalism. Цей проект дійсно став позивним зрушенням у напрямку інформаційної оборони України, визнаний навіть на міжнародному рівні.

У березні 2017 року таке впливове американське видання, як Politico, надрукувало статтю під назвою «Боротьба України з фейковими новинами стає глобальною» [247]. У статті йдеться, що сайт «StopFake» швидко набув культового статусу, викриваючи брехливі факти в потоці антиукраїнських повідомлень з Росії. Показово, що цей український сайт вийшов на глобальну арену після президентських виборів в США, під час яких російські фейкові новини і кібернапади, як підозрюють, допомогли Дональду Трампу перемогти. Так, сайт звернув на себе увагу як показовий прецедент у протидії фальшованій і наперед упередженій інформації. Як зазначає Politico, українські фахівці проводять консультації та семінари в європейських країнах, даючи поради про те, як розпізнавати і відкидати російську пропаганду, яка вражає вже не тільки Європу, а й Америку.

Повторимося, необхідним кроком має стати також приведення національного законодавства у відповідність із нормами міжнародного права, якщо це не суперечитиме національним інтересам. Також, у зв'язку з декларуванням Україною євроінтеграційного курсу, важливо щоб законодавство України в інформаційній сфері корелювалося з європейським. В Україні відбулися певні зрушення у цій сфері. До прикладу наведемо ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації та реалізації принципів державної політики у сфері телебачення і радіомовлення» [248]. Можна цілком впевнено заявити, що даний Закон став важливим досягненням, адже він відповідає європейським практикам регулювання медіапростору. Рада Європи високо оцінила даний Закон, відзначивши: «Це важливе досягнення України в процесі імплементації Національної стратегії з прав людини. Як результат цього кроку, Україна тепер

має один з найбільш прогресивних та далекосяжних правових інструментів у Європі з цього питання, зокрема, Закон забороняє володіти ЗМІ з офшор» [249].

За сучасних умов війни на Сході роль ЗМІ України є надважливою. За допомогою телебачення, радіо, газет, журналів, Інтернет-видань потрібно зуміти встояти на цьому інформаційному фронті. Важливим завданням ЗМІ також є допомога українцям усвідомити самих себе, свою історію, свій величезний потенціал і міць. Як зазначав київський митрополит Іларіон у своїй праці «Слово про Закон і Благодать», що тільки створивши свій власний позитивний образ, народ може усвідомити себе господарем на своїй землі. У наш час завдання розповсюдження і промоції такого образу мають виконувати ЗМІ.

Україні при цьому необхідно створити категорію журналістів високого класу, журналістів-експертів міжнародного класу, які б аналізували міжнародну тематику. Це, своєю чергою, сприяло б включенню України до глобального інформаційного контенту.

Одним із основних завдань ЗМІ водночас є контрпропаганда (комплекс заходів, які націлені на боротьбу з ідеологічною пропагандою противника), яка б підштовхувала населення до аналізу інформації а не сліпої довіри тому, що вкладають в голови з екранів кремлівські пропагандисти. Однак можна простежити, що деякі вітчизняні ЗМІ підхоплюють більшість негативних сюжетів російських медіа, і часто самі підкидають такі сюжети за кордон. Що ж до системи контрпропаганди, то вона, попри усі розмови про її необхідність, фактично відсутня. Неоперативність, а часом і упередженість у висвітленні тих чи інших питань в українських медіа приводить до того, що інформаційні служби за кордоном часто-густо використовують російські телематеріали про Україну, що веде до зміщення акцентів у висвітленні подій в бік російських інтерпретацій [250, с. 38].

Варто відмітити принагідно, що у 2015 році було проведено соціологічне опитування щодо підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту. Жителі України значною мірою усвідомлюють необхідність ведення контрпропаганди та посилення інформаційної безпеки України: 49% підтримують

необхідність створення в Україні якісного контрпропагандистського телевізійного каналу для мовлення за кордон; 41% підтримують припинення в Україні діяльності російських телеканалів, що мають в ефірі інформаційні програми; 37% підтримують створення в Україні Міністерства, що буде відповідати за контроль інформаційного простору. Жителі Сходу та Півдня здебільшого проти заборони трансляції російських телеканалів, але не проти ведення якісної контрпропаганди. Так, жителі України у більшості усвідомлюють необхідність переконливого представлення своєї позиції у світі: за результатами опитування, майже половина (49%) підтримують ідею створення в Україні якісного контрпропагандистського телеканалу для мовлення за кордон, 12% – не підтримують, і 34% – не визначилися. Ідею створення контрпропагандистського телеканалу для мовлення за кордон дещо більшою мірою підтримують мешканці західних (55%) та центральних (52%) областей, аніж Півдня (46%) і Сходу (43%). Також на цьому частіше наполягають чоловіки (54%), аніж жінки (45%). Рівень підтримки створення Міністерства із контролю інформаційного простору практично однаковий в усіх регіонах – 37% на Заході, 41% у Центрі, 35% на Півдні та 34% на Сході [251]. Відзначимо, для напрацювання найбільш ефективних рішень, було б доцільно проводити періодичні соціальні опитування Міністерством інформаційної політики, або замовляти проведення таких спеціальним установам, враховуючи ситуативну специфіку.

Ще одним проблемним моментом, який ускладнює діяльність журналістів яка і без того часто страждає бездумним розміщенням фото українських військових та їх локацій, передруком російських статей, які легітимізують «ЛНР» і «ДНР» і такого іншого, є відсутність чіткого визначення вимог журналістської діяльності за умов проведення АТО, у тому числі і в законодавчому вимірі.

За результатами дослідження ГО «Телекритика» у лютому-березні 2016 року, до факторів, які впливають на висвітлення в мас-медіа подій на Донбасі належать:

- значний плюралізм у підходах та редакційних політиках щодо висвітлення конфлікту, а також спостерігається високий рівень непевності серед журналістів щодо професійних орієнтирів;
- брак інституціоналізації редакційних практик щодо висвітлення тем, пов'язаних з конфліктом;
- професійні стандарти у роботі журналіста під час висвітлення тем, пов'язаних з конфліктом, не є достатньо добре артикульовані у більшості редакцій. У багатьох випадках стандарти є предметом інтерпретації журналістів, а не політикою редакцій;
- деякі журналісти відчувають тиск редакції, суспільний тиск та свідомі можливої самоцензури. Зокрема, йдеться про уникання тем, які могли б нашкодити образу українських військових та зіграти на руку російській пропаганді;
- емоційна напруга, яка супроводжує висвітлення конфлікту, а також відчуття співпричетності, що не дають можливості журналістам знаходитись «над ситуацією» та ін [252].

Значення контролю інформаційного простору визнається і в тому вимірі, що на окупованих територіях Донецької та Луганської областей функціонують, так би мовити, свої осередки журналістики, які продовжують ескалацію напруження та підривати авторитет України на окупованих територіях.

У квітні 2015 р. була створена Спілка журналістів ДНР. Основною метою її діяльності є допомога у стажуванні журналістів в російських ЗМІ, захист їх прав і т. п. На території окупованих територій Луганської і Донецької областей виходять такі щотижневики як «Новороссия», «Мирный Донбасс», «Донецкая республика» и «Казачий двор». Окрім того за даними Головного управління розвідки Міністерства оборони України, вже згадуваний Центр інформаційного протидієвства заблокував на тимчасово окупованих територіях сходу України 32 українські телевізійні канали цифрового сегменту телебачення і замінив їх на 37 російських, а також нарощує можливості по придушенню мовлення українських телеканалів і в аналоговому сегменті [159].

В аналітичній доповіді НАН України наводяться певні засоби, які у деякій мірі можуть вплинути на ситуацію з покращення інформаційної безпеки в зазначених регіонах. Цілком справедливим, на нашу думку, є наступне: 1) подолати зневіру до ЗМІ під силу лише місцевим каналам комунікації. Одним із найбільш дієвих каналів комунікації в регіоні також залишаються «сарафанне» радіо та лідери думок. На другому місці – соціальні мережі: В Контакте, Facebook, Twitter. Для більш старшого покоління – телебачення; 2) питання надання об'єктивної інформації на території окупованих областей можна вирішити за допомогою російськомовних громадсько-політичних друкованих видань, але з поступовим запровадженням україномовної преси, адже преси в таких населених пунктах, як Мар'їнка, Курохове, Авдіївка, по суті, немає. Журналісти з «Громадського» говорять, що мають чимало слухачів у зоні АТО, а це свідчить про наявність аудиторії, чиє ставлення до України ще потрібно очистити від пропагандистського «сміття»; 3) українській пресі потрібно використовувати коректну термінологію щодо внутрішньопереміщених осіб та змальовувати їх не як пристосуванців; розповідати про історії успіху таких людей, щоб давати надію іншим [84, с. 170-171]. Окрім того, важливо поступово залучати населення Донбасу до українського інформаційного поля. Для цього потрібно враховувати й інформаційні потреби населення сходу, проте робити поступове зміщення акцентів.

Тим часом сепаратисти створюють прецеденти для різних інформаційних маніпуляцій та намагаються поставити місцеві ЗМІ на служіння «Русському миру» та поширити їх вплив углиб України. Провокаційною новиною у 2017 році стало встановлення спеціального обладнання на Донецькій телевежі, яке, нібито, буде спроможним передавати сигнал на Харківську, Дніпровську та Запорізьку області. Радіус дії такого ретлянслятора, як повідомили сепаратисти, становить 200 км. Міністерство інформації спростовує такі дані і вказує, що такий сигнал розповсюджується на 110 км. Але, за словами журналістів, які перевірили згадані області, ніяких сепаратистських каналів не виявлено, тільки на краю Дніпровської області пробивається канал «Новоросія». Тож сигнал передається на окуповані

території та зону поблизу лінії розмежування, і надпотужний ретранслятор – це черговий фейк.

Основною метою створення такої інформаційної турбулентності є поширення відчуття страху та створення картини в очах міжнародної спільноти, буцімто в Україні панує суцільна ситуація хаосу, а влада не спроможна забезпечити порядок усередині держави.

Ні для кого не є таємницею, що Росія витрачає мільярди на пропаганду та розповсюдження неправдивих новин не тільки в Україні, а й за кордоном, здобуваючи при цьому для себе позитивного результату. Це є одним із потужних інструментів ведення Кремлем гібридної війни. Однак багато країн вже реагують на інформаційні маніпулювання РФ і вживають відповідних заходів. Україна стала першою жертвою такої інформаційної агресії і вже напрацювала певні механізми протидії, як наприклад StopFake, спеціалісти якого діляться досвідом з іншими країнами. Про те, що міжнародна спільнота також включилася у процес протидії російським інформаційним маніпулюванням, свідчить створення спеціального підрозділу НАТО швидкого кібер-реагування. П. Ахіллес справедливо відмітив: «Телебачення, яке транслюється через супутники над чужими країнами має великі політичні та юридичні небезпеки, тому що одночасно порушуються два наріжних принципи, які давно вважалися антиномічними: свобода інформації і суверенітет» [253].

Також, на початку березня 2017 року була прийнята спільна декларація ООН, ОБСЄ та ОАД про свободу висловлювання думки, фейкові новини, дезінформацію та пропаганду [254]. В першу чергу, цей акт виглядає як спільна реакція міжнародних організацій на дезінформацію та російську пропаганду. Окрім того, у Конгресі США відбулися слухання щодо «еволюції гібридної війни та протидії провідним викликам» [255]. Йшлося, зокрема, про використання Росією засобів гібридної війни для здобуття доступу до європейських урядів з метою просування інтересів Москви спрямованих на розкол НАТО та ін.

Очевидно, що Росія і надалі створюватиме провокаційні прецеденти в Україні і для протидії необхідно посилити роботу українських спецслужб з метою

їх викриття. З огляду на прийняття низки заходів щодо протидії дезінформації, міжнародній спільноті важливо залишатися консолідованою у позиції щодо Росії та не допустити розколу Європи та НАТО, якого прагне досягти Росія.

Очевидно, в умовах гібридної інформаційної війни, Україні необхідні як механізми обмеження ворожої інформації, так і посилення патріотизму серед населення. Завдання не з легких, однак, поребує вирішення. Наперед програшною є тактика брехні у відповідь РФ. Це може дати новий ґрунт для розкручування антиукраїнських закидів Кремлем. Взагалі існує думка, що в Україні має бути вища мета. Як зазначає італійський науковець, славіст – Санте Грачотті, історичним завданням України є залучення Росії до європейської думки і культури. Подібні теорії, в яких Україні відводиться роль транслятора і перекладача між Заходом і Сходом, мудрого посередника між західними і східними устоями, чия функція – мирити і зменшувати тертя, а не роздмухувати ворожнечу [256]. Однак з огляду на дії РФ в Україні, можна констатувати одне: ця держава розуміє тільки силу і мислить теж з позиції сили.

Як ми вже згадували вище, важливою складовою у побудові загальної інформаційної картини відіграють соціальні мережі. Всі медіа активно використовують журналістику скріншотів, цитуючи повідомлення з особистих сторінок користувачів Facebook, Twitter, ВКонтакте тощо. Ця ділянка інформаційного простору слугує не тільки джерелом новин, а й емоційним тлом сприйняття поточних подій. Нині в Україні досить ефективно використовуються соціальні мережі і дають певний результат. Майдан теж починався із закликів на Fesebook об'єднатися і вийти на протест у знак непогодження з непідписанням Януковичем Угоди про асоціацію з ЄС. Важливою рисою соціальних мереж є те, що тут люди можуть ділитися власними думками, ініціативами об'єднуючись у певні групи. Однак іншою соторною питання є те, що соціальні медіа широко використовуються ворогом для інформаційно-політичної підтримки військового вторгнення в Україну, компрометації її євроатлантичного та євроінтеграційного курсу. Приклади цього ми вже описували у попередньому розділі.

Зі свого боку, патріотизм українських медіа повинен бути але обережним. Окрім того на часі інтелектуальний внесок журналістів-аналітиків у створення нової концепції українського життя, осмислення себе в часових і просторових координатах [257].

Для ефективного протистояння російській інформаційній війні вітчизняні ЗМІ мають вивчати методи та технології «інформаційної обробки», які використовують російські журналісти. Разом з тим українським ЗМІ потрібно правдиво висвітлювати події, зокрема, і на Донбасі, щоб зруйнувати недовіру серед місцевого населення та знизити конфліктність і напруженість. Журналісти мають більш ґрунтовно підходити до висвітлення подій конфлікту, роз'яснювати його справжні причини та наслідки, розвінчувати міфи, які штучно створюють російські ЗМІ, наводячі реальні аргументи і факти, подавати інформацію комплексно. З огляду на те, що російська пропаганда вже накоїла багато шкоди у свідомості наших громадян, як відзначають фахівці з медіа, потрібно вимивати це не просто правдою, а цілеспрямованими і керованими потоками правди [258].

Як відомо, переважна більшість центральних каналів РФ знаходиться у державній власності. Проте не варто очікувати, що керівництво Росії впливатиме на поширення толерантності у медіа, а, навпаки, всіляко провокуватиме радикалізм, нетерпимість, імперський шовінізм. З огляду на це, українські медіа мають розробити чітку стратегію відповіді не тільки на власну аудиторію всередині країни, а й за кордоном. Тим паче, з огляду на наявність багатьох прецедентів російських фейків з метою дестабілізації країн СНД, Європи, Балкан, та скандали навколо них, нині у багатьох країнах Європи та в США почали дуже критично ставитися до новин, які продукують російські медіа. На вищезгаданих слуханнях «Еволюція гібридної війни» у Конгресі США, серед іншого йшла мова про російську дезінформацію та мініпулювання через канал Russia Today. Так, пролунала ініціатива заборонити цей канал у Сполучених Штатах. Але проблема полягає також у тому, що демократичні країни фактично не контролюють інформаційні потоки, так як це означало б порушення основоположного стовпа демократії – свободи слова. Натомість у авторитарних країнах, Росія не виняток,

можна спостерігати контроль медіа та конструйований вплив на громадську думку як у своїй державі, так і закордоном.

Ще однією проблемою є переважання негативних новин у медіа, що призводить до ще більшої ескалації напруження всередині держави. Тому завданням медіа має стати збалансування інформаційних повідомлень позитивними новинами, уникнення мови ворожості. Окрім того потрібно врахувати проблеми та потреби кожного регіону України. Це, своєю чергою, має забезпечити національний, міжрегіональний діалог. Об'єктивні чинники, спричинені війною, сприяють деструктивним процесам всередині українського суспільства. Зростає рівень агресивності, психологічної нестабільності населення, що несе в собі виклики національній безпеці. У наш час ЗМІ – один із могутніх соціальних інститутів освіти і виховання має. Інститути соціального інформування – преса, радіо, телебачення – одночасно є інститутами виховання політичної культури, економічного мислення, які використовуються владними структурами в інтересах задоволення потреб суспільства, суспільного прогресу [259, с. 166].

Сьогодні українцям перш за все потрібно виробити свою систему журналістики, основу на правді і професіоналізмі. Важливо також усвідомити, що стабільний стан суспільства можливий за умови, коли достатня увага приділятиметься духовному розвитку. ЗМІ мають вплив на ціннісні орієнтації у масовій свідомості, що визначають реакцію суспільства на реальну дійсність. У сучасних умовах в Україні ЗМІ постають у ролі певних мотиваторів у суспільстві, які його і спрямовують у тому чи іншому напрямі. Тому так важливо спрямувати розвиток української нації у конструктивному напрямку. Важливим залишається не сіяти радикалізм, але відстоювати національні інтереси.

Важливим питанням діяльності ЗМІ є мовне питання. Нині ми бачимо реальні наслідки недофінансування українських журналів, телебачення, радіо, через те приходиться витратити в сотні разів більше на зброю. І тут важливо політикуму подавати приклад шанобливого ставлення до української мови та культури для суспільства. Позиція українського бізнесу тут теж важлива. Держава має всіляко

підтримувати патріотично налаштований сегмент українського медійного бізнесу, спияти і заохочувати його розвиток.

Однак дуже часто ми прослідковуємо протилежні процеси. Гарним досвідом для України може стати Франція, де національний кінематограф утримується на податки, зібрані з прокату іноземних кінофільмів. Як справедливо зазначив український науковець І. Лосев: «Держава і бізнес – дві складові фінансування української мови і культури в Україні. Однак і будь-яка іноземна культурна і медійна продукція мають оподатковуватися в інтересах розвитку і захисту відповідних сфер буття і духовності українського суспільства. Без цього знову буютимуть гасла і заяви про українізацію замість реального процесу, не приносячи користі нації, а лише даючи поживу антиукраїнським пропагандистам» [260].

Т. Лигачова, голова правління ГО «Телекритика» справедливо відзначила, що передусім обов'язок ЗМІ сьогодні – сприяти деескалації конфлікту. З одного боку, критикувати владу тоді, коли вона неправа та заслуговує на це, з іншого – показувати більше позитивних речей, які відбуваються в країні, переводити конфлікти і радикалізм в русло позитивної дискусії аргументів, а не істерії [258].

Підсумовуючи вищевикладене, можна окреслити основні внутрішні і зовнішні завдання українських ЗМІ як інструментів інформаційної безпеки у сучасних умовах. До внутрішніх завдань належать:

- консолідація суспільства;
- поширення національної ідеї та ідентичності;
- зниження рівня ворожості;
- контроль влади;
- сприяння позитивному мисленню суспільства;
- виховання патріотичності;
- підвищення рівня моральності та духовності.

До основних зовнішніх завдань належать:

- позиціонування України на міжнародній арені;
- створення позитивного іміджу України;
- відбиття та реагування на російські інформаційні атаки;

- професіональний аналіз подій на основі реально існуючих фактів;
- поширення інформації про основні досягнення, культуру та традиції України.

Спростування російських фейків належить до найважливіших як внутрішніх так і зовнішніх завдань.

Аналізуючи інформаційну безпеку України у контексті російсько-українського конфлікту, варто констатувати факт, що за період незалежності України, влада не спромоглася забезпечити ці регіони якісним інформаційним продуктом, спрямованим на формування у свідомості населення національної приналежності до України. Фактично з початку незалежності Україні не вдалося вибудувати в східних регіонах та Криму продуманої, зваженої та стратегічної інформаційної політики, яка б стала надійною платформою для подальшого захисту від агресивних інформацийних впливів.

У контексті даного дослідження медіа як інструменту інформаційної безпеки, бачимо, що медіа по своїй суті є дуальними. Їх дуалізм полягає у тому, що вони можуть бути як інструментом ведення інформаційної війни, так і складовою інформаційної безпеки.

Українським медіа також слід підвищити критичну частку україномовного контенту у вітчизняних ЗМІ. Особливу увагу слід знову ж таки звернути на Донбас. Як відомо, на сході України склалася історична традиція домінування російської мови. Тут має бути продумана комунікативна стратегія спрямована на поступове поширення україномовних ЗМІ, які стали б справжньою націєутворюючою силою. Ще одним важливим питанням для нашої держави є посилення безпеки в Інтернеті. Українські веб-сайти потребують якісного і змістовного наповнення і обов'язкового поширення за кордоном. До прикладу, українська Вікіпедія значно програє у порівнянні з іншими, що призводить до обрання нашими співвітчизниками російської.

Слід особливо відзначити, що державі потрібно звертати увагу на Київську, Закарпатську, Харківську, Одеську, Луганську і Донецьку області, де потенційні інформаційні атаки з боку Росії в рази вищі. Саме вони входять в зону

пріоритетів Кремля, для розхитування внутрішньої ситуації і на них робиться велика ставка. Україні в усіх регіонах слід активізувати локальні ЗМІ, які б фокусувалися на конструктивних ідеях, згуртуванні регіонів навколо національної ідеї, запобіганні поширенню національних тріщін.

Загалом, з огляду на зовнішню та внутрішню політичну ситуацію, яка склалася навколо України, створення конкурентоспроможного українського інформаційного середовища, спрямованого на захист національних ідей та інтересів, має стати стратегічним завданням у порядку денному інформаційної політики України.

### **3.3. Громадські організації, релігійні громади в аспекті інформаційної безпеки України**

Російська інтервенція в Україну стала викликом незалежності держави. Разом з тим відбулася активізація українського громадянського суспільства діяльність якого в усіх сферах, включаючи інформаційну, піднялася на пік за увесь період незалежності.

Достатній рівень розвитку інститутів громадянського суспільства, зокрема, громадських організацій визнано основним критерієм модернізації правової системи держави як гарантованості прав і свобод людини і громадянина. Громадські об'єднання є важливим системоутворюючим компонентом держави, який виступає інтегруючим чинником між державою і людиною.

Право на свободу об'єднання у громадські організації регламентовано у ст. 36 Конституції України, яка вказує, що громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [1].

Закон України «Про громадські об'єднання» визначає їх як «добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення

та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [261].

Як зазначає український дослідник В. Антонюк, забезпечення національної безпеки держави – це справа не тільки органів державної влади, а й усього суспільства і кожного громадянина. Наявність ефективної мережі громадських структур стає за сучасних умов однією з умов забезпечення національної безпеки. Однак, наука в Україні до цього часу комплексно не досліджувала недержавну систему безпеки як громадський механізм, а громадські об'єднання – як суб'єкти забезпечення національної безпеки держави. Діяльність окремих різновидів громадських об'єднань не пов'язувалася з державною стратегією забезпечення національної безпеки [95].

Вітчизняна практика демонструє, що діяльність громадських об'єднань у поєднанні з зусиллями держави може скласти дієвий механізм у забезпеченні інформаційної безпеки. Держава має керуватися принципом залучення громадських організацій у сектор безпеки. Такий механізм сприятиме зміцненню системи інформаційної безпеки. Окрім того, як показує досвід України, фахівці з ГО можуть стати радниками у владних структурах і можуть привнести конструктивні рекомендації. Адже з початком російської інтервенції в Україну, в умовах тотального хаосу, саме громадські об'єднання стали першими на захист інформаційної безпеки людини, суспільства і держави та протидіяли кремлівській інформаційній війні.

Нині український уряд та силові структури використовують потенціал інститутів громадянського суспільства. Часто їх допомога відіграє визначальну роль у протистоянні інформаційним викликам забезпечуючи ефективне функціонування системи безпеки у цілому. Громадські об'єднання стають для держави додатковим ресурсом як інтелектуальним так і кадровим. Як відомо, в Україні при державних структурах діють громадські ради, які покликані забезпечити участь громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагоджувати

ефективну взаємодію зазначених органів з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики [262].

До прикладу, до громадської ради Міністерства інформаційної політики України входять 48 представників громадських організацій. Її основними завданнями є здійснення громадського контролю за ефективністю діяльності Міністерства у сфері формування та реалізації інформаційної політики України; подає Міністерству обов'язкові для розгляду рекомендації та пропозиції з питань, з приводу яких Міністерство проводить консультативні заходи з громадськістю, а також щодо підготовки проектів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної інформаційної політики у відповідній сфері, удосконалення роботи органу Міністерства та підвищення її ефективності, тощо [263].

МІП має важливі напрацювання у взаємодії з громадськими організаціями щодо інформаційної безпеки, адже їм вдалося побудувати спільні проекти, які успішно функціонують та стоять на захисті інтересів держави. Ми вже згадували проєкт «Інформаційні війська». Окрім того, спільно з волонтерами було розроблено сайт [i-army.org](http://i-army.org). У заяві МІП йдеться, що: «засилля російських ботів, поширення фейків, інформаційний і психологічний тиск російських ЗМІ – все це має отримати рішучу українську відповідь. Проєкт [i-army.org](http://i-army.org) покликаний виконати функцію об'єднання зусиль в цьому напрямі» [264].

Про велике значення громадських об'єднань у забезпеченні інформаційної безпеки свідчить, зокрема, підписання меморандуму про співпрацю між МІП, ГО «Інститут інформаційної безпеки» (Україна) і ГО «Разом» (США), метою якого є спільний захист інформаційного простору України та підвищення обізнаності громадян у сфері медіа. Основними завданнями спільної співпраці меморандум визначає: протидію російській та іншій цілеспрямованій інформаційній агресії та пропаганді; підтримка неупередженого і незалежного висвітлення подій про Україну в українських та світових ЗМІ; підвищення обізнаності громадян України щодо інформаційної безпеки в Інтернеті, протидії фальшивим новинам та маніпуляціям [265]. Даний меморандум важливий ще й тому, що окрім

вітчизняних ГО до протидії російській інформаційній війні до урядових структур України приєднуються й зарубіжні ГО, що більш підсилює опір кремлівській пропаганді на міжнародному рівні.

Варті уваги такі вже відомі в Україні громадські організації та проекти як «Центр військово-політичних досліджень», «Інформнапалм», «Кіберхунта», «Кіберальянс», «Українські Кібервійська». Ці організації були створені волонтерами і мають велике значення у протистоянні російській інформаційній війні. До прикладу, ГО «Центр військово-політичних досліджень» (ЦВПД) виникла ще у 2008 році після закінчення війни Росії проти Грузії. 2 березня 2014 року, з початком військової агресії Росії проти України і анексії Криму, в рамках діяльності ЦВПД було створено розвідувально-інформаційну ініціативу під назвою – «група «Інформаційний Спротив» (ІС). У період з березня по червень 2014 року ЦВПД працював у форматі групи ІС. З червня 2014 року група ІС продовжила роботу в якості ініціативи у складі ЦВПД [266].

Як повідомляється на офіційному сайті, «Інформаційний спротив» – неурядовий проект, головною ціллю якого є протидія в інформаційному полі зовнішнім загрозам, які виникають у військовій, економічній, енергетичній сферах України, а головне у сфері інформаційної безпеки. Інформація, що надходить до співробітників ІС перевіряється як мінімум по двох не пов'язаним між собою джерелам, хоча, за норму, зазвичай, використовують три джерела. Якщо інформація вкрай резонансна, ІС посилається на очевидців і учасників подій. Кожен інформаційний запит чи повідомлення є результатом роботи групи людей, а не одного окремо взятого індивіда. ІС використовує інформацію не лише з власних джерел, але й інших. У випадку, якщо ІС отримує інформацію, якою не володіла раніше, то запускається алгоритм її перевірки. Для громадськості подаються тільки перевірені факти. ІС займається не тільки висвітленням подій, а й публікує аналітичні матеріали, що були підготовлені експертами зі штату Центру військово-політичних досліджень та запрошеними до співпраці українськими і зарубіжними експертами з інших неурядових організацій, органів державної влади, міжнародних організацій [267]. Нині ІС є одним із

наїфективніших проектів не тільки у вітчизняній, а й у європейській суспільно-політичній практиці.

Проект «Інформнапалм» був створений у лютому-березні 2014 року як спроба прориву інформаційної блокади та демонстрації доказів російської агресії, яка спочатку маскувалася під дії «кримської самооборони» і внутрішньоукраїнське громадянське протистояння. Велика заслуга активістів цієї організації полягає в тому, що українські патріоти помітили розгубленість офіційних структур і взяли на себе збір доказів та інформування світової спільноти на кількох мовах про повномасштабну воєнну інтервенцію Російської Федерації в Крим [268]. На даний час ця спільнота одна з найпотужніших ресурсів, що публікує власні розслідування та факти російської агресії в Україні. У вересні 2017 року «Інформнапалм» заявив, що наразі в має найбільшу базу даних у світі щодо присутності російських військ на Донбасі. Крім того, ідентифіковано більш ніж 75 військових підрозділів, представники яких брали участь у конфлікті на Донбасі та зафіксовано 44 типи новітнього озброєння, яке виготовлялось на території РФ [269].

Український Кіберальянс – це спільнота хакерів (хактивістів) з різних міст України. Альянс виник у березні 2016 року з об'єднання 2 груп кіберактивістів FalconsFlame і Trinity, пізніше до альянсу приєдналися також інші кіберугруповання та окремі хактивісти. Український кіберальянс ексклюзивно передає добуті дані для аналізу, дорозвідки та оприлюднення міжнародній розвідувальній спільноті «Інформнапалм», а також силовим структурам України [270].

Організація «Українські Кібервійська» була створена хакером волонтером Євгеном Докукіним у червні 2014 року. Він оголосив, що це кібер батальйон для проведення оборонних і наступальних операцій в Інтернеті, для протидії сепаратистам і терористам та протидії інформаційній війні проти України [271]. Ця волонтерська спільнота тільки з червня по лютий 2017 року закрила 141 сайт терористів, 10 кримських державних сайтів та ще 30 заблокувала. Деякі з сепаратистських сайтів розміщували на своїх ресурсах персональні дані українців

[272]. Станом на травень 2017 року організація заблокувала 445 рахунків, на яких збирали кошти для терористів загальною сумою 19 тис. дол.

Яскравим прикладом успішної операції таких громадських об'єднань є розкриття у 2017 році українськими хактивістами з «Кіберхунти» та «Українського кіберальянсу» (Ukrainian Cyber Alliance, UCA) антиукраїнського проекту контори Затуліна «Україна – не ЄС», відповідно до якого на території України – у Києві, Харкові, Одесі, на Луганщині й Донеччині – має бути створена мережа блогерів (до 500 осіб), які будуть дискредитувати євроінтеграційний вектор розвитку України та нав'язувати проросійський курс.

Опубліковані матеріали зазначають, що метою проекту «Україна – не ЄС» визначено створення в Україні «спільноти патріотично налаштованих блогерів, які працюють у віртуальному середовищі для оперативного вирішення інформаційно-пропагандистських завдань з відстоювання проросійського курсу України». При цьому, згідно з документу, акцент має бути зроблений на формуванні розуміння того, що «ідентичність України нерозривно пов'язана з образом Росії як євразійської держави».

Серед завдань проекту:

- організація в інтернет-просторі мережі лояльних до проросійських політичних сил блогерів;
- формування контенту для ЗМІ та соціальних мереж;
- сприяння популяризації патріотичного виховання молоді через місцеві проросійські організації;
- захист інформаційного середовища від впливу проамериканських і проєвропейських сил;
- навчання блогерів і «розкручування» їхніх блогів;
- «вербування» журналістів, редакторів, політичних активістів;
- ведення масованої пропаганди в Інтернеті;
- формування експертного співтовариства в Росії, Україні та на непідконтрольних офіційному Києву територіях Донецької/Луганської областей для вироблення

спільного дискурсу і залучення всіх наявних інформаційних, наукових і освітніх ресурсів у справі форсованої пропаганди.

Ідеологічними союзниками проекту визначено партію «Опоблок» на чолі з Юрієм Бойком, партію «За життя» на чолі з Вадимом Рабиновичем, Компартію України на чолі з Петром Симоненком, Українською православною церквою Московського патріархату та православних активістів, місцевих блогерів та активістів проросійської орієнтації, «владу і громадські організації «ДНР/ЛНР», європейських політиків і громадських діячів з числа «євроскептиків» [273].

Ще однією громадською організацією, яка сприяє забезпеченню інформаційної безпеки є «Українська група інформаційної безпеки». Метою діяльності Групи є: вжиття заходів щодо забезпечення всебічного захисту інтересів особи, суспільства та держави у сфері безпеки інформації; пропаганда вимог міжнародних та національних стандартів і нормативних документів у сфері безпеки інформації, захист законних соціальних, економічних, науково-технічних та інших спільних інтересів членів Групи; надання споживачам галузі безпеки інформації якісної інформаційної підтримки; сприяння розробці та імплементації дієвої нормативно-правової і методологічної бази у сфері безпеки інформації; вдосконалення професійного рівня фахівців з інформаційної безпеки шляхом проведення курсів з підвищення кваліфікації, семінарів, інших освітніх заходів, участі у інших заходах, які співпадають з цілями та завданнями Групи. Специфікою даної ГО є те, що вона спеціалізується більше на захисті інформації як такої, що є необхідною складовою інформаційної безпеки [274].

Заслуговує уваги й таке громадське об'єднання як всеукраїнська асоціація «Інформаційна безпека та інформаційні технології». Основці цілі даної організації заключаються в сприянні розвитку інформаційного суспільства; сприяння забезпеченню захищеності життєво-важливих інтересів людини, суспільства і держави; поширення мережевого нейтралітету; сприяння розвитку інформаційного суспільства та електронної демократії [275]. З цього випливає, що діяльність цієї ГО більш сконцентрована у сфері захисту інформації та розбудові

інформаційного суспільства, ніж на протистоянні російським інформаційним атакам.

У цьому контексті варто відзначити й таку ГО «Академія національної безпеки». Основна увага у діяльності цієї ГО зосереджується на науково-аналітичній роботі та розробці рекомендацій для державних інститутів в секторі безпеки. Серед основних її завдань є: сприяння в реалізації заходів держави в економічній, політичній та іншій сферах, які мають за мету адекватне реагування на загрози життєво важливим національним інтересам України, реалізації системи заходів економічного, політичного, організаційного й іншого характеру, що співвідноситься із можливими загрозами життєво важливим інтересам держави, суспільства й особистості; виконання фундаментальних і прикладних досліджень на пріоритетних напрямках науки та посилення впливу їх результатів на інноваційний розвиток Українського суспільства і держави в контексті забезпечення національної безпеки; участь у формуванні державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності; сприяння військово-патріотичному вихованню молоді; сприяння підготовці, перепідготовці та підвищення кваліфікації фахівців, у тому числі наукових кадрів для сектору безпеки і оборони [276].

Духовно-релігійна сфера національних інтересів теж є важливою ланкою у сфері забезпечення інформаційної безпеки особистості та держави. Як зазначає український науковець В. Остроухов, духовно-релігійна сфера безпосередньо пов'язана з дією механізмів самозбереження нації, держави та зі створенням максимально сприятливих умов для її цивілізованого розвитку. Необхідною умовою розбудови демократичної держави є те, що національні інтереси, особливо у духовно-релігійній сфері, повинні визначатися виключно волевиявленням народу безпосередньо або через вищі інституції державної влади. При цьому визначальним є принцип відокремлення церкви від держави як важлива конституційна демократична засада взаємовідносин держави і релігійних організацій, умова та гарантія свободи совісті. Відокремлення церкви від держави – це повна секуляризація державно-правових відносин та звільнення усіх сфер, що

знаходяться у компетенції держави, від регулятивно-санкціонуючої ролі релігії та церкви. Підґрунтям цього принципу є невтручання держави, її органів та інститутів, службових осіб у внутрішньо церковні справи богослужбового, канонічного, організаційного характеру та здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій [277].

Зазначені положення, втім, набули певної кореляції, особливо у сучасних умовах викликаних російською агресією проти України. Дуже часто церква має вплив як на виборчі пріоритети прихожан так і на ідейні політичні переконання. Життєві інтереси нації полягають у тому, щоб усі без винятку релігійні організації діяли виключно у правовому полі держави, плідно співпрацюючи на благо українського народу, його незалежності й розвитку. Однак дуже часто Кремль використовує УПЦ МП як інструмент ведення інформаційної війни, відтак у багатьох випадках вона діє на супротив, а не на благо українського народу. В цілому діяльність Російської православної церкви в Україні є досить неоднозначним для демократії й свободи совісті в державі явищем. Православна поляризація яка загострилася на тлі військового втручання Москви в Україну сприяє ще більшій напруженості в суспільстві, які не рідко провокуються Росією через УПЦ МП.

Очевидним стає те, що помилки під час визначення пріоритетів у державно-церковній політиці призводять до безладдя та руйнації духовно-релігійної сфери життєдіяльності суспільства і створюють реальну загрозу самому існуванню нації та інформаційно дезорієнтують населення. Так, високий ступінь забезпечення релігійних прав і свобод не гарантує автоматичної збалансованості системи суспільно-конфесійних відносин. Українське законодавство з питань свободи совісті та віросповідання вважається найліберальнішим у Європі, однак, це не дає державі виваженої стабільності у державно-церковній та міжконфесійній взаємодії. У сучасних умовах російської агресії особливо відчувається напруга між конфесіями УПЦ МП та Українською Православною церквою Київського патріархату (УПЦ КП). Ситуація ускладнюється й історичними причинами, які час від часу стають каменем спотикання між ними. Цікавим є той факт, що у

контексті зміни політичних настроїв Москви, змінюються і настрої УПЦ МП в Україні. Проте, ситуація дещо змінилася вже після нападу Росії. Питання релігії завжди було і залишається делікатним, відтак виважена державна політика у співпраці з релігійними конфесіями є дуже важливою.

Слід констатувати, що за останній рік діалог між владою та релігійними організаціями відчутно активізувався. Проте процес комунікації консервує ефект «бар'єрної присутності» у державно-церковних відносинах, який є істотною перешкодою для повномасштабного використання потенціалу обох сторін. Державна політика у сфері свободи совісті та віросповідання продовжує реалізовуватися на засадах фрагментарності. Відсутність концептуального бачення стратегії розвитку суспільно-релігійних і державно-церковних відносин призводить до наростання кількості проблем, а окремі з означених змін тільки поглиблюють суперечливість відповідних нормативно-правових актів [219, с. 232].

Як цілком слушно зазначає український науковець О. Петряєв, політична нестабільність в Україні на початку 2014 року на тлі Євромайдану та Революції Гідності, як відомо, була використана путінським керівництвом РФ спочатку для анексії Криму, а згодом – з метою ініціації гібридної війни на Донбасі. Релігійній пропаганді Кремль відводить виключно важливу роль у гібридній війні проти України. Йдеться, зокрема, про релігійну пропаганду під егідою Російської православної церкви РПЦ МП. Небезпека, яка виходить від цього суб'єкта гібридної війни, обумовлена передусім тим, що помітне число православних віруючих в Україні належить саме до Церкви Московського патріархату, хоча воно помітно знизилося у порівнянні з попередніми роками (не в останню чергу, через неконструктивну антидержавницьку позицію, яку ця Церква зайняла в конфлікті РФ – Україна) [278, с.114]. Ще відомий американський політолог Бжезинський відзначав, якщо 20% релігійної мережі в країні контролюється ззовні, то її важко назвати незалежною. В Україні ж більша половина православних парафій перебували у юрисдикції Москви. Проте, ситуація дещо змінилася вже після нападу Росії.

За даними Центру Разумкова, станом на середину 2016 року, число прихильників УПЦ КП значно перевищило число віруючих УПЦ МП: 25% проти 15% відповідно серед усіх опитаних, а серед тих, хто відніс себе до послідовників православ'я: 38% проти 23%. Окрім того, серед православних 1,8% вважають себе віруючими Української автокефальної православної церкви, 21,2% - «просто православними», а 2,0% було «важко відповісти» [279].

Однак, УПЦ МП володіє більшою кількістю, у порівнянні з УПЦ КП, церковних приходів і культових споруд. Станом на 2016 рік ця Церква використовувала 11 296 споруд і місць молитви від усіх 28 841 існуючих в Україні (найбільше припадало на Хмельницьку (926) і Вінницьку (908) області, а найменше - на Львівську (28), Івано-Франківську (30) області і м. Київ (91). Окрім того, УПЦ МП має значний освітній ресурс. Це, передусім, 19 духовних навчальних закладів (1 духовна академія, 1 богословська академія, 1 богословський університет, 1 богословський інститут, 7 духовних семінарій, 8 духовних училищ) [278, с. 115].

За словами офіційного представника УПЦ КП о. Євстратія Зорі, на початку конфлікту на Донбасі, віруючі жінки Московського патріархату похилого віку з іконами в руках навіть блокували дії Української армії. На цьому тлі вигідно вирізняється державницька позиція Київського патріархату, який зайняв від самого початку конфлікту РФ – Україна чітку проукраїнську позицію. Зокрема, керівництво УПЦ КП завжди заявляло, що «Русский Мир» є загрозою територіальній цілісності України та українській національній ідентичності. Тож не дивно, що більшість православних віруючих України почали асоціювати себе з УПЦ КП, а в УПЦ МП бачити «церкву-агресора» [278; с. 119-120].

Також необхідно констатувати, що в окупованих Сходу України релігійної свободи просто не існує. Кремль толерантно мтавиться лише до УПЦ МП, решта релігійний громад ігнорується. Зокрема це стосується і кримських татар чиї права тотально порушують в окупованому Криму. За звітами міжнародних правозахисних структур, рівень порушення релігійних прав і свобод на територіях впливу терористичних організацій «ЛНР», «ДНР» та в окупованому Криму зіставлений з

обмеженнями на релігійному ґрунті у Північній Кореї, Сирії, Судані чи Іраку [219; с. 233].

Очевидно, що ця проблема не вирішиться у найближчому майбутньому, більше того, буде загострюватися. Про це зокрема свідчить те, що після анексії Криму, окупантська кремлівська влада захопила частину будівель Кримської єпархії УПЦ КП та провела конкурс на оренду частини приміщень церкви. До прикладу, так званий арбітражний «суд» Криму прийняв рішення вилучити в Кримській єпархії УПЦ КП приміщення в центрі Сімферополя, що належить їй, визнавши недійсним договір оренди, укладений на термін до 2050 року. Також «суд» присудив Кримській єпархії оплатити півмільйона рублів позивачеві – тобто так званому «міністерству майна і земельних відносин», а також звільнити приміщення Кафедрального собору святих рівноапостольних князя Володимира і Ольги в центрі Сімферополя [280]. Архієпископ Сімферопольський і Кримський Української православної церкви Київського патріархату Климент закликав світову спільноту до захисту національних, культурних і релігійних прав громадян України в Криму. Дипломати США в Україні відреагували на дії Росії в окупованому Криму закликом світову спільноту також засудити цей напад Росії на свободу релігії [281].

Предстоятель Російської православної церкви, патріарх Московський і всієї Росії Кирило (Володимир Гундяєв) заявляє, що Російська православна церква ніколи не погодиться на незалежність Української церкви від Московського патріархату. «Наша Церква ніколи не залишить в біді своїх побратимів в Україні і не відмовиться від них. Ми ніколи не погодимося на зміну священних канонічних кордонів нашої Церкви, бо Київ – це духовна колыска святої Русі, як Мцхета для Грузії або Косово для Сербії», – сказав російський патріарх Кирило [282].

Ще однією з резонансних заяв Кирила яка відображає позицію Кремля стала його відповідь на звернення УПЦ МП повпливати на рішення керівництва Росії на введення військ в Україну: «Російські військові – миротворці, а їх «місія» покликана гарантувати жителям України право на самобутність» [283]. Окрім того у прес-службі РПЦ заявили, що «російський народ – розділена нація на своїй

історичній території, яка має право на возз'єднання в єдиному державному тілі». «Будемо сподіватися на те, що місія російських воїнів із захисту свободи і самотності цих людей і самого їхнього життя не зустрине запеклого опору, яке призведе до великомасштабних сутичок», - додали в очолюваній патріархом Кирилом РПЦ [284].

Такі заяви очільника Російської православної церкви свідчать про повну ідеологічну підтримку і виправдання окупаційної політики Путіна, та підтримки прокремлівських геополітичних ідей. Окрім того, як бачимо із заяв, РПЦ є дієвим інструментом поширення ідей «Русского мира» та закликає населення Сходу України не чинити опір «російським миротворцям». Справжня ж духовна місія церкви як такої переходить на другий а то й третій плани. Очевидно, що така ж позиція відбиватиметься і в УПЦ МП. Як справедливо відзначив Г. Перепелиця, що центральне місце у внутрішній структурі ролей та ідей російської стратегічної культури посідає універсальна російська ідея, яка складається з тріади: самодержавство – православ'я – народність [82, с.114].

Про диверсійну роботу РПЦ в Україні свідчить той факт, що ще за місяць до захоплення Криму, 30 січня 2014 року, в Сімферополь під патронатом РПЦ і Патріарха Кирила з Афона привезли православну святиню – Дари волхвів. Безпеку цінної реліквії християнського світу довірили охороняти саме агенту ФСБ І. Гіркін (Стрелкову), який згодом керував терористами на Донбасі. За даними представників СБУ, І. Гіркін (Стрелков), прикриваючись православною святинею, використав поїздку в Крим для проведення розвідувальної діяльності на території України і зустрічі з керівником майбутнього самопроголошеного уряду Криму Сергієм Аксьоновим. Як з'ясувалося, Гіркін-Стрелков практично був постійним членом православних делегацій в Україні й планомірно відвідував з тією ж розвідувальною й підривною метою південні і східні єпархії УПЦ [285].

У вересні 2011 року в храмі Христа Спасителя, заступник керівника Апарату Державної Думи ФС РФ – начальник Управління по зв'язках з громадськістю і взаємодії зі ЗМІ, керівник Центру соціально-консервативної політики (ЦСКП), член Вищої ради Всеросійської політичної партії «Єдина

Росія» Юрій Шувалов оголосив про створення Соціально-консервативного союзу, який займеться «духовною мобілізацією російського суспільства». Також Юрій Шувалов підкреслив, що подальший розвиток Росії буде пов'язаний «з пробудженням православної свідомості, властивого представникам й інших традиційних конфесій». З причини ідейної близькості з Дугіним, керівництво ЦСКП активно залучало його до участі у своїх конференціях, на яких обговорювалися перспективи побудови Євразійського союзу на пострадянському просторі [173].

У 2015 році найвищі керівники Української православної церкви Московського патріархату в особах предстоятеля Онуфрія та керуючого справами Антонія, юридично визнали Крим частиною Росії, передавши усе майно двох кримських єпархій на баланс Російської церкви. І це під час російської збройної агресії та окупації. Цілком логічно, що такі діяння УПЦ МП дають підстави вважати її агентом впливу Кремля. Провідний науковий співробітник відділення релігієзнавства Інституту філософії Олександр Саган назвав такі діяння УПЦ МП державною зрадою. Зокрема він цілком справедливо відзначив «Юридично і де-факто, судячи з тих змін, які внесені до статуту, і власне, там прямо написано, що розміщеним центром Сімферопольської і Кримської єпархій є Республіка Крим, яка є суб'єктом Російської Федерації. Тим самим фактично визнана анексія Криму Російською Федерацією, що, на мій погляд, є державною зрадою. Фактично відбулася завуальована передача цих двох єпархій Російській церкві» [286]. Цілком зрозуміло, що парафії УПЦ МП не були проінформовані про цей факт їх настоятелями.

Ще одним реронансним вчинком відзначився той же предстоятель УПЦ МП митрополит Онуфрій (Березовський) під час вшанування 9 травня 2015 року у Верховній Раді пам'яті загиблих захисників України не піднявся зі свого місця. Таке символічне «невставання» витлумачили як ознаку того, що митрополит Онуфрій не вважає Росію агресором і загарбником.

Офіційне пояснення контроверсійного вчинку Митрополита, запропоноване громадськості УПЦ МП звелось до твердження, що нібито її очільник саме таким

способом намагався протестувати проти війни, через підкреслення акту «невставання», наголошуючи, що війну потрібно припинити негайно [287].

З огляду на діяння та заклики деяких представників УПЦ які підпорядковуються Москві, питання створення Української Помісної Православної Церкви є питанням національної безпеки та інформаційної як її складової. Особливу загрозу для збереження територіальної цілісності та суверенітету Української держави формує юридична і структурно-організаційна підпорядкованість УПЦ МП Московській патріархії. За таких обставин номінально українська церква є провідником політичної ідеології Кремля на українських теренах, зокрема, маскує факт збройної агресії Росії проти України [219; с. 233-234].

Ще одним доказом цієї тези є поширення у Закарпатській області церков, монастирів чи скитів УПЦ МП. Окрім того, на думку відомого етнолог, професора Ужгородського Національного університету Михайла Тиводара, проект «русинства» нині курується Росією саме через УПЦ МП [288]. Яскравим прикладом поширення сепаратистських ідей спровокованих УПЦ МП є діяння настоятеля Ужгородського кафедрального собору, за сумісництвом голови «Сойму Підкарпатських русинів» Дмитра Сидора проти якого ще у 2008 році було відкрито кримінальну справу № 499 за ч. 1 ст. 110 КК України «посягання на територіальну цілісність і недоторканість України». Разом з іншими лідерами Русинського руху він звертався до Росії з проханням визнати їх незалежність від України. Перебуваючи на підписці про невиїзд, о. Димитрій Сидор заявляв про право на збройний супротив проти української влади [289]. Керівництво УПЦ МП нагородило сепаратиста у рясі другим хрестом з прикрасами (виняткова нагорода за особливі заслуги). Закарпатцям нав'язують московські заготовки, що вони – не українці, що війна – братовбивча, відомі факти агітації священників проти мобілізації [288].

Ще раз відзначимо, УПЦ МП має великий вплив на свідомість своїх прихожан в Україні. Прикладом цього стала їх реакція на законопроекти про церковно-державні відносини в Україні: №4128 – Про внесення змін до Закону

України «Про свободу совісті та релігійні організації (щодо зміни релігійними громадами підпорядкованості)» [290] і № 4511 – «Про особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором» [291]. В день розгляду законопроектів УПЦ МП показала, що її підтримує значна частина українського суспільства. Так, під стіни Верховної Ради прийшли понад 6 тисяч вірян, які були проти прийняття цих законів.

Закон № 4128 передбачає внесення змін до Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації». Його суть полягає в тому, що парафіяни зможуть самостійно визначати підлеглість своєї церковної громади. Для цього вони збираються разом, обговорюють та голосують.

Законопроект, внесений до порядку денного парламенту під номером 4511, передбачає особливий статус і умови роботи для релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в країні-агресорі. У документі не згадуються ані назви церков чи релігійних громад, ані якась конкретна країна: він лише посилається на державу, яку визнала агресором Верховна Рада [292]. У пояснювальній записці до законопроекту, зокрема йдеться, що у зв'язку з тим, що в Україні існує пряма загроза зовнішнього впливу та деструктивної пропаганди з використанням релігійного чинника з боку держави-агресора, в умовах зовнішньої військової агресії це створює потенційну небезпеку щодо виникнення нових осередків конфліктної, міжконфесійної напруги та міжрелігійного протистояння, а, як наслідок, це означає виникнення реальних загроз національним інтересам, суверенітету, територіальній цілісності та національній безпеці України [291]. Відзначимо, прийняття такого закону сприятиме забезпеченню інформаційної безпеки країни. Оскільки країною-агресором ВРУ визнала Росію, ідеться насамперед про УПЦ МП, яка підпорядковується главі РПЦ.

Відповідно до законопроекту, УПЦ МП (та інші релігійні організації, якими керують із РФ) має підписати з Україною договір про отримання «особливого статусу» і перереєструвати свої статутні документи у шестимісячний термін (три

місяці є у церкви, щоб подати документи, ще три місяці у держоргану, який проводитиме реєстрацію).

У договорі між церквою і державою повинні бути прописані зобов'язання «поважати суверенітет, територіальну цілісність і закони України, а також поважати інші релігійні організації, що діють на території України». Україна у межах чинного законодавства гарантує право на «безперешкодну діяльність» таким організаціям.

Важливим моментом законопроекту є те, що церква з «особливим статусом» повинна погоджувати кандидатури центрального і регіонального керівництва з «центральним органом виконавчої влади, що реалізує політику у сфері релігії». Зауважимо, що сама процедура чітко не прописана, однак вона корелюється із процедурою в дипломатичній сфері – запитом на агреман. Тобто глави УПЦ МП і керівники єпархій будуть призначені лише тоді, коли офіційний Київ дасть на це згоду. Також у законопроекті передбачено відповідальність для таких церков за порушення українського законодавства: заборону на діяльність в Україні.

У цьому контексті слід згадати і про статут парафій – установчий документ, де йдеться, у тому числі, про право вірян приймати рішення, про храмові приміщення, про свободу вірян та самого священика. Відповідно до вимог нового податкового законодавства України усі релігійні організації до кінця 2017 року мають перереєструвати свій статут, доповнивши його нормою про неприбутковий характер діяльності організації. УПЦ МП разом із обов'язковими змінами у статуту громад протиправно вносять пункти і про те, що фактично забороняє право громад переходити в підпорядкування іншого релігійного центру разом із храмом. Самі парафіяни переходити до іншої конфесії можуть, а от храм і все майно залишається власністю УПЦ МП. Митрополія УПЦ МП вимагає реєструвати нові статути (установчі старі на нові документи) і наполегливо рекомендує ухвалювати їх місцевим церковним громадам щоб абсолютно підпорядкувати собі парафії, позбавляючи мінімальної свободи саму громаду. Таким чином керівництво УПЦ МП хоче отримати абсолютні права власності усіх парафій управлінням єпархій УПЦ МП, яка де-факто зараз керується Москвою.

Статут, на якому вони наполягають, – майже точна копія статуту РПЦ. Парафія не може заявити ніяких прав на майно. На рішення парафії повинна бути повна згода кожного члена. Парафія визначає виключне право за управліннями єпархій розпоряджатися культовими будівлями [293].

Але чи знають про ці тонкощі самі парафіяни? Очевидно, що інформація, яка їм подається є неповною і не розкриває справжньої сутності таких нововведень. Справжньою причиною таких маніпуляцій зі статутами є те, що УПЦ МП намагається припинити перехід вірян до парафій УПЦ КП тому подають на реєстрацію не просто доповнення, а нові статuti, які мають суперечності з релігійним законодавством України. Голова парламентського підкомітету з питань державної політики у сфері свободи совісті та релігійних організацій Віктор Єленський з цього приводу справедливо відзначив: «Як бачимо, позиція УПЦ МП: ніяких колективних переходів разом із храмом не може бути в принципі! І це тоді як автономність релігійних громад є частиною плюралізму в демократичному суспільстві й підпадає під захист статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод...» [294]. Таким чином у багатьох випадках УПЦ МП є загрозою інформаційній безпеці України. Більше того керованість з московського центру перетворює цю церкву на інструмент інформаційно-гібридної війни Крамля в Україні.

Питання релігії завжди було чутливим. Очевидно, що країна-агресор має потужний антиукраїнський вплив на свідомість прихожан УПЦ МП, який має відверто диверсійний характер. Відтак, Законопроекти, № 4511 та №4128 цілком виправдані в умовах війни, адже вони стосуються питань національної безпеки та інформаційної як її складової і написані в дусі демократичних принципів, які дають релігійній громаді право самим обирати, до якої церкви їм належати. Держава не може допустити коли церква що має іноземне підпорядкування стає інструментом агресії проти України, тож, прийняття цих законів є вкрай необхідним. Одночасно важливо вибудувати стратегію комунікативної політики з віруючими та пояснювати основні причини таких законопроектів. Зважаючи на вищевикладене, теза про те, що церква відділена від політики, видається дещо

міфічною. Більше того, церква має значний вплив у формуванні тих чи інших ідей у суспільстві. Зважаючи на дії та ідеологію УПЦ МП, то у багатьох випадках вона діє проти держави Україна.

Разом із тим слід відзначити, що офіційна позиція УПЦ МП часто не спонукає відомих діячів цієї Церкви відходити від Московської Патріархії. До прикладу, о. Георгій Коваленко, який разом із митрополитами Олександром (Драбинком) і Софронієм належить до так званого проукраїнського крила в Українській «московській церкві». Протоіерей Георгій Коваленко, в минулому – речник Української Православної Церкви, заявив, що не має жодних зв'язків з канонічною церковною структурою, в тісному зв'язку з якою перебуває УПЦ, і допустив існування паралельних церковних ієрархій в Україні. Висловлюючи точку зору прибічників державницької проукраїнської позиції всередині УПЦ МП, Георгій Коваленко заявив: «Якщо брати Українську Православну Церкву (її називають Московським Патріархатом), то там досить багато людей, які не ідентифікують себе з Московським Патріархатом. Я, наприклад, відношусь до Української Православної Церкви, така у мене самосвідомість, у мене немає ніяких зв'язків з Москвою». На думку цього священника, формування релігійної організації залежить від політичних процесів в Україні, які роблять Церкву національною за змістом: «Відбувається процес формування української політичної нації, так само і в релігійній спільноті йде процес формування Української Церкви» [295].

В часи предстоятельства митрополита Володимира о. Георгій Коваленко був речником УПЦ МП. Проте після смерті Бажанішого та з обранням нового предстоятеля, митрополита Онуфрія, о. Георгія було усунуто від справ, хоча неофіційно він зберіг за собою досить потужний інформаційний ресурс.

Підсумовуючи вищевикладене та розглянувши роль недержавних організацій у сфері забезпечення інформаційної безпеки підкреслимо:

- неурядові громадські організації як один із суб'єктів національної інформаційної безпеки мають здійснювати функцію контролю за діяльністю силових структур та органів державної влади у сфері національної безпеки;

- при формуванні та провадженні державної політики інформаційної безпеки в сучасних українських умовах органам виконавчої влади необхідно активно сприяти участі неурядових громадських організацій в розробці та прийнятті владних рішень, здійсненню контролю громадянських інститутів у сфері безпеки та оборони, виборчому процесі та інших формах прямої демократії.

Щодо справ з релігійними громадами, то справжня рівність церков перед законом та «український екуменізм», тобто єднання зусиль усіх конфесій в Україні задля досягнення суспільно вагомих цілей, є тією життєдайною силою, яка вкрай потрібна і може спрацювати на користь національного і духовного відродження українського народу та може протистояти інформаційним впливам. Спільні загальноукраїнські релігійні інформаційні акції, підтримка різноманітними діями, притаманними релігійним організаціям, процесів українського державотворення, освітянські програми і навіть спільні канонічно-церковні дії – це далеко не повний перелік «точок дотику», завдяки яким в Україні може і повинен запанувати релігійний мир і міжконфесійна співпраця. Саме це створюватиме сприятливі інформаційні умови задля національної консолідації та злагоди, без чого розбудова демократичної соборної Української держави просто неможлива.

### **Висновки до третього розділу**

Початок російського військового втручання в Україну призвів до активізації дипломатії України. Розпочалися системні зрушення у самому Міністерстві закордонних справ. Тотальна інформаційна війна Кремля привернула увагу МЗС до таких інструментів у зовнішній політиці як «м'яка сила» та публічна дипломатія як її компонент. Адже у сучасних умовах завданнями дипломатії є не тільки пошук шляхів до вирішення конфлікту а й поширення правдивої інформації про російську збройну агресію та окупацію, інформування світової спільноти про реальні кроки України на шляху реформ та інтеграції в євроатлантичну спільноту. Саме ці прагнення України Кремль намагається

скомпрометувати і докладає до цього всю свою інформаційну потугу. Саме у цих умовах публічна дипломатія набуває великого значення для України.

Разом з успіхами на дипломатичному фронті наша держава має ряд прорахунків. У першу чергу це пояснюється тим, що зовнішня політика України реалізовується з позиції миру а не з позиції реальної війни. У нас досі відкритий кордон з державою-окупантом, здійснюється торгівля, та й інформаційно Київ програє на міжнародній арені.

У цьому розрізі важливою є роль засобів масової комунікації, адже як доводить історія вони відігравали основоположну роль у процесі об'єднання націй в сильні держави. Відтак, маючи усі можливості для швидкої трансляції єдиних символів і цінностей в національному масштабі, через створення суспільного і міжнародного діалогу, ЗМІ стають важливим інструментом забезпечення інформаційної безпеки України. Разом з тим, Москва використовує ЗМІ як потужний і дієвий інструмент у своїй гібридній війні. Російські ЗМІ стали агентами впливу по усьому світі, і як відомо не гребують відвертою брехнею, фабрикуванням та перекручуванням інформації з метою досягнення владних інтересів. Відзначимо, що українські ЗМІ зіштовхуючись з кремлівською пропагандистською машиною не справляються у протистоянні на інформаційному фронті, окрім того значна частка ЗМІ належить до олігархізованих кіл, які переслідують власні чисто корпоративні та бізнесові інтереси. У таких умовах зростає роль суспільного мовлення в Україні. Важливим завданням для нашої держави залишається розбудовувати такі медіа, які матимуть вплив на формування світового порядку денного, відображаючи реальну ситуацію та правдиву інформацію, розвінчуючи російські фейки, які вражають «Руским миром» не тільки свідомість Сходу України, а й розповсюджуються у світовому масштабі. Багато держав вже усвідомили деструктивний вплив ЗМІ, тому Україні варто було б виступити з ініціативою створення коаліції держав для протидії кремлівським інформаційним атакам.

Окрім ЗМІ важливу роль у протистоянні російській інформаційній війні відіграють ГО. Саме вони з початком російської інтервенції в Україну, в умовах

тотального хаосу, стали першими на захист інформаційної безпеки людини, суспільства і держави та протидіяли кремлівській інформаційній війні і досягли великих успіхів. Більше того, вони набули унікального досвіду у боротьбі з російською дезінформацією і вже консультують з цього приводу інші держави. Громадські об'єднання стали для держави додатковим інтелектуальним та й кадровим джерелом.

Духовно-релігійна сфера національних інтересів теж є важливим компонентом у сфері забезпечення інформаційної безпеки особистості та держави. Адже життєві інтереси нації полягають у тому, щоб усі без винятку релігійні організації діяли виключно у правовому полі держави, плідно співпрацюючи на благо українського народу, його незалежності й розвитку. З огляду на дії та ідеологію УПЦ МП виникають причини вважати, що у багатьох випадках вона діє на супротив, а не на благо українського народу.

## ВИСНОВКИ

У дисертації відповідно до поставлених завдань здійснено дослідження інформаційної безпеки України в контексті російсько-українського конфлікту. Отримані результати дозволили зробити висновки, які мають певне теоретичне і практичне значення, а саме:

1. Аналіз історіографії із теми дисертації дозволяє стверджувати, що, незважаючи на достатню кількість наукових праць щодо проблем національної безпеки України, та інформаційної як її складової існує проблема недостатності комплексних наукових розвідок щодо методів та засобів протистояння російській інформаційній та військовій агресії. З'ясовано, що до 2014 року в українському науковому середовищі належна увага до питання інформаційної безпеки не приділялася. Однак, широка і змістовна база дослідження у поєднанні із застосованими методами дослідження дала можливість комплексного аналізу теми у теоретичному і концептуальному вимірі та вирішити усі поставлені завдання.

Нині технології створили умови для протистояння держав у новому середовищі – інформаційному. Воно є одним із найважливіших чинників розвитку людства, що відображає як потребу, так і специфіку сучасної цивілізації, пов'язаної як із здобутками, так із викликами для держав, суспільства та особистості. Такі явища, як: інформаційні війни, інформаційна зброя, інформаційний тероризм та, власне, дезінформація є основними загрозами інформаційній безпеці у нинішній час. Більше того, сучасні методи інформаційних війн мають значний потенціал у маніпуляціях свідомістю, а відтак і суспільними настроями. З огляду на це, забезпечення інформаційної безпеки є стратегічним завданням держави, оскільки національна безпека безпосередньо залежить від інформаційної безпеки. До цього часу науці не вдалося розробити універсального визначення інформаційної безпеки, як, власне, й визначення інформації. Інформаційна безпека включає філософські, соціальні, культурні, політичні та економічні аспекти, адже як наявність так і відсутність інформації, її

конструктивне чи неконструктивне використання може спричинити позитивні й руйнівні наслідки для держави, суспільства та людини.

2. Встановлено, що метою Кремля у війні з Україною стало відновлення «Великої Росії» у новому світовому порядку, який будуватиме Росія, і їй має відводитися роль наддержави. Без України плани Росії є нездійсненними, адже Україна є противагою російському авторитаризму. Відтак Росія прагне повної зверхності над Україною. З метою виправдання загарбницької політики Москви, її ідеологи розробили концепцію «Русского мира», для побудови якого винайшли низку специфічних методів, де роль інформації є визначною.

Виокремлено такі основні методи інформаційної агресії проти України: 1) дезінформування; 2) маніпулювання; 3) пропаганда; 4) диверсифікація громадської думки; 5) психологічний тиск; 6) поширення невизначеностей та створення хаосу; 7) кібератаки тощо. Інструменти російської інформаційної війни мають широкий спектр і обираються в залежності від поставлених цілей. Класичними інструментами являються ЗМІ, «Інтернет-тролі», «боти», тексти, відео, аудіо, зображення, меми, тощо. Разом з тим інструментами інформаційної війни можуть являтися окремі політичні, громадські і навіть релігійні групи.

Головним завданням Кремля стало «підірвати» Україну зсередини, створити переконання, що Україна та українці нерозривно пов'язані з образом Росії як євразійської держави. Таким чином, інформаційна сфера є найбільш вразливою у безпековому секторі України, виявивши проблеми і в законодавчій та інституційних сферах. Усю військову кампанію на території нашої держави вирізняє інформаційно-диверсійний компонент, а інформаційно-психологічний фактор є визначним у перебігу російсько-українського конфлікту.

3. З'ясовано, що з початком російської військової агресії проти України розпочалася трансформація національного інформаційного законодавства. До 2014 року в Україні практично були відсутні дієві механізми протистояння на інформаційному фронті у законодавчій площині. Багато колізій виникало у категоріальному апараті, що було перешкодою у гармонізації законодавства у цій сфері. Законодавча база до початку конфлікту не забезпечила системного підходу

до питання інформаційної безпеки держави. З 2014 року законодавство України у сфері інформаційної безпеки відчутно збагатилося. Загалом його можна поділити на 2 групи. Перша включає концептуальні, базові документи, такі як Доктрини та Стратегії, які визначають основні загрози та тенденції в інформаційній безпеці. Друга група містить Закони України, Укази Президента, рішення РНБО України, які забороняють контент країни агресора на радіо, телебаченні та в Інтернет просторі України.

Це дає підстави вважати, що законодавча база у поєднанні із реструктуризацією системи національної безпеки, дозволять створити потужний механізм стримування зовнішньої інформаційної агресії. Зауважимо, що побудова законодавства у такій важливій сфері як інформаційна безпека відбувається в Україні за принципом надолуження згаяного. Натомість, потрібно керуватися принципом стратегічного планування та прогнозування і, відповідно, адаптувати до цього законодавство. Відчутним зрушенням в інформаційному праві стало б прийняття інформаційного кодексу.

4. У сучасних умовах інформаційної війни Росії поряд з існуючими інститутами інформаційної безпеки в Україні з'явилося ряд інституцій, покликаних забезпечити надійне та ефективне впровадження інформаційної політики держави. Однак, це викликає проблему великої кількості державних органів у сфері інформаційної безпеки, що часто призводить до дублювання їх функцій. Дана проблема потребує додаткового вивчення та опрацювання з урахуванням досвіду європейських країн. Разом з тим, в основі їх діяльності має бути ефективна координація між собою; налагодження системи діалогу між державою та суспільством; гнучка взаємодія з освітніми закладами; розробка навчальних програм із метою підвищити культуру використання інформації та формування навиків критичного оцінювання інформації.

У ході дослідження виявлено, що інститут освіти є важливим фактором інформаційної безпеки, який має значний потенціал у превентивних заходах в контексті інформаційної безпеки та розв'язанні соціальних, політичних, культурних, економічних проблем України. Освіта відіграє визначну роль у

побудові ефективного суспільства, де будуть враховані усі можливості інформаційної ери та мінімізовані основні її виклики.

5. Встановлено, що класична дипломатія України в умовах російсько-українського конфлікту набула нових спрямувань. З огляду на постійне розповсюдження дезінформації Росією, актуалізувалася роль публічної дипломатії та культурної її складової. Інституціоналізація публічної дипломатії відбулася в оформленні окремого підрозділу МЗС України. Однак у зв'язку із хронічним недофінансуванням вітчизняних дипломатичних установ за кордоном, її результати є скромними. В умовах постійних інформаційних атак Росії на дипломатичному фронті, Україні вдалося здобути як ряд перемог, так і прорахунків. Виявлено, що зовнішня політика України у багатьох випадках не відповідає фактичному стану війни з Росією. Адже, називаючи війну антитерористичною операцією, влада фактично відкидає факт присутності російських військ на території України і звільняє Росію від відповідальності. Доцільним стало б ведення двосторонніх відносин з Російською Федерацією, виходячи з фактичного стану війни.

6. Доведено, що ЗМІ стали інструментом забезпечення інформаційної безпеки, адже саме ЗМІ сприяють формуванню і зміцненню національної свідомості суспільства, приналежності до нації. Виявлено прямий зв'язок між ЗМІ та станом інформаційної безпеки України. Встановлено, що медіа по своїй суті є дуальними. Їх дуалізм полягає у тому, що вони можуть бути як складовою інформаційної безпеки, так і інструментом ведення інформаційної війни. Українські ЗМІ мають ряд проблем, основними з яких є власники-олігархи, які диктують редакційну політику; недостатньо розвинуте громадське мовлення; недостатньо журналістів-експертів міжнародного класу; відсутність чіткого визначення вимог журналістської діяльності за умов проведення АТО, у тому числі і в законодавчому вимірі. Створення конкурентноспроможних незалежних і професійних українських ЗМІ, спрямованих на захист національних ідей та інтересів має стати стратегічним завданням у порядку денному інформаційної політики України.

7. Доведено значний потенціал та ефективність діяльності недержавних організацій у сфері інформаційної безпеки в контексті російсько-українського конфлікту. Основною якісною характеристикою дієвості громадянського суспільства є фінансова й організаційна незалежність та наявність механізмів впливу на формування та реалізацію державою політики інформаційної безпеки. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що громадські об'єднання можуть стати одним із ключових елементів недержавної системи забезпечення інформаційної безпеки України, адже їм вдається здійснювати проведення оборонних і наступальних операцій в інформаційному просторі для протидії інформаційній війні проти України. Їх діяльність сприятиме створенню і розширенню політичного та правового поля з метою ефективного й цілеспрямованого забезпечення безпеки особи, суспільства, держави. Налагодження ефективного діалогу між державою та громадськими об'єднаннями, з одного боку, відкриває додаткове джерело ресурсів, а з іншого – відповідає сучасним принципам демократії.

Чутливим, але досить важливим питанням у забезпеченні інформаційної безпеки України в контексті російсько-українського конфлікту залишається діяльність релігійних громад. Релігійні організації мають значний вплив на формування усталених поглядів особистості, у тому числі, як свідчить діяльність деяких з них, на політичні. У ході дослідження поширене твердження, що церква відділена від політики, не виправдовується. Більше того, аналіз діяльності УПЦ МП показує, що деякі вищі церковні чини діють всупереч національних інтересів, підриваючи цілісність держави. Відтак Україні необхідно законодавчо забезпечити діяльність і відповідальність за заклики до сепаратизму та виправдовування російського військового вторгнення в Україну. Рівність церков перед законом, напрацювання комунікацій з релігійними громадами, пояснення причин нововведень у законодавство України щодо релігійної діяльності та створення єдиної помісної Української православної церкви є складовими державної інформаційної політики у забезпеченні стабільності у цій сфері.

8. З огляду на те, що методи інформаційної війни Росії постійно розвиваються, досліджуються, пристосовуються до певної ситуації, практичні рекомендації у сфері захисту України зводяться до наступних:

- У вищих навчальних закладах слід увести спецкурси, створити відповідні спеціальності, налагодити обмін науковцями у сфері інформаційної безпеки. Це надасть можливість оперативно та фахово аналізувати загрози у сфері інформаційної безпеки, попереджувати їх і давати гідну відсіч зовнішній інформаційній агресії.
- Розробити методологію виявлення та запобігання впливу на суспільну свідомість, провокацій, дезінформації.
- Розробити стратегію публічної дипломатії України для популяризації України в світі та спростування російської дезінформації.
- Створити та налагодити ефективну роботу сітки культурно-інформаційних центрів у складі закордонних дипломатичних установ України, залучаючи для цього як державні ресурси, так і бізнес. Держава має збільшити фінансування таких центрів.
- Повернути магістерську програму у Дипломатичній академії України ім. Геннадія Удовенка. На базі Дипломатичної академії з метою протистояння інформаційному засиллю Росії, слід увести спеціальний курс підготовки дипломатів у напрямку протистояння Росії на дипломатичному фронті з детальним вивченням характерних рис російської дипломатії.
- Посилити комунікативну та превентивну інформаційну політику з населенням Закарпатської, Харківської, Одеської, Луганської і Донецької областей, де потенційні інформаційні атаки з боку Росії в рази вищі. Саме вони входять в зону пріоритетів Кремля для розхитування внутрішньої ситуації, і на них робиться велика ставка. Слід активізувати локальні ЗМІ, які б фокусувалися на конструктивних ідеях та згуртуванні регіонів навколо національної ідеї і не допустити поширення національних тріщин.
- Україні слід ініціювати створення міжнародної коаліції держав для протидії кремлівським інформаційним атакам та спростування фейкових новин.

Державна інформаційна політика має стати стрижнем у формуванні патріотизму молодого покоління, розвивати прогресивне мислення, консолідувати суспільство навколо національної ідеї.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30 - Ст. 141.
2. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України. Рішення РНБО від 28.04.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14>.
3. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. Схвалено постановою Верховної Ради України від 16.01.1997 // Урядовий кур'єр. – 1997. – 06 лютого.
4. Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від від 12.02.2007 № 105/2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20070212>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
7. Про Доктрину інформаційної безпеки України. Указ Президента України від 08.07.2009 № 514/2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про стратегію кібербезпеки України». Указ Президента України від 15.03.2016 № 96/2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/documents/962016-19836>.
10. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (з усіма змінами та поправками) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20170101>.
11. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні. Закон України від 16.11.1992 № 2783-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.
12. Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» щодо уточнення умов розповсюдження програм телерадіоорганізацій у складі універсальної програмної послуги. Закон України від 06.10.2017 № 1663-VІІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1663-19>.

13. Про внесення зміни до статті 15-1 Закону України «Про кінематографію». Закон України від 29.03.2016 № 1046-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1046-19>.
14. Про інформаційні агенства. Закон України від 28.02.1995 № 74/95-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80>.
15. Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій. Закон України від 16.06.2016 № 1421-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1421-19>.
16. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки. Закон України від 09.01.2007 № 537 - V [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
17. Про авторське право і суміжні права. Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/page>.
18. Про рекламу. Закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80/ed19960703>.
19. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19.06.2003 № 964-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20030619>.
20. Про основи національної безпеки України. Закон України у редакції від 30.11.2017 № 964-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
21. Про телебачення і радіомовлення. Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3759-12/ed19931221/page>.
22. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів. Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80/ed19970923>.
23. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації. Закон України від 23.09.1997 № 539/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80>.
24. Про Національну програму інформатизації. Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80/ed19980204>.
25. Про телекомунікації. Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1280-15/ed20031118>.
26. Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації. Закон України від 23.05.2017 №

- 2054-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2054-19>.
27. Про підсумки парламентських слухань «Інформаційна політика України: стан і перспективи». Постанова ВРУ від 02.06.1999 № 705-XIV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/705-14>.
28. Про підсумки парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України». Постанова ВРУ від 07.06.2001 № 2498-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2498-14>.
29. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні. Постанова ВРУ від 01.12.2005 № 3175-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3175-15>.
30. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Указ Президента України від 15.05.2017 № 133/2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850>.
31. Про затвердження Концепції технічного захисту інформації в Україні. Постанова КМУ від 08.10.1997 № 1126 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1126-97-%D0%BF>.
32. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Resolution adopted by the UN General Assembly A/RES/53/70 [Electronic resource] – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/760/03/PDF/N9976003.pdf?OpenElement>.
33. Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security. Resolution adopted by the UN General Assembly A/RES/54/49 [Electronic resource] – Mode of access: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/777/13/PDF/N9977713.pdf?OpenElement>.
34. Угода про співробітництво в галузі інформації (укр/рос) від 09.10.1992 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997\\_165](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_165).
35. Угода про обмін правовою інформацією (укр/рос) від 21.10.1994 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997\\_699](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_699).
36. Угода про міждержавний обмін економічною інформацією (укр/рос) від 26.06.1992 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997\\_598](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_598).
37. Угода про міждержавний обмін науково-технічною інформацією (укр/рос) від 26.06.1992 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997\\_721](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_721).
38. Конституция Российской Федерации от 12.12.1993 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.constitution.ru/>.

39. Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 05.12.2016 р. № 646 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://kremlin.ru/acts/bank/41460>.
40. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 № 683 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://ivo.garant.ru/#/document/71296054/paragraph/1:0>.
41. О Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 – 2030 годы. Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 № 203 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://kremlin.ru/acts/bank/41919>.
42. Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [www.president.gov.ua/](http://www.president.gov.ua/).
43. Урядовий портал [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/newsnpd>.
44. Верховна Рада України офіційний веб-портал [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://rada.gov.ua/>.
45. Служба безпеки України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ssu.gov.ua/ua>.
46. Міністерство інформаційної політики України. Офіційний веб-портал. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mip.gov.ua/>.
47. Міністерство закордонних справ України. Офіційний веб-портал. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mfa.gov.ua/ua>.
48. Council of Europe [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.coe.int/en/web/portal/home>.
49. Delegation of the European Union to Ukraine [Electronic resource] – Mode of access: [https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine\\_en](https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en).
50. Organization for Security and Co-operation in Europe [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.osce.org/>.
51. Inform Napalm [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://informnapalm.org/ua/>.
52. Детектор медіа. Watchdog українських ЗМІ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://detector.media/>.
53. Інститут масової інформації: ІМІ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://imi.org.ua/>.
54. Незалежна медіа профспілка України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://nmpu.org.ua/>.
55. Радіо Свобода [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/>.
56. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/>.
57. Українська правда [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/>.

58. Європейська правда [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/>.
59. Громадське радіо [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadskeradio.org/>.
60. Український тиждень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/>.
61. Дзеркало тижня [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dt.ua/>.
62. День [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk>.
63. Інтерфакс Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ua.interfax.com.ua/>.
64. Риа Новости [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ria.ru/>.
65. Politico [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.politico.com/>.
66. Deutsche Welle [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dw.com/en/top-stories/s-9097>.
67. Картунов О., Маруховський О. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: Монографія / О.В. Картунов, О.О. Маруховський. – К.: Університет економіки та права «Крок», 2012. – 344 с.
68. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С., Яковенко О.О. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. - К.: Текст, 2006. – 256 с.
69. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В.М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. Навчальний посібник. — К.: КНТ, 2006. — 280 с. (Серія: Національна і міжнародна безпека).
70. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія.- К.: «Текст», 2003.-600 с.
71. Ліпкан В. А. Сучасний зміст інформаційних операцій проти України. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 102 (Частина І), 2011. – С. 34-43.
72. Макаренко Є. А. Міжнародні інформаційні відносини: Монографія. - К.: Наша культура і наука, 2002. – 452 с.
73. Ржевська Н. Ф. Стратегічні прогнози щодо подолання інформаційної нерівності в умовах глобалізації / Н.Ф. Ржевська // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. – Серія: Економіка, право, політологія, туризм. – Вип. 2. – К. : «НАУ-друк», 2010. – С. 104-109.
74. Ржевська Н. Ф. Інформаційна протидія та безпека: нові об'єкти інформаційної безпеки / Н.Ф. Ржевська // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць – Вип. 80 (Частина ІІ). – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – С. 61 – 63.
75. Литвиненко О. В. Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси: Монографія — К.: НІСД, 2003. – 240 с.
76. Горбулін В.П., Додонов О.Г., Ланде Д.В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози протидія, моделювання: монографія / В. П. Горбулін, О.Г. Додонов, Д.В. Ланде. – К.:Інтертехгологія, 2009. – 164 с.

77. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Георгій Почепцов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 497 с.
78. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2011. – 154 с.
79. Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору: [монографія] / [О. Онищенко (кер. проекту), В. Горовий, В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 296 с.
80. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України: [монографія] / [В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко, В. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 228 с.
81. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж [Текст]: [монографія] / [В. І. Попик, В. М. Горовий, О. С. Онищенко та ін.]; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. - Київ: НВЦ НБУВ, 2015. - 200 с.
82. Перепелиця Г.М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2015. – 880 с.
83. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. – Х. : Віват, 2015. – 304 с.
84. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 196 с.
85. «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для всієї Європи [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://old.razumkov.org.ua/ukr/upload/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf>.
86. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи - Київ: КАЛАМАР, 2017. – 268 с.
87. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Д. Чекаленко, С. Г. Федуняк. – Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – 464 с.
88. Чекаленко Л. Д. Національна безпека України: система реалізації / Л. Д. Чекаленко. // Зовнішні справи. – 2016. – №11. – С. 17–19.
89. Чекаленко Л. Д. Посилення гуманітарного чинника в українсько-російських відносинах [Електронний ресурс] / Л. Д. Чекаленко – Режим доступу до ресурсу: [http://www.niss.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr1&issue=2004\\_2](http://www.niss.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr1&issue=2004_2).
90. Чекаленко Л. Д. Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Збірник наук. статей. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [Електронний ресурс] / Л. Д. Чекаленко. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/2016doc.ocupation.pdf>.

91. Чекаленко Л. Д. Росія contra України / Л. Д. Чекаленко. // Зовнішні справи. – 2015. – №10. – С. 18–20.
92. Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : монографія / Б. А. Кормич. – О. : Юрид. літ., 2003. – 271 с.
93. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: навч. Посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов: за заг. Ред. Г. П. Ситника: у 3 ч. Ч. 2: Методологічні основи державного управління національною безпекою. – К.: НАДУ, 2009 – 240 с.
94. Бортнікова О. Г. Інституціональний підхід до вивчення систем безпеки в теорії державного управління [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=429>.
95. Антонюк В. В. Механізми державного реагування на сучасні виклики та загрози інформаційній безпеці [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=747>.
96. Абакумов В. М. Інституційне забезпечення протидії інформаційним війнам в Україні / В. М. Абакумов. // Право і безпека. – 2010. – С. 65–69.
97. Солодка О. М. Пріоритети удосконалення інформаційної безпеки України / О. М. Солодка. // Інформація і право. – 2015. – С. 36–42.
98. Зернецька О. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні взаємовідносини: Монографія. – К.: Освіта, 1999. - 352 с.
99. Зернецька О.В. Глобальна комунікація. Монографія. – Київ. Наукова думка – 2017. – 348 с.
100. Конах В. К. Забезпечення безпекових імперативів у медіапросторі України (контентний вимір): монографія / В.К. Конах. – Київ : «Видавництво «Фенікс», 2017. – 540 с.
101. Павлюк К. Діяльність неурядових громадських організацій у контексті забезпечення національної безпеки України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-2-30.pdf>.
102. Головка А. А. Діяльність громадських об'єднань в контексті інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=984>.
103. Захаренко К. Ефективність використання потенціалу недержавних суб'єктів інформаційної безпеки. Філософський альманах. – 2016. – Випуск 1–2. С. – 149-150.
104. Jolanta Darczewska. Wojna informacyjna Rosji z Zachodem. Nowe wyzwanie? [Electronic resource] – Mode of access: [www.abw.gov.pl/download/1/1922/darczewska.pdf](http://www.abw.gov.pl/download/1/1922/darczewska.pdf).
105. Maria Snegovaya. Putin's information warfare in Ukraine. Soviet origins of Russia's hybrid warfare [Electronic resource] – Mode of access: <http://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2017/01/Russian-Report-1-Putins-Information-Warfare-in-Ukraine-Soviet-Origins-of-Russias-Hybrid-Warfare.pdf>.

106. Keir Giles. Handbook of Russian Information Warfare (NATO Defense College «NDC Fellowship Monograph Series») Fellowship Monograph 9 by Keir Giles. Rome, November 2016.
107. Bruce H. McClintock. Russian Information Warfare: A Reality That Needs a response warfare [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.rand.org/blog/2017/07/russian-information-warfare-a-reality-that-needs-a.html>.
108. Kenneth Geers (Ed.), Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine, NATO CCD COE Publications, Tallinn 2015.
109. Andrew Puddephatt. Voices of war: Conflict and the role of the media. Report [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.mediasupport.org/wp-content/uploads/2012/11/ims-voices-of-war-2006.pdf>.
110. Edward V. Rowe. Technology's impact on the operational level of war [Electronic resource] – Mode of access: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.869.5152&rep=rep1&type=pdf>.
111. Alistair S. Duff. A normative theory of the information society. New York and London, Routledge Research in Information Technology and Society, 2012, 157 pp.
112. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография. М. : МИФИ, 2003. – 388 с.
113. Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологических конфликтов высокой интенсивности. Научное пособие. М.: МИФИ, 2004. 392 с.
114. Валюшко І. О. Основні виклики і загрози в епоху інформаційних війн. / І. О. Валюшко. // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Частина II. Серія «Політичні науки» / За заг. ред. В.Г. Циватого, Н.О. Татаренко. – 2016. – С. 142–147.
115. Інформація [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.
116. Триняк В. Ю. Інформаційна безпека як соціокультурний феномен : дис. канд. філос. наук : 09.00.03 / . – Дніпропетровськ, 2009. – 189 с.
117. Інформаційні війни в Українському контексті [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.global-analityk.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BA%D0%BE/>].

118. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер [Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной; Под. ред. Е. Л. Вартановой]. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
119. Федоров А. Информационная безопасность в мировом политическом процессе: Монография / А.В. Федоров. – М.: МГИМО-Университет, 2006. – 220 с.
120. Макаренко Є.А. Політичні доктрини глобальної інформаційної безпеки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://studopedia.org/13-122329.html>.
121. Капица С. Демографический переход и будущее человечества [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2007/21/ka3.html>.
122. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994\\_055/page](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_055/page).
123. Kashlev Y. International relations and Information / Y. Kashlev. // International Affairs. – 1978. – №8. – С. 82–90.
124. Інформаційна безпека України [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу до ресурсу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0\\_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0\\_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8).
125. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. - К.: Укр. енцикл., 1998. - 1999. - Т. 2.: Д - Й. - 744 с.; С. 714.
126. Лопатин В. Н. Информационная безопасность России: Человек. Общество. Государство. – СПб: Фонд «Университет», 2000. – 359с.
127. Антонюк В. В. Основні науково методологічні підходи до дослідження державної політики інформаційної безпеки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:XP6K2Y-qYG0J:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r\\_81/cgiirbis\\_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD%3D1%26Image\\_file\\_name%3DPDF/ipd\\_2013\\_20\\_32.pdf+%&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:XP6K2Y-qYG0J:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26Z21ID%3D%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/ipd_2013_20_32.pdf+%&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua) Ан.
128. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації. - Харків: «ФОЛІО», 2002. – 296 с.
129. Валюшко І. О. Еволюція інформаційних війн: минуле і сучасність / І. О. Валюшко. // Історико-політичні студії. Збірник наукових праць. – 2015. – №2. – С. 127–134.
130. Krutskikh A., Fedorov A. International Information Security. / A. Krutskikh, A. Fedorov // International Affairs. – 2000. – №2. – С. 170-182.
131. Тоффлер Э. Война и антивоенная. [текст]: / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер / Серия: Philosophy. М.: АСТ. – 2005. – 412 с.

132. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М.: Госполитиздат, 1995. – 800 с.
133. Петров В. В. Военно-інформаційна безпека України за умов посилення загроз інформаційних війн : дис. канд. політ. наук : 21.01.01 / Петров В. В. – Київ, 2010. – 181 с.
134. Rathmel A. The Information revolution and [Electronic resource] – Mode of access: [http://www.vertic.org/media/Archived\\_Publications/Yearbooks/2000/VY00\\_Rathmel.pdf](http://www.vertic.org/media/Archived_Publications/Yearbooks/2000/VY00_Rathmel.pdf).M.
135. Beck U. World Risk Society [text]: / U. Beck / Polity Press, Malden. – 1999. 192 p.
136. Дзьобань О.П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс: Монографія / Дзьобань О.П. – Харків: Майдан, 2007. – 284 с.
137. Жарков Я. М. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави: Підручник. / Я. М. Жарков, Т. М. Дзюба, І. М. Замаруєва. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 274 с.
138. Білорус О, Лук'яненко Д. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.– К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
139. Сьомін С. Україна у третій світовій війні / С. Сьомін // Нова політика. – 2000. – № 4. – С. 53-58.
140. Сашук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://jorn.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk\\_publ.php](http://jorn.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php).
141. Хаустов Н. Информационная безопасность [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/44601623>.
142. Борисова Л. В. Інформаційна безпека як визначальний компонент національної безпеки України / Л. В. Борисова, В. В. Тулупов. // Право і безпека. – 2013. – №1. – С. 39–42.
143. Hoffman F.G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict / Frank G. Hoffman // Strategic Forum / Institute for National Strategic Studies and National Defence University. – No. 240. – April. 2009. [Electronic resource] – Mode of access: <http://ndu.edu/inss>.
144. Піджак рвется по шву. Ван Каппен Ф. Інтерв'ю на «Радіо Свобода» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.svoboda.org/a/25362031.html/>.
145. Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://geostrategy.org.ua/images/Hybression\\_finversion.pdf](https://geostrategy.org.ua/images/Hybression_finversion.pdf).
146. Henry Kissinger. To settle the Ukraine crisis, start at the end [Electronic resource] / H. Kissinger // The Washington Post. – March 2014. – Mode of access: [http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-theend/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9\\_story.html](http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-theend/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html).

147. Як Росія веде інформаційні війни [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.theinsider.ua/rus/politics/537f3dbe5c890/>.
148. Что будет, если Украина распадется? Выступление А.Дугина на радио «Эхо Москвы». 04.12.2004 / А.Дугин // Информационно-аналитический портал «Евразия». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2089>.
149. Дугин А. Приднестровье – авангард Большой России / А.Дугин // «Россия». – 5–11.10.2006. – № 37(989) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://olvia.idknet.com/ol95-10-06.htm>.
150. Холмогоров Е. Реставрация будущего [Електронний ресурс] / Е. Холмогоров – Режим доступу до ресурсу: <http://www.intelros.org/lib/statyi/holmogorov2.htm>.
151. Лозовий В. С. «Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України». Аналітична записка [Електронний ресурс] / В. С. Лозовий – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1796/>.
152. Литвиненко О. М. «Виклики національній політиці пам'яті в часи «гібридної війни». Аналітична записка [Електронний ресурс] / О. М. Литвиненко – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1818/>.
153. Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года) // Информационное агентство УНИАН. – 18.04.2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenievladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html>.
154. Сушій О. Державотворення чи держава, яка не склалася, - український контекст. [Електронний ресурс] / О. Сушій – Режим доступу до ресурсу: [http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz\\_72\\_73/sushii\\_derjavotvorennia.pdf](http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_72_73/sushii_derjavotvorennia.pdf).
155. Timothy L. Thomas «Dialectical versus Empirical Thinking: Ten Key Elements of the Russian Understanding of Information Operations», *Journal of Slavic Military Studies*, 1998, Vol.11, No.1, pp. 40-62.
156. Овчинский В. С. Организационное оружие: Функциональный генезис и система технологий XXI века (доклад Изборскому клубу) [Электронный ресурс] / В. С. Овчинский, И. Ю. Сундиев. – Режим доступа: <http://www.dynacon.ru/content/articles/1466/>.
157. Месснер Є. Заколот - ім'я Третьої Світової організації. - Буенос-Айрес, 1960.
158. Сацький П. Витоки мілітаристської свідомості російського суспільства / П.В. Сацький // Історико-політичні студії. Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. Збірник наукових праць. – К., 2015. - № 2 (4). – С. 74 – 86.
159. Центр інформаційного протиборства (РФ) [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу до ресурсу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80\\_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE\\_%D0%BF%D1%80%D0%](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%)

BE%D1%82%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0\_(%D0%A0%D0%A4)#cite\_note:-:1-1.

160. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/DeVr\\_2014\\_13\\_11.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/DeVr_2014_13_11.pdf).
161. Черненко Т. Ідея сепаратизму як один з інструментів інформаційної війни проти України / Т. Черненко. // Стратегічні пріоритети. – 2016. – С. 117–123.
162. Смола Л. Інформаційно-психологічний складник гібридної війни / Л. Смола. // Національна безпека і оборона. – 2016. – №9-10 (167-168). – С. 68–71.
163. Горбань Ю. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / Ю. Горбань. // Вісник НАДУ. – 2015. – №1. – С. 136–141.
164. Жуковская Д. Йозеф Геббельс – теоретик СМІ Третього Рейха [Електронний ресурс] / Д. Жуковская. – Режим доступу: [http://www.historicus.ru/joseho\\_Gebbels\\_teretik\\_SMI\\_Tretyego\\_Reiha/](http://www.historicus.ru/joseho_Gebbels_teretik_SMI_Tretyego_Reiha/).
165. Субтельний Орест. Україна: історія. – К.: «Либідь», 1991. – 512с.
166. Шевченко М. Русский мир – контуры «общей судьбы» [Електронний ресурс] / М. Шевченко – Режим доступу: [http://www.archipelag.ru/ru\\_mir/history/histori2004/shevchenko-kontur/](http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/histori2004/shevchenko-kontur/).
167. Герасименко К. С. Сучасні ознаки загроз «інформаційного тероризму» / К. С. Герасименко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 162–166.
168. Jerrold M. From Car Bombs to Logic Bombs: The Growing Threat from Information Terrorism / M. Jerrold // NATO Library at:TERRORISM\_AND\_POLITICAL\_VIOLENCE, vol. 12, no. 2, Summer 2000, P. 97-122.
169. Матула М. Феномен інформаційного тероризму як загрози національній та міжнародній безпеці [Електронний ресурс] / М. Матула. – Режим доступу до ресурсу: <http://naub.oa.edu.ua/2014/fenomen-informatsijnoho-teroryzmu-yak-zahrozy-natsionalnij-ta-mizhnarodnij-bezpetsi/>.
170. Манойло А. В. К вопросу о содержании понятия «информационная война» [Електронний ресурс] / А. В. Манойло. – Режим доступу: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=1552>.
171. Попова Т. Війна і пропаганда. Як працюють війська інформаційних операцій Росії? [Електронний ресурс] / Т. Попова. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28351969.html>.
172. Валюшко І. О. Кібербезпека України: наукові та практичні виміри сучасності / І. О. Валюшко. // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право.. – 2016. – № 3/4 (31-32). – С. 117–124.
173. Історія розвитку сепаратизму в Донецькій області [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dn.depo.ua/ukr/donetsk/istoriya-rozvitku-separatizmu-v-donetskiy-oblasti-28102015090000>.
174. Чорний В. С. Особливості публічної дипломатії Російської Федерації на сучасному етапі. [Електронний ресурс] / В. С. Чорний, О. М. Тоговицька –

- Режим доступу до ресурсу: [irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/gileya\\_2013\\_72\\_175.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2013_72_175.pdf).
175. Хламендик В. Інформаційна гігієна як фактор збереження психічного здоров'я людини [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK\\_35\\_7.pdf](http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_7.pdf).
176. Грицак Я. Людське / Я. Грицак // Країна. – №35(238). – 2014. – С.36
177. Беззуб І. Нова Воєнна Доктрина: керівництво до дії чи декларація? [Електронний ресурс] / І. Беззуб – Режим доступу до ресурсу: [http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350](http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350).
178. Олександр Турчинов: Нова стратегія національної безпеки – це перший не декларативний, а винятково практичний документ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2094.html>.
179. Заява СБУ щодо використання російськими спецслужбами окремих інтернет ресурсів у спеціальних інформаційних опекаціях. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/3356#.firc8deT.dpbs>.
180. Про стратегію сталого розвитку «Україна 2020». Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
181. Підсумки порушень прав журналістів та свободи слова з початку російської агресії — ІМІ (інфографіка) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://imi.org.ua/analytics/44669-pidsumki-porushen-prav-jurnalistiv-ta-svobodi-slova-z-pochatku-rosiyskoji-agresiji-imi-infografika.html>.
182. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України. Постанова КМУ від 14.01.2015 № 2 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF>.
183. Міністерство інформаційної політики України. Офіційний веб-портал. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mip.gov.ua/content/pro-ministerstvo.html>.
184. Стець створив «Інформаційні війська України», до яких може долучитися кожен, у кого є Інтернет [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://detector.media/infospace/article/104110/2015-02-23-stets-stvoriv-informatsiini-viiska-ukraini-do-yakikh-mozhe-doluchitisya-kozhenu-kogo-e-internet/>.
185. МІП: «Інформаційні війська України» стають самостійним проектом Інтернет [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mip.gov.ua/news/1931.html>.
186. Медіа профспілка висловлює жаль через методи створення Міністерства інформполітики. Незалежна медіа профспілка України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://nmpu.org.ua/2014/12/media-profspilka-vyslovlyuje-zhal-cherez-metody-stvorennuya-ministerstva-informpolityky/>.

187. Звіт: свобода ЗМІ в Україні погіршилась. Незалежна медіа профспілка України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://nmpu.org.ua/2015/02/zvit-svoboda-zmi-v-ukrajini-pohirshylas/>.
188. «Репортери без кордонів» засуджують створення Міністерства інформації в Україні. Інститут масової інформації [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://imi.org.ua/news/46755-reporteri-bez-kordoniv-zasudjuyut-stvorennya-ministerstva-informatsiji-v-ukrajini.html>.
189. Speaking and Listening - the Ministry Abroad. MOI Digital [Electronic resource] – Regime of access: <http://www.moidigital.ac.uk/blog/speaking-and-listening-ministry-abroad/>.
190. Громадська рада при Мінінформполітики припинила членство двох підозрюваних у посібництві сепаратистському каналу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://osvita.mediasapiens.ua/media\\_law/government/gromadska\\_rada\\_pri\\_mininformpolitiki\\_pripinila\\_chlenstvo\\_dvokh\\_pidozryuvanikh\\_u\\_posibnitstvi\\_separatistskomu\\_kanal/](http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/gromadska_rada_pri_mininformpolitiki_pripinila_chlenstvo_dvokh_pidozryuvanikh_u_posibnitstvi_separatistskomu_kanal/).
191. Український кризовий медіа-центр інформуватиме світ про події в державі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiinskiy\\_krizoviy\\_media\\_tsentr\\_informuvati\\_me\\_svit\\_pro\\_podiii\\_v\\_derzavi\\_1914819](http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraiinskiy_krizoviy_media_tsentr_informuvati_me_svit_pro_podiii_v_derzavi_1914819).
192. Україна протидіє інформаційній агресії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=113969&cat\\_id=109884](http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113969&cat_id=109884).
193. Про Інформаційно-аналітичний центр. Указ Президента України №398/2014 від квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/398/2014>.
194. Кібербезпекою об'єктів критичної інфраструктури опікуватиметься держпідприємство при Мінінфраструктури [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/465659.html>.
195. Інституційне забезпечення державної комунікативної політики: досвід країн Європи : аналіт. доп. – К. : НІСД, 2014. – 40 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://www.niss.gov.ua/public/File/2014\\_nauk\\_an\\_rozrobku/comunicat\\_depart.pdf](http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/comunicat_depart.pdf).
196. Про національну доктрину розвитку освіти України у XXI столітті. Указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
197. Артемов В. Ю. Теоретико-методичні основи формування деонтологічної компетентності фахівців із забезпечення інформаційної безпеки / В. Ю. Артемов; М-во освіти і науки України, Нац. авіац. ун-т, Ін-т інформ.-діагност. Систем. – Київ: Задруга, 2016. – 327 с.
198. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки. Указ Президента України від 13.10.2015 № 580/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>.

199. Суспільний проект «Лікбез». Історичний фронт. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт проекту «Лікбез». – Режим доступу до ресурсу: <http://likbez.org.ua/>.
200. Прокопенко І. Ф. Роль освіти в умовах формування інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / І. Ф. Прокопенко – Режим доступу до ресурсу: <http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/statti%20Ekonomika%208/1.html>.
201. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента. Наказ МОН України від 09.07.09 № 642 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://osvita.ua/legislation/Vishya\\_osvita/4283/](http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/4283/).
202. Валюшко І. О. Витоки інформаційної агресії Росії в Українському інформаційному просторі / І. О. Валюшко. // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2016. – Випуск 1-2 (29-30). – С. 95 – 98.
203. Визначення поняття «дипломатія». Роль дипломатії на початку ХХІ ст. у вирішенні глобальних проблем сучасності [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/05.htm>.
204. Дипломатичний протокол та етикет [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.big-lib.com/book/37\\_Diplomatichnii\\_protokol\\_ta\\_etiket/3970\\_21\\_Diplomatiya\\_i\\_diplomati](http://www.big-lib.com/book/37_Diplomatichnii_protokol_ta_etiket/3970_21_Diplomatiya_i_diplomati).
205. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=6157&action=show>.
206. Попов В.И. Современная дипломатия. Теория и практика. – М.: Научная книга, 2000. – 240 с.
207. Гамагелян Ф. Социальные Медиа: новый уровень многоуровневой дипломатии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://caucasusedition.net/ru>.
208. United States Information Agency Alumni Association, «What Is Public Diplomacy?» Washington, D.C., updated September 1, 2002 [[Electronic resource] – Mode of access: : <http://www.publicdiplomacy.org/1.htm>.
209. Ціватий В. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України) / Зовнішні справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/publiczna-diplomatija-tradiciji-trendi-ta-vikliki-dosv/>.
210. Ошитко О. Сучасні тенденції міжкультурного співробітництва в Європі / Віче [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2519/>.
211. Про культурно-інформаційний центр у складі закордонної дипломатичної установи України. Указ Президента України від 20.02.2006 № 142/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142/2006>.

212. В МЗС створено новий напрям роботи – публічна дипломатія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/43433-v-mzs-stvoreno-novij-napryam-robotipublichna-diplomatija>.
213. Костров В. Чому не використовуємо резерви «культурної дипломатії»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://patrioty.org.ua/blogs/chomu-ne-vykorystovuiemo-rezervy-kulturnoi-dyplomatii-155795.html>.
214. Запущено проект «Україна: Свобода, Гідність, Креативність», покликаний коротко, цікаво та доступно інформувати світ про Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art\\_id=248671547&cat\\_id=248817842](http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=248671547&cat_id=248817842).
215. Кабмін схвалив створення «Українського інституту» для презентації України за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [https://dt.ua/POLITICS/kabmin-shvaliv-stvorennya-ukrayinskogo-institutu-dlya-prezentaciyi-ukrayini-za-kordonom-247910\\_.html](https://dt.ua/POLITICS/kabmin-shvaliv-stvorennya-ukrayinskogo-institutu-dlya-prezentaciyi-ukrayini-za-kordonom-247910_.html).
216. Український інститут: м'яка сила для просування сучасної України у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/54574-ukrajinskyj-institut-mjaka-sila-dlya-prosuvannya-suchasnoji-ukrayini-u-sviti>.
217. Валевський О. Порядок денний державної культурної політики в умовах зовнішньої агресії. Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1872/>.
218. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури - стратегії реформ. Розпорядження КМУ від 01.02.2016 № 119-2016-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80>.
219. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К. : НІСД, 2016. – 688 с.
220. Угода про коаліцію депутатський фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014 № п0001001-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/142/2006>.
221. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Розпорядження КМУ України від 07.06.2017 № 383-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/383-2017-%D1%80>.
222. Друзі Путіна в ЄП неофашисти переконують не давати безвіз Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/04/5/7064144/>.

223. Мнение: «безвиз» для Киева – поход на Запад, а для ЕС – «морковка для осла» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ria.ru/radio\\_brief/20170406/1491666502.html](https://ria.ru/radio_brief/20170406/1491666502.html).
224. Украинци обвалили сайт выдачи загранпаспортов после решения ЕП по безвизу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ria.ru/world/20170406/1491650828.html>.
225. Политолог о решении ЕП по «безвизу» для Украины: вспомним пример Грузии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ria.ru/radio\\_brief/20170406/1491645258.html](https://ria.ru/radio_brief/20170406/1491645258.html).
226. Стулік: кримчани зможуть поїхати в ЄС без віз лише з біометричним паспортом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28416859.html>.
227. Яременко Б. Місія здійсненна. Зовнішньополітичні завдання і виклики України в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/Politics/155272>.
228. Про реорганізацію Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ. Постанова КМУ від 07.12.2016 № 920 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249570813>.
229. Валюшко І.О. Дипломатія України у вимірі інформаційної безпеки країни / І.О. Валюшко. // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. – 2017. Випуск № 13. – С. 137-142.
230. Дипломатическая академия МИД России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dipacademy.ru/about/>.
231. Valiushko I. The role of media in the conflicts of information era. / I. Valiushko. // European political and law discourse. Volume 4 Issue 1. – 2017. P. 135– 140.
232. Роль ЗМІ у системі міжнародних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pid.atwebpages.com/rol-smi-sisteme-mejdunarodnyih.html/>.
233. Головин Ю. А., Орлов Н. А. Возрастание роли СМИ в обеспечении информационной безопасности / Ю. А. Головин, Н. А. Орлов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vozhrastanie-rol-i-smi-v-obespechenii-informatsionnoy-bezopasnosti>.
234. Тоффлер Е. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI в. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://polityslovo.wordpress.com/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B0/%D0%B5-%D1%82%D0%BE%D1%84%D1%84%D0%BB%D0%B5%D1%80/>.
235. Средства массовой информации – Ватиканы современного мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.washprofile.org/en/comment/reply/>.
236. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Маршалл Маклюэн. – М.: Кучково поле, 2007. – 464 с.

237. Карлова В. В. Вплив засобів масової інформації на формування української національної свідомості / В. В. Карлова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://academy.gov.ua/ej/ej6/txts/07kvvunc.htm>.
238. Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві / А. С. Дорошкевич. // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – №2. – С. 21–28.
239. Блумер Г. Коллективное поведение: Пер. с англ. // Американская социологическая мысль: Тексты. - М., 1994. – 278 с.
240. Шпенглер О. Закат Европы. Образ и действительность / О. Шпенглер. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rulit.me/books/zakat-evropy-obraz-i-dejstvitelnost-read-92466->.
241. Про заходи щодо забезпечення інформування громадськості про антитерористичну операцію. Розпорядження Президента України від 15.05.2014 № 862/2014-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/862/2014-%D1%80%D0%BF>.
242. Іщенко Н. В окопах «інформаційного фронту». Україна має знайти унікальний метод захисту від гібридної агресії / Н. Іщенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/v-okopah-informaciynogo-frontu>.
243. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура : пер. с англ. под научн. ред. О. И. Шкаратана / М. Кастельс. – М. : ГУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.
244. Як російська пропаганда впливає на суспільну думку в Україні (дослідження). – 2017. – 13 лютого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yak\\_rosiyska\\_propaganda\\_vplivaє\\_na\\_suspilnu\\_dumku\\_v\\_ukraini\\_doslidzhennya/](http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yak_rosiyska_propaganda_vplivaє_na_suspilnu_dumku_v_ukraini_doslidzhennya/).
245. Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії. Аналітичний звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [https://dl.dropboxusercontent.com/u/30479341/Telekritika\\_analytics\\_propaganda\\_2015.pdf](https://dl.dropboxusercontent.com/u/30479341/Telekritika_analytics_propaganda_2015.pdf).
246. Про реформування державних та комунальних друкованих засобів масової інформації. Закон України від 24.12.2015 р. № 917-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/917-19>.
247. Ukraine's fight against fake news goes global [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.politico.eu/article/on-the-fake-news-frontline/>.
248. Про внесення змін до деяких Законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації та реалізації принципів державної політики в сфері телебачення і радіомовлення. Закон України від 03.09.2015 № 674-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/674-19>.
249. Рада Європи вітає підписання Президентом України 10 вересня 2015 року Закону «Про розкриття інформації щодо кінцевих власників ЗМІ», схваленого

- парламентом 3 вересня ц.р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:  
[https://www.coe.int/uk/web/kyiv/home/-/asset\\_publisher/Pur4r4szNjUn/content/the-council-of-europe-welcomes-the-signature-by-the-president-of-ukraine-on-10-september-2015-of-the-law-on-transparency-of-media-ownership-adopted-by?inheritRedirect=false&desktop=false](https://www.coe.int/uk/web/kyiv/home/-/asset_publisher/Pur4r4szNjUn/content/the-council-of-europe-welcomes-the-signature-by-the-president-of-ukraine-on-10-september-2015-of-the-law-on-transparency-of-media-ownership-adopted-by?inheritRedirect=false&desktop=false).
250. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України. – К.: НІСД, 2013. – 64 с.
251. Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування 20.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:  
[http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim\\_e\\_riven\\_pidtrimki\\_mes\\_edzhiv\\_rosiyskoi\\_propagandi\\_u\\_zoni\\_konfliktu\\_sotsiologichne\\_opituvannya/](http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mes_edzhiv_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya/).
252. Висвітлення конфлікту в українських медіа: установки, практики, пошук рішень (результати дослідження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:  
[http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/visvitlennya\\_konfliktu\\_v\\_ukrainskikh\\_media\\_ustanovki\\_praktiki\\_poshuk\\_rishen\\_rezultati\\_doslidzhenny](http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/visvitlennya_konfliktu_v_ukrainskikh_media_ustanovki_praktiki_poshuk_rishen_rezultati_doslidzhenny).
253. Achilles P. Globalization and Commercialization of Satellite Broadcasting: Current Issues // Space Policy. 2002. P. 37 – 43.
254. Совместная декларация о свободе выражения мнения, а также «фейковых» новостях, дезинформации и пропаганде. FOM.GAL/3/17, 3 March 2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:  
<http://www.osce.org/ru/fom/302806?download=true>.
255. The evolution of hybrid warfare and key challenges. Committee on armed services house of representatives. One hundred fifteenth congress (first session). March 22, 2017. Washington, 2017 [Electronic resource] – Mode of access:  
<https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CHRG-115hhrg25088/pdf/CHRG-115hhrg25088.pdf>.
256. Культурна місія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:  
<https://day.kyiv.ua/uk/article/intervyu/kulturna-misiya-ukrayini-0>.
257. Чабаненко М. Журналістика і пропаганда: у пошуках правильних рішень [Електронний ресурс] / М. Чабаненко – Режим доступу до ресурсу:  
<http://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/zhurnalistyka-i-propaganda-u-poshukakh-pravylnykh-rishen.html>.
258. Завдання ЗМІ – інформування, а не пропаганда, - експерти ГО «Телекритика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:  
<http://medialab.online/news/zavdannya-zmi-informuvannya-a-ne-propaganda-eksperty-go-telekry-ty-ka/>.
259. Основи масово-інформаційної діяльності: Підручник // А.З.Москаленко, Л.В.Губерський, В.Ф.Іванов. – К., 1999. – 634 с.
260. Лосев І. Українська мова і культура. Влада і бізнес досі не зрозуміли їхнє значення? [Електронний ресурс] / І. Лосев – Режим доступу до ресурсу:  
<http://www.radiosvoboda.org/a/28378789.html>.

261. Про громадські об'єднання. Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
262. Громадська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0\\_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0).
263. Положення про громадську раду при МІП [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mip.gov.ua/content/gromadska-rada.html>.
264. Міністерство інформаційної політики ініціює створення Інформаційних військ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mip.gov.ua/news/115.html>.
265. МІП підписало меморандум про співпрацю з громадськими організаціями «Інститут інформаційної безпеки» (Україна) та «Разом» (США). Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://mip.gov.ua/news/335.html>.
266. Центр військово-політичних досліджень. Офіційний сайт. Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://cmprs.org.ua/uk>.
267. Информационное сопротивление. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru>.
268. Історія InformNapalm. Відповіді на запитання, які ставлять найчастіше (FAQ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://informnapalm.org/ua/istoriya-informnapalm-vidprovidi-na-zapytannya-yaki-stavlyat-najchastishe-faq/>.
269. МІП і волонтери InformNapalm надали докази участі російських приватних військових компаній у війні на Донбасі [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://detector.media/community/article/129488/2017-09-01-mip-i-volonteri-informnapalm-nadali-dokazi-uchasti-rosiiskikh-privatnikh-viiskovikh-kompanii-u-viini-na-donbasi/>.
270. Український Кіберальянс [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9\\_%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81).
271. Facebook сторінка Євгена Докуніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1429844477281327>.
272. «Українські кібер війська» за три роки заблокували 173 сайти терористів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://detector.media/infospace/article/123935/2017-03-10-ukrainski-kiber-viiska-za-tri-roki-zablokuvali-173-saiti-teroristiv/>.
273. Війна Кремля: півтисячі блогерів готуються до нападу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2188169-vijna-kremla-pivtisaci-blogeriv-gotuutsa-do-napadu.html>.
274. Про УГІБ. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://uisg.net/about/>.

275. Всеукраїнська асоціація «Інформаційна безпека та інформаційні технології». Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://vaibit.org.ua/>.
276. Мета, функції та завдання. Офіційний сайт ГО «Академія національної безпеки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://nationalsecurity.org.ua/category/etceteras/>.
277. Остроухов В. В. Інформаційна безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://westudents.com.ua/glavy/51970-rozdl-3-duhovno-relgynaskladova-natsionalno-bezpeki-ukrani.html>.
278. Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти : матеріали наук.-практ. конф. / 06 жовт. 2016 р. / Упоряд. : В. М. Фурашев. – Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2016. – 204 с.
279. Кількість сторонників Московського патріархата в Україні упало до 15% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zn.ua/UKRAINE/kolichestvo-storonnikov-moskovskogo-patriarhata-v-ukraineupalo-do-15-214637\\_.html](http://zn.ua/UKRAINE/kolichestvo-storonnikov-moskovskogo-patriarhata-v-ukraineupalo-do-15-214637_.html).
280. Захоплення храму УПЦ КП в Криму: російські силовики пошкодили руку архієпископу Клименту [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadskeradio.org/news/2017/08/31/zahoplennya-hramu-upc-kp-v-krymu-rosiyski-sylovyky-poshkodyly-ruku-arhiyepyskopu-klymentu>.
281. Посольство США про блокування українського храму в Криму: це напад Росії на свободу релігії [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28712588.html>.
282. Російський патріарх Кирило: РПЦ ніколи не погодиться на незалежність Української церкви [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28130714.html>.
283. РПЦ о войсках РФ: Надеемся, Украина сопротивляться не будет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://news.liga.net/news/politics/992613-rpts\\_otvetila\\_ups\\_mp\\_nadeemsa\\_ukraina\\_soprotivlyatsya\\_ne\\_budet.htm](http://news.liga.net/news/politics/992613-rpts_otvetila_ups_mp_nadeemsa_ukraina_soprotivlyatsya_ne_budet.htm).
284. В церкви видят миротворческой миссию России на Украине. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://interfax-russia.ru/South/main.asp?id=477471>.
285. Братовбивчу війну на сході України благословив російський патріарх Кирило [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/bratovbivchu-viynu-na-shodi-ukrayini-blagosloviv-rosiyskiy-patriarh-kirilo-350183.html>.
286. Церковний скандал чи державна зрада: УПЦ МП юридично визнала Крим частиною Росії та передала їй дві єпархії [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/cerkovniy-skandal-chi-derzhavna-zrada-upc-mp-yuridichno-viznala-krim-chastinoyu-rosiyi-ta-peredala-yiy-dvi-eparhiyi-414055.html>.
287. Митрополит Онуфрій не встав під час зачитування імен Героїв України на знак протесту проти війни – УПЦ МП [Електронний ресурс]. – Режим доступу

- до ресурсу: <http://www.unian.ua/politics/1076227-predstoyatel-upts-mpne-vstav-pid-chas-zachituvannya-imen-biytsiv-ato-u-radi-gerojiv-ukrajini-foto.html>.
288. Місіонери Московського патріархату нав'язують Україні «русский мир» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28366802.html>.
289. Священника-сепаратиста Дмитрія Сидора засудили до трьох років умовно [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://risu.org.ua/ua/index/all\\_news/community/scandals/47374/](https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/scandals/47374/).
290. Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації (щодо зміни релігійними громадами підпорядкованості)». Проект Закону України від 23.02.2016 № 4128 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/JH36O00I.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH36O00I.html).
291. Про особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором. Проект Закону України від 22.04.2016 № 4511 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/JH3NB00A.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3NB00A.html).
292. В Україні – «церковні гоніння» чи протидія впливу Кремля? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28494970.html>.
293. Москва оголосила нову хвилю «гонінь» на УПЦ МП: під прицілом Мінкульт України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2197667-moskva-ogolosila-novu-hvilu-gonin-na-upc-mp-pid-pricilom-minkult-ukraini.html>.
294. Набирає обертів скандал довкола реєстрації нових статутів громад Московського патріархату [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://expres.ua/digest/2017/05/12/242154-nabyraye-obertiv-skandal-dovkola-reyestraciyi-novyh-statutiv-gromad>.
295. Колишній речник УПЦ відхрестився від Церкви-матері? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://uoj.org.ua/ua/novosti/sobytiya/kolishn-y-rechnik-upts-v-dkhrestivsiya-v-d-tserkvimater-v-deo>.

## ДОДАТКИ

### Додаток А

#### Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

##### Статті у наукових фахових виданнях:

1. Валюшко І.О. Дипломатія України у вимірі інформаційної безпеки країни / І.О. Валюшко // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії – 2017. Випуск № 13. – С. 137-142.
2. Валюшко І. О. Інформаційна безпека України: трансформація законодавства після російського вторгнення/ І. О. Валюшко // Історико-політичні студії. Збірник наукових праць. – 2017. – № 2 (8). – С. 30 – 43.
3. Валюшко І. О. Кібербезпека України: наукові та практичні виміри сучасності / І. О. Валюшко // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. – 2016 – № 3/4 (31-32). – С. 117–124.
4. Валюшко І. О. Витоки інформаційної агресії Росії в Українському інформаційному просторі / І. О. Валюшко // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2016. – Випуск 1-2 (29-30). – С. 95 – 98.
5. Валюшко І. О. Основні виклики і загрози в епоху інформаційних війн. / І. О. Валюшко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Політичні науки» / За заг. ред. В.Г. Ціватого, Н.О. Татаренко. – 2016. – Випуск 23. Частина II. – С. 142–147.
6. Валюшко І. О. Еволюція інформаційних війн: минуле і сучасність / І. О. Валюшко // Історико-політичні студії. Збірник наукових праць. – 2015. – №2 (4). – С. 127–134.
7. Валюшко І. О. Алармістські аспекти теорій інформаційного суспільства / І. О. Валюшко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2015. – №98. – С. 349–352.

**Публікація в іноземному виданні, яке включено до міжнародних  
наукометричних баз:**

8. Valiushko I. The role of media in conflicts of information era / I. Valiushko. // European Political and Law Discourse. – 2017. – V. 4, № 1. – Czech Republic.: «BEROSTAV DRUZSTVO». – P. 135-140.

**Матеріали у збірниках науково-практичних конференцій:**

9. Валюшко І.О. Феномен інформаційного тероризму та його вплив у сучасному світі. / І. О. Валюшко // Актуальні питання суспільних наук: наукові дискусії: Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, Україна, 19-20 серпня 2016 року). Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2016. – С. 66-68.
10. Валюшко І.О. Інформаційна безпека та її роль у духовності суспільства / І.О. Валюшко // Україна у світі, світ про Україну: збірник тез доповідей (25 березня 2016 року), м. Київ / за заг. ред. В.Г. Ціватого, Н.О. Татаренко. – К.: ДАУ при МЗС України, 2016. – С. 53-54.
11. Валюшко І.О. Основні напрацювання ООН у системі міжнародної інформаційної безпеки / І.О. Валюшко // Сильна ООН – кращий світ: збірник тез доповідей (22 жовтня 2015 року), м. Київ / за заг. ред. В.Г. Ціватого, Н.О. Татаренко. – К.: ДАУ при МЗС України, 2015. – С. 16-18.
12. Валюшко І.О. Інформаційні загрози національній безпеці України в контексті російсько-українського конфлікту / І.О. Валюшко // Глобалізаційні виклики і багатостороння дипломатія : збірник тез доповідей (18 березня 2015 року), м. Київ / за заг. ред. М.А. Кулініча, Н.О. Татаренко, В.Г. Ціватого. – К.: ДАУ при МЗС України, 2015. – С. 106-107.
13. Валюшко І.О. Інформаційний чинник у міжнародних відносинах / І.О. Валюшко // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13-14 лютого 2015 року) / за заг. ред. д. політ. н., професора Д.В. Яковлева. – м. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 82-83.